

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR LÁSZLÓ, PÁPAI
LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 115Pályázati felhívás

---

115 Pályázati felhívás

A Soproni Városszépítő Egyesület pályázatot hirdet az 1956. évi forradalom soproni eseményeivel kapcsolatos visszaemlékezések megírására.

A népfelkelés 50. évfordulója alkalmával, 2006-ban a Soproni Szemle meg kíván emlékezni mindarról, ami 1956 őszén, illetve azt megelőzően majd követve, Sopronban történt. Ennek a hazánk jelenkori történetében oly jelentős esztendőnek az eseményei éppen Sopron vonatkozásában szinte feldolgozatlanok. A határ közelsége, a határ megnyitása, az Ausztriából Sopronon át az országba érkező segélyszállítmányok, az Egyetem professzorainak és hallgatóinak szerepe, a november 4-én megkezdődött menekülés valamint más események miatt a városunkban történtek a történetírás számára különös jelentőséget képviselnek. Feltehetően sok minden rejtőzik az eseményeket itt átéltek emberek emlékezetében, ami az egész forradalom történetét is kikerekíthetné. Ma még ezrével élnek polgártársaink, akik az eseményeknek tanúi voltak. Akik akkor diákok voltak, ma 60-70 évesek. Őket szólítjuk, írják le, amit átéltek, amit láttak, amit éreztek, amiről csak kevesen tudnak – de azt is, ami köztudott. Akik ma diákok, kérjék meg szüleiket, hogy pályázzanak.

A dolgozatok terjedelme kötetlen, akár egyetlen oldal is elegendő, de az írás ne haladja meg a 10–15 gépelt oldalt (mintegy 30,000 betűhely). A pályázatot kiegészíthetik fényképek vagy más korabeli dokumentumok is (röpcédula, rajzok, stb.). A képekről a pályázathoz egyelőre elegendő fénymásolatot

benyújtani.

Az Egyesület a pályázatokat elbírálja és a legjobbakat összesen 5,000-30,000 Ft könyvutalvány-jutalomban részesíti. Összesen 100,000 Ft áll a díjazás rendelkezésére. Az arra érdemesnek ítélt írásokat a Soproni Szemle a 2006. évi 3. illetve 4. számban leközli (és a pályázati nyereségtől független tiszteletdíjat is fizet). A pályázatokat 2005. november 30-ig kell a Soproni Városszépítő Egyesület címére (Sopron Új utca 4.) beküldeni vagy eljuttatni. A pályázatokat az Egyesület elnökségének, a Szemle Alapítvány kuratóriumának és a Soproni Szemle szerkesztőségének egy-egy tagja, valamint egy felkért történelem tanár bírálják el, javaslatuk alapján a díjak odaítéléséről az Egyesület elnöksége dönt és gondoskodik.

Sopron, 2005. május 20.

Dr. Kubinszky Mihály
a SVSZE elnöke

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 11650 éve indult újra a Soproni Szemle

---

11650 éve indult újra a Soproni Szemle

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 11650 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve II. Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy*

Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve II. Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy⁽¹⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 11650 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve II. Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy* / A műemlékvédelem eredményeinek közzététele

A műemlékvédelem eredményeinek közzététele

A Soproni Szemle újjáéledésének első évétől kezdve helyet adott azoknak a kérdéseknek és vitáknak, amelyeket az 1953-ban megjelent *Sopron és környéke műemlékei* című hatalmas kötet¹⁽²⁾ régészeti, várostörténeti, műemléki fejezetei nyitva hagytak. Ezek közé tartozott a város neve is. Az újrarendezés utáni első számban Mollay Károly: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron* című könyvét²⁽³⁾ ismertette Verbényi László.³⁽⁴⁾ Ugyanitt külön is kifejtette véleményét e kérdésről Major Jenő „Az Ödenburg név keletkezésének háttere” címen.⁴⁽⁵⁾ A vita a következő évfolyamban is folytatódott, míg végül egy közös nyilatkozat a régészeti eredményektől tette függővé a kérdés lezárását. Erre a már Bella Lajos (1896) által ismert és közölt vörös sánc további feltárása a középkori városfalak mentén, majd pedig a Fabricius-ház kertjében folytatott ásás adta meg a feleletet. Nováki Gyula ásása tisztázta, hogy a legbelső városfal maga a Fabricius-ház északi fala, a középső fallal együtt őrizte meg a vörös sáncot, tehát arra ráépült. Az égetett sánc pedig a római kori városfalra épült. A legelső fal a várárok belső

falát képezte.

Sopron város műemlékei már a 19. század végi idegenforgalmi útikalauzokban jelentős helyet kaptak. Csatkai Endre „Pár szó Sopron szépségeiről” című, 1917-ben írott cikke⁵⁽⁶⁾ nem csak a közérdeklődés felkeltését szolgálta, hanem egy életre szóló programot is megfogalmazott a város értékeinek feltárására és megismertetésére. Tette ezt hírlapokban, folyóiratokban, tudományos tanácskozásokon, és természetesen könyvei lapjain is.

Különösen nagy feladat elé került a város vezetése a második világháborús bombázások pusztításai után, a romos épületek állagvédelme és helyreállítása során. A háború pusztításait magán viselő foghíjas belváros és Várkerület egyedi beépítési terveit ¹¹⁷kívánta Riedlmayer Gyula keretek közé foglalni 1955-ben.⁶⁽⁷⁾ A Lenin krt. (Várkerület) homlokzatrendezési és az Előkapu kis bódéinak bontási terve azonnal kritikát váltott ki. A kis üzletek megtartását fontosnak tartotta Csatkai Endre és Stornó Miksa, azok elbontásával egyetértett Csemegi József, Gerő László és Boronkai Pál. A Műemléki Albizottság ellenezte a bontást és nem is került arra sor.⁷⁽⁸⁾

A város anyagi nehézségei kényszerítették ki azt, hogy az 1964. évi III. törvény alapján Sopron Belvárosát műemléki jelentőségű területté, védetté nyilvánítsák, akárcsak a budai várat és a Balaton körüli védett emlékeket. Az OMF létrehozta a Soproni Építészeti és Művészettörténeti nevezett ki a hiteles és folyamatos feltárások végzésére, a már itt dolgozó közművelődési műhely mellett. A Belváros rekonstrukciós tervét a VÁTI⁸⁽⁹⁾ készítette el 1965-ben, Sedlmayr Jánosné Beck Zsuzsanna vezetésével. A kiemelt program kiemelt költségvetési támogatással járt, ami a helyreállítások utáni lakásszámítások kérdését is megkönnyítette. A foghíj-beépítések tervezésénél hasznosítani lehetett a talajvizsgálatokat, ugyanis a római kor után a romos város részleges elmocsarasodása következtében tözegelecsék képződtek. Ezek feltérképezését Boronkai Pál tette közzé a Soproni Szemle 1963. évi első számában.⁹⁽¹⁰⁾

A Sopron belvárosában végzett lakóházfelújítások számos nehézségbe ütköztek, a sorra napvilágra kerülő középkori emlékek miatt. Az Országos Műemléki Felügyelőség több egyedi épület felújítását saját központi költségvetéséből támogatta, így pl. a város egyik legrégebbi építményének, a mai Fabricius-ház hátsó traktusának a helyreállításával. Ez a feltárás és helyreállítás országos és nemzetközi hírnévre tett szert. Az épület fontos elemei a gótikus pince, a 17. századi loggia, és a második emelet északi és déli gótikus ablaksorai. A gótikus pincében Alföldi Géza közreműködésével 1962-ben római lapidáriumot rendeztek be. A kapitóliumi triász új rekonstrukcióját Szakál Ernő készítette el és helyezte az iménti kőtárba.¹⁰⁽¹¹⁾

A levéltári és műemléki kutatások egymást segítő eredményeire kiváló példa a Szent György utca 3. számú ház feltárása és helyreállítása. Ehhez Mollay Károly a ház általa felfedezett, 1534-es részletes leírását adta át az építészmérnöknek, aki a többször átépített épület szerkezetének és műemléki értékeinek a helyreállítását ennek segítségével oldotta meg.¹¹⁽¹²⁾ Ezek az eredmények serkentették Mollay Károlyt arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1960. május 6-án Sopronban tartott vándorgyűlésén „Sopron várostörténeti kutatása” címen foglalja össze a további tennivalókat. Számos példát mutatott be arra, hogy a levéltári adatok, ásatások és a falkutatások hogyan segítik Sopron középkorát minél teljesebben feltárni, s ezzel a középkori város mindennapi életét rekonstruálni.¹²⁽¹³⁾ A régészeti feltárások segítségével hitelesített belvárosi telekhatárok és az 1379. évi házösszeírás lehetővé tette számára ¹¹⁸a középkori beépítettség felvázolását, és a telkek kimérési módjának, valamint a polgárság társadalmi rétegződésének megismerését. Mollay Károly levéltári kutatásait kiterjesztette a külvárosokra is, többek között „A kovácsok utcájának topográfiája” című cikksorozatában.¹³⁽¹⁴⁾ Gömri János régész ásatásainak eredményei Mollay Károlyt igazolták.¹⁴⁽¹⁵⁾

A városrekonstrukciós kutatásokat több külső szakember, így Holl Imre, Nagy Emese, Póczy Klára, Török Gyula, valamint az OMF munkatársai: Tóth Sándor régész, Dávid Ferenc művészettörténész és a múzeum régészei: Tomka Péter és Gömöri János végezték. A feltárt adatok részben a Soproni Szemlében, valamint a megyei múzeumi évkönyvben, az *Arrabonában* jelentek meg, de főként a múzeum állandó helytörténeti és régészeti kiállításában láthattuk eredményeiket. A várostorony körül az 1960-as és '70-es években végzett feltárások bizonyították azt, hogy a középkori kaputorony az egykori római város északi kapujának romjaira épült, amely a városból kivezető út fontos pontja volt. Ennek bemutatására új védőépületben nyílt lehetőség, amely a Borostyánkő utat és a 13. századi erődítmény részleteit *in situ* teszi láthatóvá.¹⁵⁽¹⁶⁾ (1. kép)

1. kép A helyreállított Tűztorony avatási ünnepsége 1973. július 5.

119A belváros kutatása mellett rendkívül jelentős feltárás folyt 1971-1978 között a Várhelyen (Burgstall) is. Az illírek földvárának településnyomait és európai hírű halomsíros temetkezéseinek emlékeit Patek Erzsébet, az MTA Régészeti Intézetének munkatársa kutatta. Tisztázta a földvár építésének korát, periódusait, az idősámításunk előtti 6–1. század közötti életét, temetkezési szokásait. Egy halomsír bemutatása is elkészült a helyszínen. Kiderült, hogy a soproni völgyben megtelepedett kelták a 4–1. század közötti időben végveszélyben maguk is használták az erős földsáncokkal védett várat.¹⁶⁽¹⁷⁾ A Jereván lakótelep beépítését megelőző ásatás során a kelták lakótelepét és több száz sírját tárta fel Jerem Erzsébet, szintén az MTA Régészeti Intézetének munkatársa. A Fertő-régió vaskori tájrekonstrukciós vizsgálatairól és terveiről 2002-ben számolt be folyóiratunk hasábjain.¹⁷⁽¹⁸⁾

A város 700 éves jubileumára jelent meg az Országos Műemléki Felügyelőség évkönyvének VIII. kötete, a Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Ebben kiemelt helyet kapott Dercsényi Dezső áttekintő

tanulmánya, amely ismertette az addigi kutatások eredményeit.¹⁸⁽¹⁹⁾ Jelentős programpontja volt az itt folyó kutatásoknak a városfalak feltárása, restaurálása és egy szakaszon sétányként való bemutatása, valamint a vár-árok mentén húzódó falszakasz kiépítése az előkapui Roth-háztól a Várkerület 10. számú házig.¹⁹⁽²⁰⁾ A Városház utcában folyó ásások segítettek tisztázni a római város topográfiáját. Mindezt – más szakfolyóiratokban megjelent részletesebb tanulmányok mellett – Póczy Klára egy rövidebb írása a Soproni Szemlében is ismertette.²⁰⁽²¹⁾ A kutatások nyomán kirajzolódott a római kori város szerkezete, a várost körülvevő temetők hálózata. Az Új utca–Szent György utca sarkának beépítésekor végzett ásás alkalmával Scarbantia fórumának jelentős részei is napvilágra kerültek, amelyről az ásató cikksorozata révén a Szemle olvasói az elsők között értesülhettek.²¹⁽²²⁾

A Fő téren álló bencés (korábban ferences) templom mai feltárása előtt is több tanulmány foglalkozott a Szemlében az épület egyes részleteivel és történeti összefüggéseivel.²²⁽²³⁾ Az Új utca 22–24. alatt helyreállított zsinagóga ásási eredményei **120**szintén folyóiratunk hasábjain váltak elérhetővé a szakmai körök és a tágabb olvasóközönség számára.²³⁽²⁴⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 11650 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve II. Várostörténet, műemlékvédelem, múzeumügy* / A város múzeumi hálózata

A város múzeumi hálózata

Sopron műemléki feltárásának eredményeivel párhuzamosan merült fel a Deák téri múzeum gyűjteményeinek a Belvárosba költöztetési terve. Ennek érdekében a múzeum vezetése és munkatársi gárdája, az OMF helyi szakembereivel egyetértésben, az OMF vezetésével és tervosztályával, tudományos osztályával egyeztetett konzultációk során fogalmazta meg koncepcióját. Ennek lényege az volt, hogy a nem lakás céljára helyreállított történetileg jelentős épületekben a város társadalmi rétegeinek életformáját mutassák be. A belső terek és berendezésük rekonstrukcióját a múzeum tárgyi anyagából, levéltári források elemzésére építve sikerült több helyszínen is a közönség elé tárni. E tervek és a múzeummal kapcsolatos szervezeti kérdések a Soproni Szemlében is nyilvánosságot kaptak.²⁴⁽²⁵⁾

2. kép A Patika Múzeum 10 éves jubileumi ünnepségének résztvevői (Blázy Árpád, Nikolics Károly, Józsa Alajos, Egerváry József, Antall József, Domonkos Ottó)

121A koncepció megvalósításának első állomása a Patikamúzeum létrehozása volt a Fő téren, 1968-ban. A múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye adta az alapot az elgondoláshoz, amit kiegészített az Angyal gyógyszertár teljes berendezése és a város gyógyszerészei birtokában lévő történeti emlékanyag. A Fő tér 2. szám alatti Angyal gyógyszertár felújítása napvilágra hozta egy, a 16. században még szabadon álló lábasház pilléreit és gótikus emeleti ablakait. Itt nyílt lehetőség az első vidéki patikamúzeum berendezésére és megnyitására 1968-ban. Az ügy legfőbb mozgatója Nikolics Károly főgyógyszerész volt.²⁵⁽²⁶⁾ (2. kép)

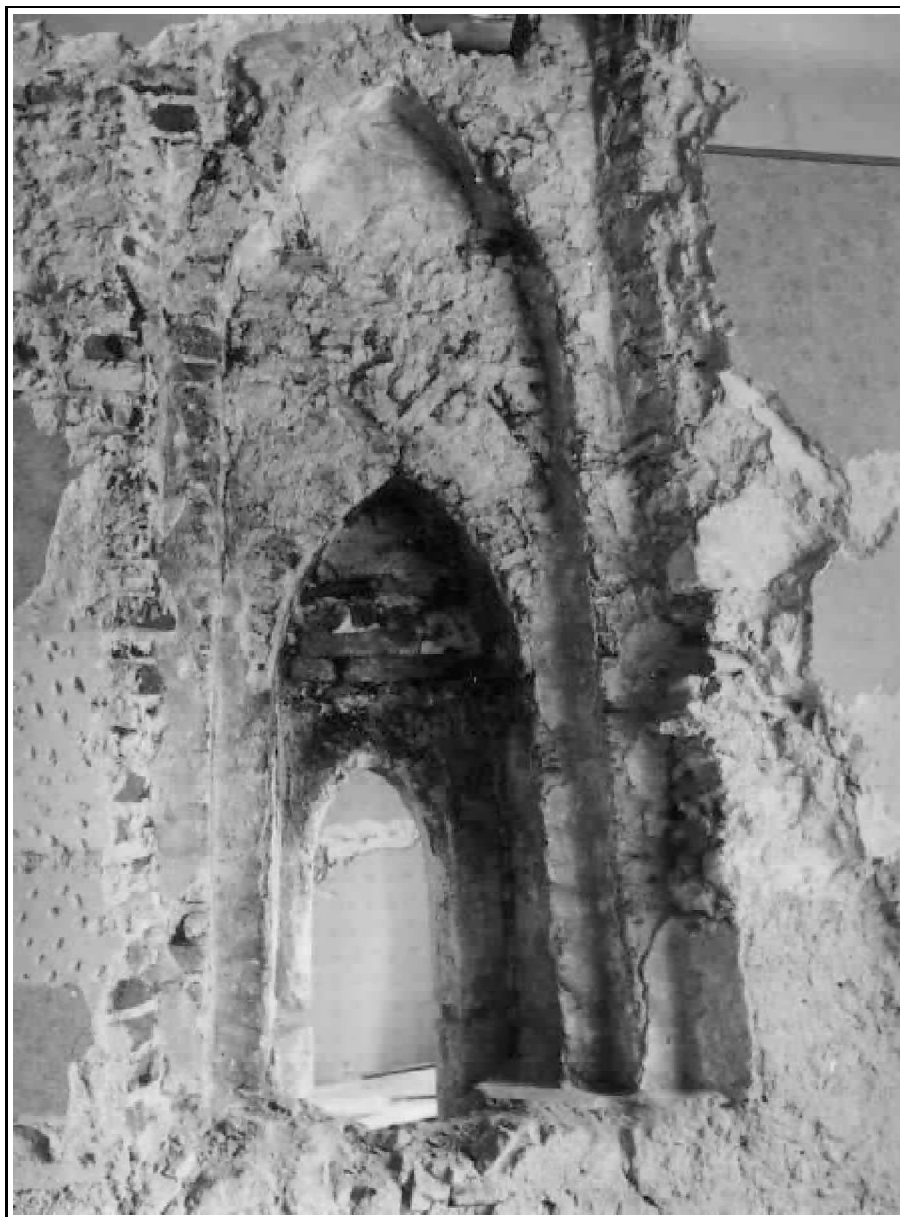
1968 novemberében nyílt meg a Brennbergi Emlékmúzeum, az Óbrennbergi út 14. szám alatt. Az épület kiválasztását Környei Attila történész javasolta levéltári kutatásai és helyszíni gyűjtései alapján, mivel az ország első szénbányájának gépházát lehetett azonosítani a választott épületben. „A brennbergi szénbánya és munkásmozgalom története” című állandó kiállítás hiteles, eredeti dokumentumokra épült, egy munkáslakás berendezésével a bányászok mindennapi életének állított emléket. A Soproni Szemlében megjelent jelentős tanulmány külön kiadvány formájában a kiállítási katalógus szerepét is szolgálta.²⁶⁽²⁷⁾

3. kép A Fabricius-ház utcai pincéje, barokk építési áldozat edénye a római kori terrazzora állítva

[122](#)Az életformát bemutató belvárosi múzeumi hálózat megvalósításának legkiválóbb példája a Fabricius-ház (Fő tér 6.) ún. polgárház rekonstrukciója, amelynek feltárását Dávid Ferenc művészettörténész végezte. A belső falkutatások egy hatalmas, mestergerendás famennyezetes 17. századi lakószobát tártak fel az első emeleten. A második emeleten előkerült falfestmények pedig egy háromszobás lakás díszítéseit hozták napvilágra. A földszinten a volt préház maradványai a prés helyével és az alatta lévő pincével segítettek bemutatni egy Fő téri polgárház 17–18. századi felépítését. A Soproni Levéltárban őrzött hagyatéki leltárak segítségével rekonstruálni lehetett a gazdag polgárság lakáshasználatának és berendezésének átlagát. A kiállítás forgatókönyvét Askercz Éva, a múzeum művészettörténésze készítette. A lakóterek rekonstrukciós berendezését a múzeum gazdag tárgygyűjteménye tette lehetővé. Ezzel egyben országosan is elsőként léphettünk a szakmai nyilvánosság elé az életforma-kutatás eredményeivel, sőt ez a megközelítés nemzetközi szinten is úttörőnek számított. [27\(28\)](#) A kiállítás 1975-ben nyílt meg. A műemléki és múzeumi együttműködés hangsúlyozását jelentette az, hogy a Magyar Urbanisztikai Társaság soproni ülését és a Polgárlakások

című kiállítás megnyitását azonos napra, 1975. október 17-re tűzték ki. Ugyanekkor adták át Sopron városának az Európai Aranyérmét a kiemelkedő műemléki helyreállítási munkáért.²⁸⁽²⁹⁾ (3-4. kép).

4. kép Fabricius-ház I. emelet, I. periódus, gótikus ablak

123A műemléki tervezés és felmérés az északnyugati külvárosra is nagy figyelmet fordított, hiszen ezen a területen élt a kézművesek jelentős csoportja, vegyesen a szőlőtermelő gazdákkal. Az iparosok maguk is bírtak néhány darab szőlőt, amelyek termését a saját fogyasztáson túl a szervezett bormérés sorrendjében időszakonként háznál mérték ki az ún. „Buschenschank”-okban. A múzeum figyelve is kiterjedt a múzeumba vitt műhelyeken túl a helyszínen megtartandó és bemutatandó együttesekre. Így került sor a Bécsi utcában a Sever-pékség kiválasztására, amelynek kutatása során kiderült, hogy az 1666-tól folyamatosan pékségként szolgáló ház végső formáját a 17. században nyerte el. A múzeum megvásárolta a teljes pékség berendezését, valamint a mellette álló két szoba-konyha méretű lakás 1880 körüli polgári bútorzatát, viseleti darabjaival együtt. A kettős pincével rendelkező épület újjáéledt, a restaurált és konzervált berendezés a pékműhelybe és cukrászdába, illetve a lakásba került vissza.

5. kép A zsinagóga külső fala feltárás közben (Új utca 22-24.; 1972)

Hasonló eredményt hozott az Új utca 22–24. szám alatti ház kutatása és helyreállítása, ahol a 14. század elején épített zsinagóga épülete, imaháza és rituális fürdője is előkerült. (5. kép) A falkutatás, a tórafülke kerettöredékeinek másodlagos felhasználásból történt kibontása, a fürdő kútjának ásatása mind hozzájárult a zsinagóga rekonstruálásához. A levéltári anyagot és a nemzetközi irodalmat vizsgáló Dávid Ferenc tisztázni tudta az Új utca 11. és az Új utca 22. udvarában álló két épület rejtélyét. Az Új [122](#)utca 11. szám alatti magánzsinagógaként működött, majd mindkettő megszűnt – az előbbi még a 15. században, az utóbbi a zsidók 1526-ban történt kiűzetése után. A fürdő kútjából gazdag 14–16. századi kerámiaanyag került elő. A zsinagóga építéstörténetét Dávid Ferenc foglalta össze külön kötetben. [29\(30\)](#) A helyreállítást Sedlmayr János tervei alapján valósították meg.

A főúri paloták közül elsőként a Templom utca 2. szám alatti Esterházy palotát állították helyre 1973–1979 között, s benne a Központi Bányászati Múzeum kapott helyet. [30\(31\)](#) Az Esterházy-család Templom utca 4. szám alatt lévő másik palotáját később, 1986–1992 között az Erdészeti és Faipari

Múzeum számára állították helyre.³¹⁽³²⁾ A Fő tér egyik legjelentősebb épülete az ún. Stornó ház (Fő tér 8.), amelybe a helyreállítás után a múzeum helytörténeti gyűjteménye költözött be. A második emeleten a Stornó-család lakása, műgyűjteménye látható, eredeti formájában.³²⁽³³⁾

A múzeum életformát bemutató néprajzi kiállítása Fertőszéplakon, a Nagy Lajos király út 31-39. számú, műemlékileg helyreállított épületekben nyert elhelyezést.³³⁽³⁴⁾

Jóllehet a Soproni Szemlében az életmódkutatások múzeumi programjának ismertetése nem történt meg kellő részletességgel, a múzeum kiállításai mégis együtt hatottak a forráskutatásokkal. Azokra támaszkodva, hiteles miliőben, egykorú tárgyak segítségével tették élővé és gazdagabbá azt a képet, amelyet a város életéről, polgárainak mindennapjairól vázoltak fel a különféle szakmák kutatói. (6. kép)

6. kép Az Újkori Kőtár megnyitása 1980. október 1. (Kovács György, Dávid Ferenc, Domonkos Ottó, Szakál Ernő)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk

125Tárgyi örökségünk

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó

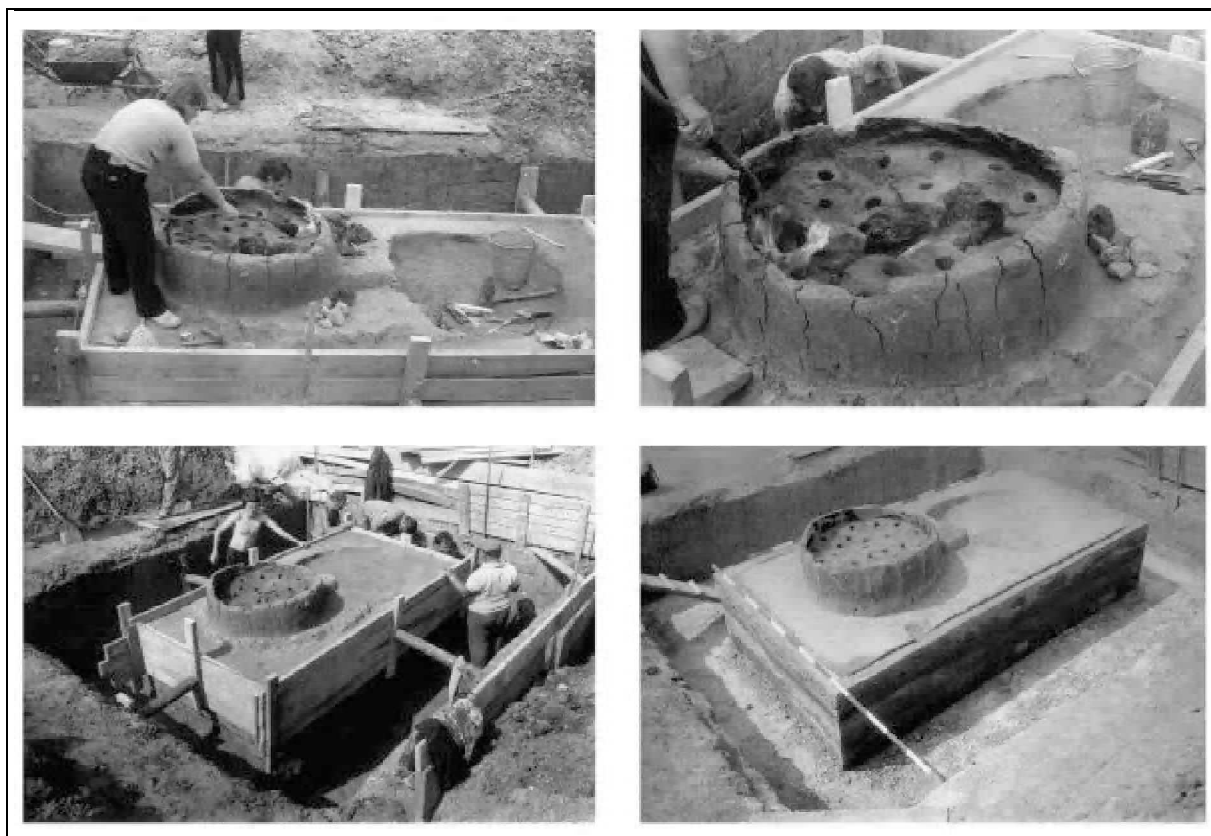
Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó / 1. Előzmények

1. Előzmények

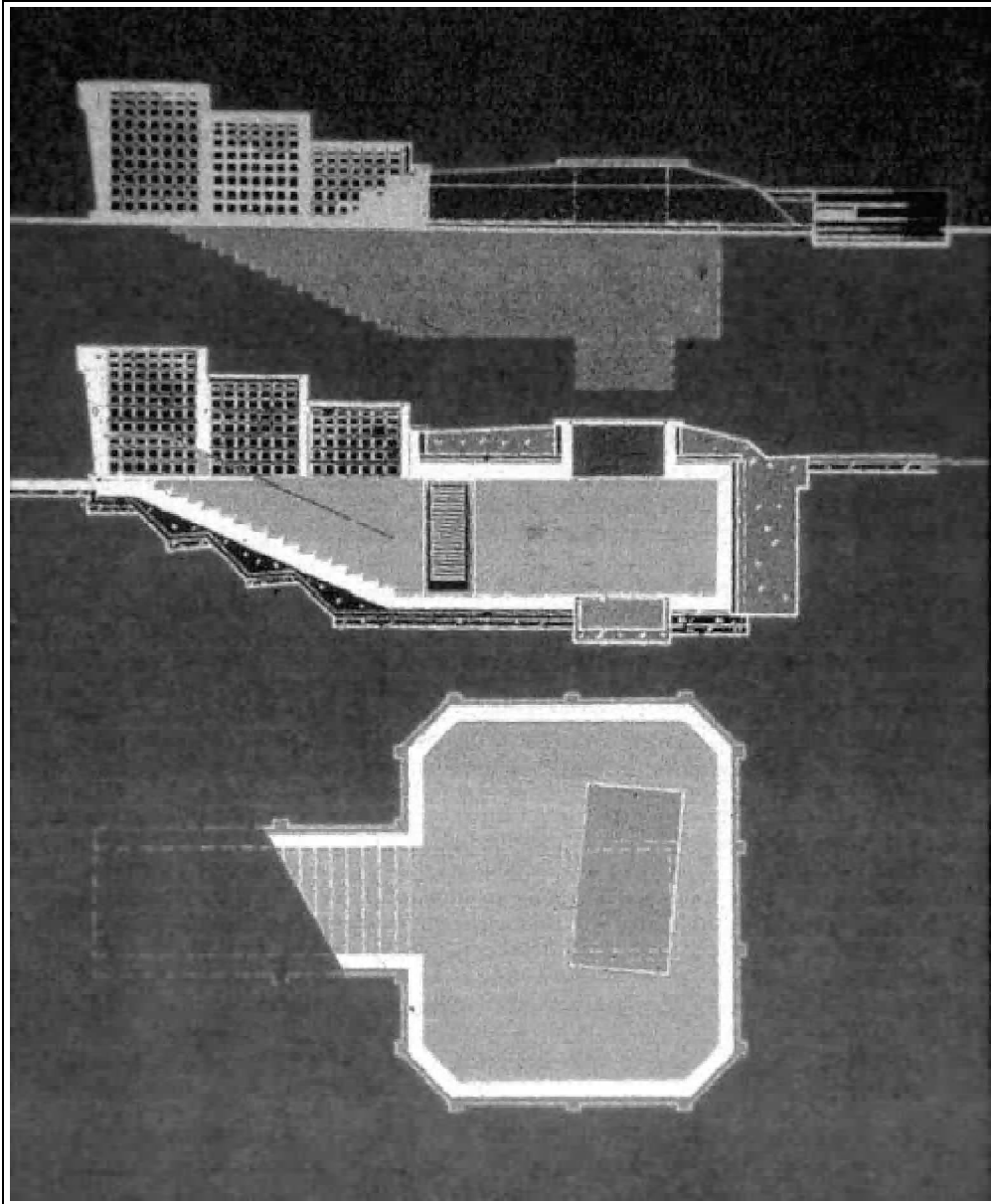
Már az 1970-es és 80-as években a Sopronvárhelyi és krautackeri ásatások idején felmerült annak gondolata, hogy a múzeumi kiállítástól függetlenül megkíséreljük a feltárt együttesek helyszíni bemutatását. Erre a nemzetközi gyakorlattal összhangban a valamilyen szempontból különleges értékű, vagy ritkaságuk miatt egyedülálló emlékek *in situ* megóvása látszott a legalkalmasabbnak. Patek Erzsébet, aki 1971 és 1978 között vezette a várhelyi ásatást³⁴⁽³⁵⁾, már 1973-ban kezdeményezte a nem sokkal azelőtt feltárt 131. *tumulus* bemutatását, amelyet meg is valósított. Természetesen az akkori eszmei és anyagi lehetőségek behatárolták azokat a szóba jöhető megoldásokat, amelyeknek egyszerre kellett volna a szakmai elvárásokat és a látogatók igényeit kielégíteni, s ráadásul egy „fenntartható”, turisztikai célokat is szolgáló látványosságként funkcionálni. Mivel a sírkamra csak részben megmaradt faszerkezetének helyben való megóvására és konzerválására nem volt mód, a sírgödör formáját és kiásásának mélységét tekintették kiindulópontnak a rekonstrukció elkészítésekor. Nem kis gondot jelentett az eredeti, azaz a temetéskor elfoglalt helyükre tett hamvak, edények és fémleletek másolataival ellátott sírkamra lefedése és őrzése sem. Ezt végül egy lánccsörlő segítségével mozgatható, betonból készült síktetővel oldották meg, melyet lakattal lehetett lezárni. Egy fejfát imitáló fatáblára vésték a temetkezésre vonatkozó tudnivalókat, majd egy ugyancsak fából készült kerítéssel vették körül a részben felhordott halom tetején lévő szerkezetet. A konstrukció több szempontból sem bizonyult sikeres megoldásnak, s nehézkes kezelése, többszöri kirablása miatt egy idő után már nem volt érdemes helyreállítani. 2002-ben a *Scarbantia* Régészeti Park Alapítvány és a Soproni Erdészeti kitesztítette és újra berendezte a halom belsejét, elkészítette a sír leleteinek a másolatait, és nem felülről, hanem oldalról, üveg ajtón és ablakon keresztül engedett bepillantást a kamra belsejébe.³⁵⁽³⁶⁾

Ugyancsak a várhelyi ásatás idején készültek az első olyan képpel és szöveggel ellátott információs táblák a Bella emlékmű, valamint az ásatási szelvények közelében, ¹²⁶amelyek célja az ide látogató csoportok és az erdőben sétáló turisták tájékoztatása volt. A színes magyarázó rajzok egyszerű formában ismertették a legfontosabb tudnivalókat a Hallstatt kori halmokról, a temetkezési szokásokról és a telepet körülvevő sáncok szerkezetéről, valamint a telep belsejében kiásott 9. házról.³⁶⁽³⁷⁾

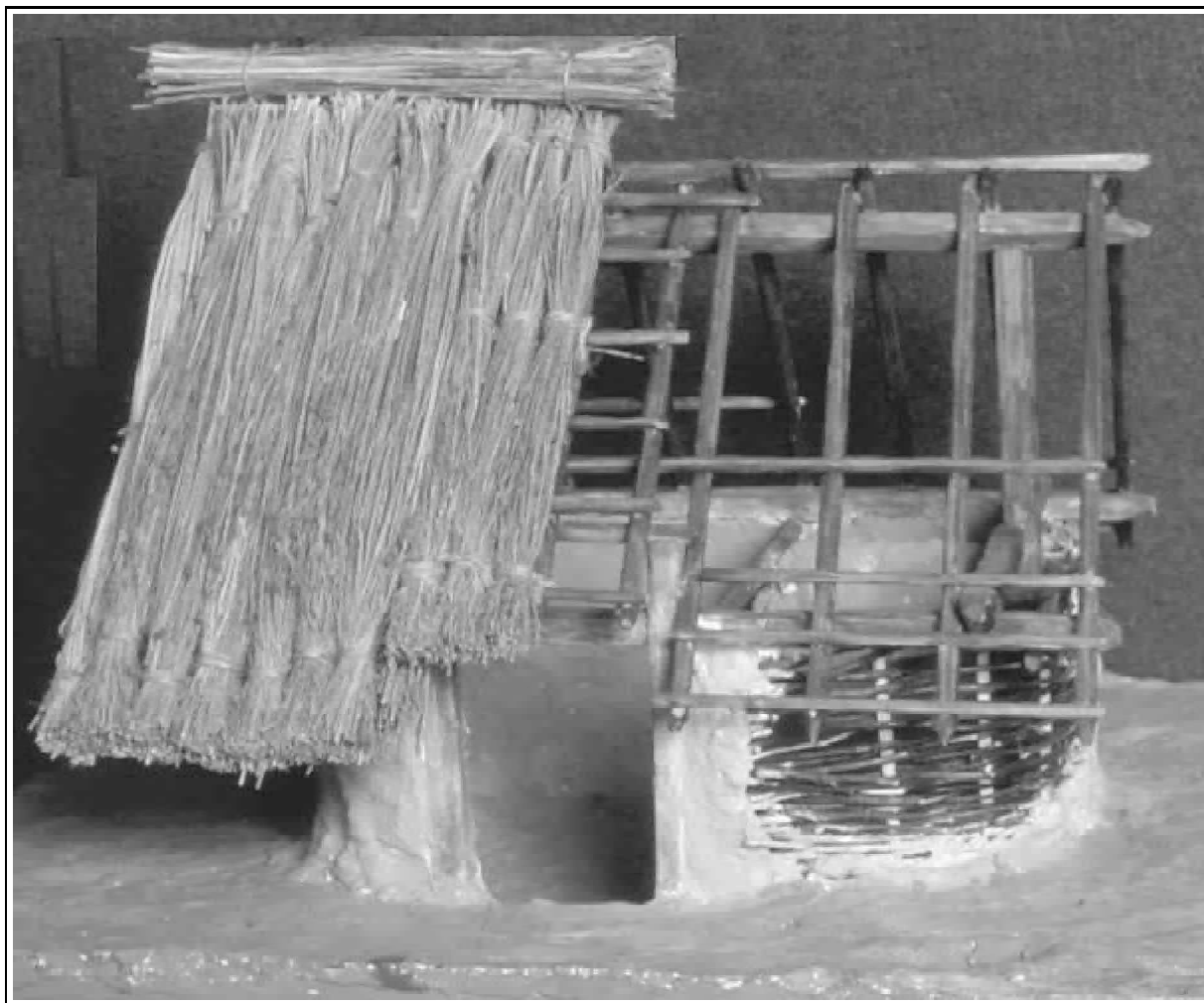
1. kép: A Sopron-krautackeri 199. fazekas kemence konzerválása (Jerem E. fotói).

Részben a várhelyi kutatásokkal párhuzamosan zajlott Sopron ÉNy-i városrészében, az akkor épülő Jereván lakótelep egy részének a helyén, a Krautacker nevű dűlőben a bronzkori és vaskori telep és temető feltárása.³⁷⁽³⁸⁾ Az ásatás 1988-ig tartott, s mivel rendkívüli együttesek kerültek elő, természetesen szerettük volna a lelőhely egy részét megőrizni. Az első erre vonatkozó kísérletet az 1981-ben kiásott La Tène kori edényégető kemence (199. számú objektum) ürügyén tettük. Az elég jó állapotban megtalált és feltárt, keltezésre is alkalmas leleteket tartalmazó felsőhuzatú kemence mai napig a kelta fazekasipari tevékenység egyik legidősebb és legszebb emléke a Kárpát-medencében.³⁸⁽³⁹⁾ Mivel iparrégészeti jelentőségét már akkor is felismertük, ¹²⁷szakszerű konzerválására is sor került³⁹⁽⁴⁰⁾ (1. kép). A bemutatóhely tervezésekor szerettünk volna olyan költségkímélő és ugyanakkor az akkori kor követelményeinek megfelelő megoldást keresni, amely lehetővé tette volna nemcsak a konzervált kemence megtekintését, hanem a köré tervezett, magyarázó táblákból és a kelta fazekassággal összefüggő tárgyi emlékekből álló kiállítást is.⁴⁰⁽⁴¹⁾ (2. kép)

2. kép: A Sopron-krautackeri 199. fazekas kemence bemutatására tervezett épület felülnézeti és metszet rajzai (Vajda Géza tervei nyomán).

A krautackeri ásatást különböző kényszerítő körülmények miatt 1988-ban be kellett fejeznünk, noha tisztában voltunk azzal, hogy a lelőhely, pontosabban a vaskori [128](#)telep egy része egyelőre feltáratlan marad. Egyúttal az is világossá vált, hogy az akkor illetékes minisztériumi, megyei és városi vezetés támogatásának, valamint az anyagi forrásoknak a hiánya nem teszi lehetővé a „vaskori falu”, vagy legalább néhány objektumának, a helyszínen történő rekonstruálását a tervezett Soproni Régészeti Park részeként. Emiatt a fent említett fazekas kemence köré tervezett védőépület kivitelezéséről is le kellett mondanunk. [41\(42\)](#)

3. kép: A Sopron-krautackeri 270. szövőház makettje a Soproni Múzeum régészeti kiállításán.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó / 2. Régészeti parkok és látogató központok

2. Régészeti parkok és látogató központok

Amikor az 1990-es évek végén a Soproni Múzeum új, állandó régészeti kiállításának forgatókönyve készült, már érelődött egy más típusú bemutatás gondolata. Először a telep különböző, a Kr.e. 6–1. századig terjedő időszakaiból kiásott objektumok rajzi és fotódokumentációja, és a korabeli párhuzamok alapján elkészítettük jó néhány objektum elméleti rekonstrukcióját. Ezeket a kiállításon egy nagyobb tablón mutattuk be. A 270-es számú, szövőszéket is tartalmazó leégett házat pedig először a kiállítás kivitelezésekor méretarányos makett formájában rekonstruáltuk (3. kép), majd később a százhalombattai Régészeti Parkban fel is építettük.⁴²⁽⁴³⁾

¹²⁹Az új régészeti kiállítás felhívta a figyelmet a Sopront körülvevő erődített telepek láncolatára, s az őket összekötő útvonalak fontosságára.⁴³⁽⁴⁴⁾ A Lajtahegység lejtői és a Fertő tó közti terület, elsősorban a folyóvölgyek teraszai különösen alkalmasak voltak a megtelepedésre, s ezért a Soproni-hegység lábánál az egymástól néhány kilométer távolságra elhelyezkedő lelőhelyek egymással

kapcsolatban álló hálózatot alkottak.⁴⁴⁽⁴⁵⁾ Eddigi ismereteink szerint egy-egy család kisebb, egymástól valószínűleg élősvénnel elválasztott, tanyaszerű lakóhelyeken élt. Ez azt jelenti, hogy a lakóházhoz gazdasági épületek, műhelyek és élelem tárolására alkalmas pincék, vermek csatlakoztak. A gyümölcsös és zöldséges kert az épületek körül, vagy azok közti területen lehetett, de a szántók és legelők sem lehettek túlságosan távol a lakott területtől. Az állatok legeltetésére az erdőközeli mezők igen alkalmasak voltak.⁴⁵⁽⁴⁶⁾

Mivel a Sopron-krautackeri lelőhelyen nem volt lehetőségünk az objektumok *in situ* bemutatására, viszont a Százhalombattai Régészeti Park koncepciójába beleillett egy vaskori településrészlet kialakítása, a park ad otthont a soproni vaskori épületekonstrukcióknak. A vaskori települési egységek felépítését kiegészíti a környezetrekonstrukció vaskori része, amely szintén a soproni vizsgálati eredményekre támaszkodik⁴⁶⁽⁴⁷⁾ (4. kép) A természetes vegetáció, azaz az őshonos növénytársulások visszatelepítése folyamatban van. A tíz éve folyó gabonakísérletek mellett a fent leírt elveket követve megkezdődött a veteményeskertek kialakítása, és tervbe vettük a vaskortól termesztett kender, len és repce kiültetését is. Ami az épületegyütteseket illeti, először 2000-ben a késő-Hallstatt- korai La Tène kor átmeneti időszakára (Kr.e. 5. század) keltezhető két ház, majd 2004-ben a középső La Tène kori (Kr.e. 3–2. század) tűzhellyel és kemencével ellátott nagyobb lakóház és egy műhely, valamint gazdasági épületek készültek el. (5. kép) Százhalombattán is tervbe vettük egy fogadóépület fel-építését, amely a helyszíni adottságok és régészeti együttesek miatt a sopronitól eltérő koncepciót képvisel.⁴⁷⁽⁴⁸⁾

1304. kép: Környezetrekonstrukció és vaskori települési egységek a Százhalombattai Régészeti Parkban.

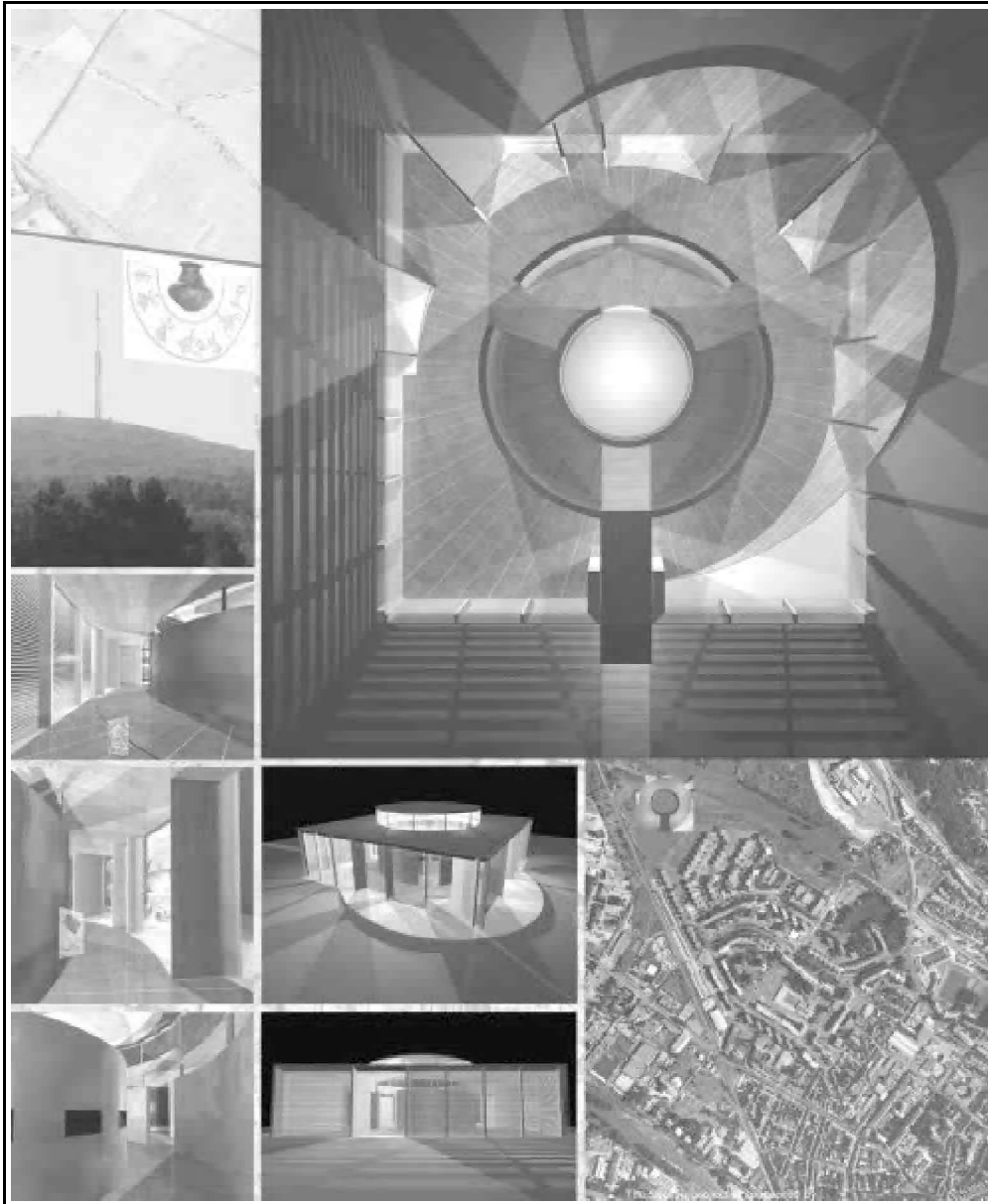

5. kép: A Sopron-krautackeri 270-es és 111. rekonstruált házak a Százhalombattai Régészeti Parkban.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / Jerem Erzsébet – Vasáros Zsolt: A soproni Bécsi-dombra tervezett turisztikai látogatóközpont és kilátó / 1313. A soproni látogatóközpont első tervei

1313. A soproni látogatóközpont első tervei

Az első elképzelések szerint a látogatóközpontot a Sopron-krautackeri lelőhelynek a lakótelep építése által nem érintett részén helyeztük volna el⁴⁸⁽⁴⁹⁾ Az elgondolás alapja az volt, hogy az épület áll valóságosan „*in situ*”, vagyis a vaskori telep helyén, a régészeti ásatásból megismert házak, műhelyek, gazdasági épületek és az egykori környezet pedig virtuálisan lesz jelen az épületben elhelyezett kiállításon. A látogatóközpont építészeti megoldása viszont lehetővé teszi, hogy onnan a látogatók rálássanak a többi Sopron környéki lelőhelyre, s ezáltal a valóságban is érzékeljék a régió egykori települési struktúráját, a telepek és földvárak térbeli kapcsolatát (6. kép).

6. kép: A soproni látogató központ és virtuális bemutatás első tervei a lelőhely közelében.

2004 tavaszán, az olaszországi Pratóban rendezett CAA (*Computer Application in Archaeology*) konferencián előadás és poszter formájában mutattuk be a Sopronba tervezendő régészeti-turisztikai látogató központ első terveit.⁴⁹⁽⁵⁰⁾ A tervezés néhány lényeges gondolati csomópontra koncentrált, többek között az épített, ma is látható ¹³²(átélhető) természeti környezetre, a Fertő-Hanság Nemzeti Parkra, amely egyszer-s-mind a Világörökség részét képezi. A látogatóközpont megvalósítása irányába tett első lépések során, a város vezetésének fejlesztési, turisztikai és építészeti koncepcióival való egyeztetések, valamint a helyszíni szemlék rávilágítottak arra, hogy a krautackeri, azaz a mai Jereván lakóteleptől ÉNy-ra fekvő helyszín nem ideális az elképzelt funkcióra. A terület egy részén az ásások befejezése után felépült a lakótelep, amely bár rendezett képet mutat, valójában nem alkalmas ilyen jellegű turisztikai-kulturális funkciójú kiállítóhely befogadására. A város peremén még szabadon álló, a lelőhelyhez kapcsolódó beépítetlen telkek rendezetlen állapota és az alapvető infrastruktúra hiánya sem támasztotta alá eredeti elképzeléseinket. A környező lelőhelyek valós és virtuális bemutatását-megjelenítését célzó kiállítási koncepciónk a viszonylag mélyen fekvő terület miatt nem

volt megvalósítható, így más, alkalmasabb helyszínt kerestünk. Alternatív megoldásként vetődött fel a Bécsi-dombon, a római kori *anfiteátrum* szomszédságában elhelyezkedő szabad térség. A terület bejárása és a beépítési lehetőségek – rendezési tervet is figyelembe vevő – áttekintése, mérlegelése során ez a helyszín több szempontból is igen alkalmasnak tűnt a tervezett funkció be-fogadására. Topográfiai adottságai kiválóak, különlegesen jó kilátás nyílik a városra és a híres őskori (vaskori erődített telepek a Soproni hegység vonulatában), római és középkori lelőhelyekre. Különösen fontos a Bécs-Soproni műút és a határátkelő közelsége.

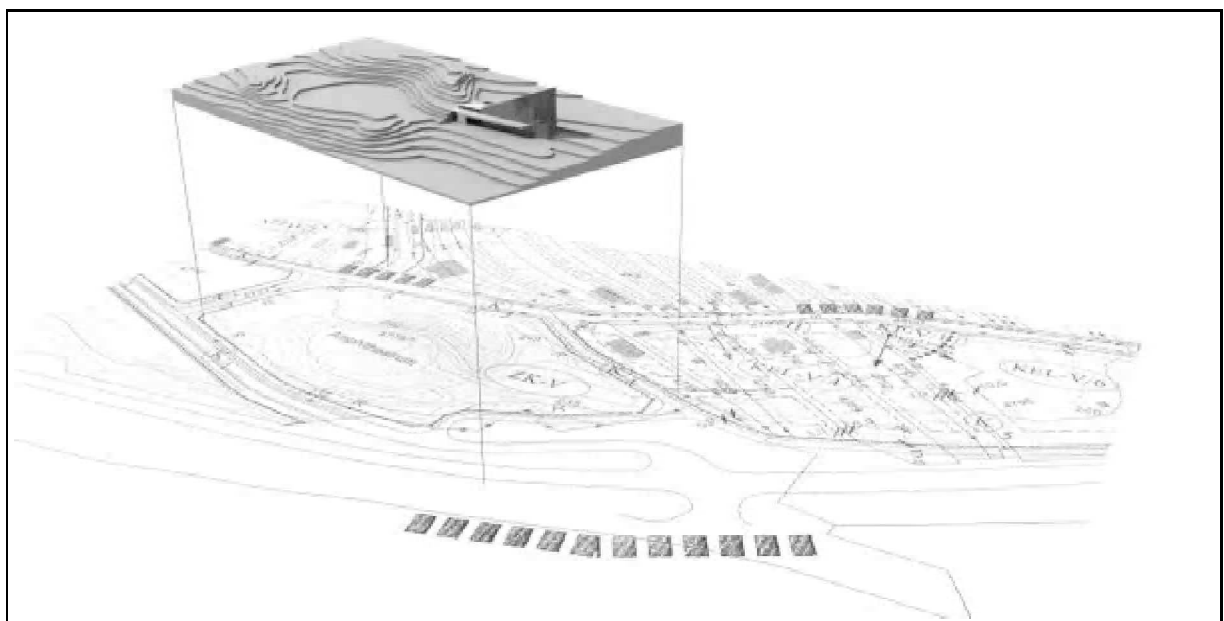
A hely mindig kiemelt szerepet játszott a történelemben, elég legyen a híres kelta temetőre, a római anfiteátrumra, a Koronázó dombra utalni.

Előzetes koncepcionális tervjavaslatunkat az *anfiteátrum* már régen felvetődött és egyre aktuálisabbá váló bemutatásának figyelembe vételével készítettük, s a kilátó funkcióját is betöltő épületet részben annak struktúrájára szerkesztve integráltuk a fennmaradt római környezetbe⁵⁰⁽⁵¹⁾. Elképzeléseink szerint ez azt jelenti, hogy a közvetlen mellette épülő látogatóközpont szervesen illeszkedik hozzá tömegében és tér-struktúrájában, viszont építészeti jellegében élesen különbözik tőle (7. kép).

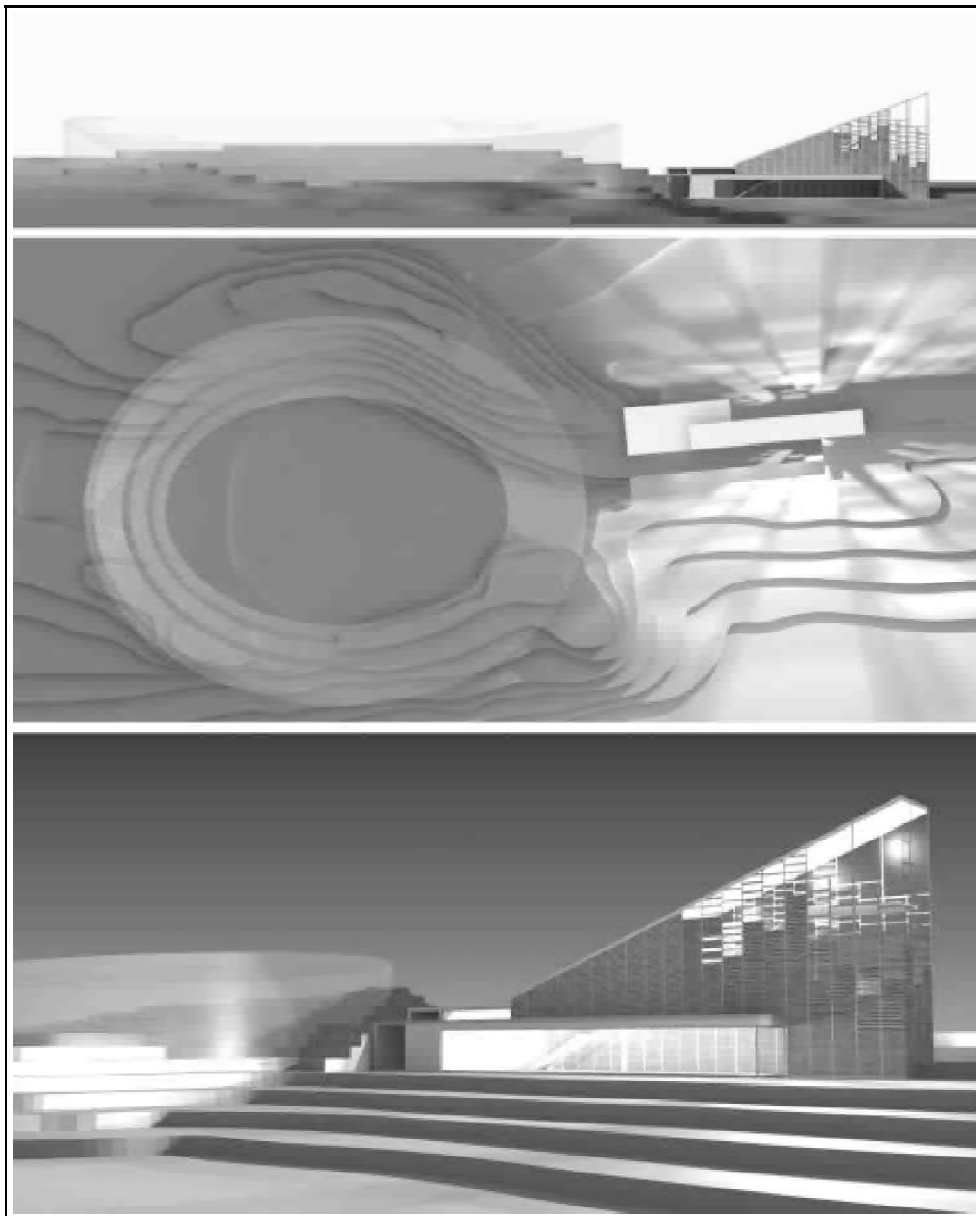
2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 4. A soproni látogatóközpont új tervei

4. A soproni látogatóközpont új tervei

Ha közelebbről vizsgáljuk a látványterveket és a bemutatás koncepcióját, akkor azonnal szembe tűnik, hogy az épület helyzete és külső megjelenése miatt is magára vonja a figyelmet, tájékozdási alappontként szolgál. Betölti egy olyan információs központ szerepét, amely bemutatja a szűkebb és tágabb környezet természeti és kulturális örökségét, látnivalóit. Célja az ismeretek legmodernebb eszközökkel, azaz a multimédia segítségével való továbbítása. A nap 24 órájában segíti a tájékozódást, ugyanis a sötétben is meg-, illetve kivilágított épület emblematikus, ikonszerű formavilága figyelemfelkeltő és attraktív, ezért alkalmas arra, hogy a város egyik szimbólumává váljon⁵¹⁽⁵²⁾ (8. kép).

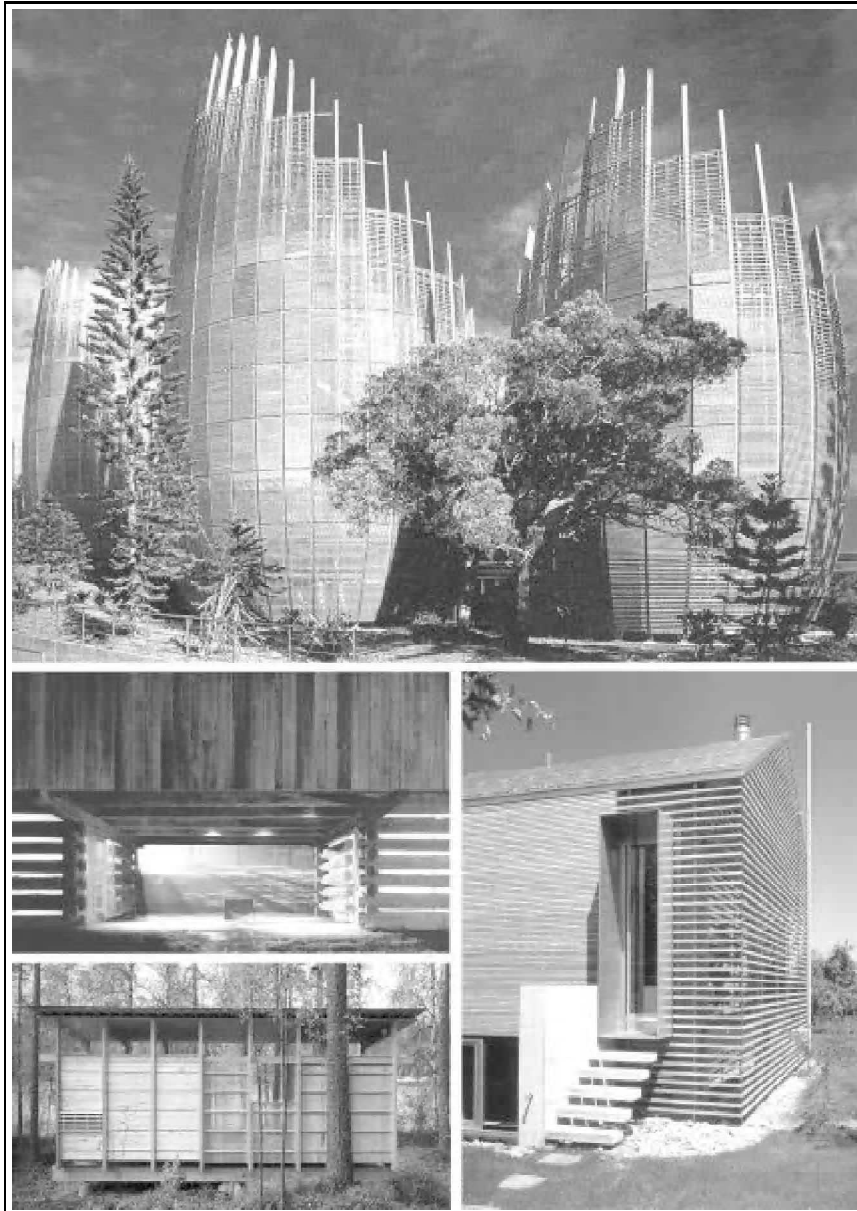

1337. kép: A soproni látogató központ új tervei az amfiteátrum közelében (helyszín, tömegterv).

8. kép: A soproni látogató központ látványterve.

134Egyedülálló kilátó funkcióval is rendelkezik. A térben és időben előre haladva állandó lehetőség nyílik a valós és virtuális látvány összehasonlítására, a külső körpanoráma és a belső kiállítás, vetített képek, fotó- és rajzdokumentáció által közölt információk egymásnak való megfeleltetésére.

9. kép: Összeállítás a hasonló koncepciójú külföldi bemutatóhelyekről (párhuzamok üveg-fa szerkezetes megoldásokra)

A multifunkcionális épület belső elrendezése a fent említett céloknak megfelelő. Az alsó szinten elhelyezett tablók a gyors tájékozódást és információszerzést szolgálják, míg a könyv- és térképüzlettel kombinált kávézó lehetővé teszi a pihenést. A kiállító térbe lépve és a kilátó felé haladva alkalom nyílik egy időutazásra, melynek során [135](#) az őskortól napjainkig kalauzoljuk a látogatót, majd egy iránytű segítségével felhívjuk a figyelmet a környék legfontosabb lelőhelyeire, múzeumaira és turisztikai célpontjaira.

A megvalósítandó épület felületképzésére a fa- és üvegepítészet alkalmazását választottuk. Ezt a környezeti adottságok és Sopron faipari hagyományai is indokolják. A homlokzatok és belső terek kialakításánál a meghatározó anyag a fa. Az üveg pedig minden magasságból lehetővé teszi a kilátást, s ugyanakkor felkelti a távoli szemlélő kíváncsiságát [52\(53\)](#) (9. kép)

5. A soproni látogatóközpont főbb tervezési elvei, konzekvenciái

5.1. A választott helyszín a római amfiteátrum melletti önkormányzati tulajdonú terület. A tervezéshez szükséges a régészeti dokumentáció alapos ismerete, mivel az új épület a római maradványok közvetlen közelében épül.

5.2. A helyszín megválasztása lehetőséget nyújt az amfiteátrum hasznosítására, és előrevetíti a részleges rekonstrukció, illetve bemutatás lehetőségének gondolatát. Célszerűnek tartjuk az új épület karakterét a rómainál megkülönböztetni, tömegében és térstruktúrájában azonban annak szerves részévé tenni.

5.3. Az épület funkciójából adódóan információs központ, így építészeti kialakításánál emblematikus, ikonszerű formavilágot javasolt választani, amely figyelemfelkeltő és egyúttal attraktív.

5.4. A látogatóközpont létesítését a városban, illetve a Bécsi dombon az alábbi szempontok is indokolják:

- Határátkelőhely közelsége, amely az átmenő és turistaforgalom szempontjából kiemelten fontos
- Jó adottságokkal rendelkező helyszín: beépítetlen és könnyen megközelíthető, parkolóhely kialakítható
- A városnak és közvetlen környékének a régészeti-történeti öröksége páratlanul gazdag, az őskortól egészen napjainkig egyedülálló kontinuitás figyelhető meg
- A vaskor régészeti öröksége számos helyszínen nyomon követhető: sáncok, erődített és falusias jellegű telepek, terepbejárás segítségével azonosított telepek és temetők nagy számban fordulnak elő a folyóvölgyekben és a környező dombvonulatokon. Az egykori környezetre vonatkozó vizsgálati adatok lehetővé teszik a táj rekonstrukcióját.
- A megfelelően bemutatható és megóvható turisztikailag is érdekes attrakciók száma véges; a virtuális modellezési eszközök a legújabb kutatási eredményeknek köszönhetően új lehetőségeket adnak a kulturális örökség megismerésére.

1365.5. A tervezett látogatóközpont az alábbi célból létesül:

- Az osztrák-magyar határ közelében, könnyen észrevehető helyen magára vonja a figyelmet, tájékozódási alappontként szolgál.
- Információs központ, amely bemutatja a szűkebb és tágabb környezet természeti és kulturális örökségét, látnivalóit.
- Kiajánlja a látogatható, turisztikailag kiemelt célpontokat.
- A legmodernebb technikai eszközökkel informál a kevésbé látványos, vagy a védett területek kulturális emlékeiről: pl. a régészeti lelőhelyek védelme érdekében virtuálisan megjelenítjük az egykor létezett természeti és kultúr-környezetet

5.6. A tervezett épület formavilága, szerkesztése és térstruktúrája a legkorszerűbb követelményeknek kell megfeleljen, valamint magas építészeti minőségével példaértékű beruházást kell reprezentáljon.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 5. A soproni látogatóközpont főbb tervezési elvei, koncepciói / 6. Összefoglaló megjegyzések és a jövőre vonatkozó tervek

6. Összefoglaló megjegyzések és a jövőre vonatkozó tervek

Az *amfiteátrum* szomszédságában építendő információs központ elsődleges célja, hogy megismertesse a látogatót Sopron és környékének kiemelkedően gazdag régészeti és természeti értékeivel.

A város határába érkező utasok figyelmét szeretnénk felkelteni és lehetőséget biztosítani arra, hogy megismerjék a az Alpok-alja/Fertő-medence fejlődéstörténetét az elmúlt évtizedek régészeti kutatásainak fényében. Egyszersmind jeleznénk, hogy a városban számtalan különleges múzeum és műemlék található, melyek megtekintésére ösztönöznénk a hagyományostól eltérő, állandóan fejleszhető információs eszközök segítségével.

A kiválasztott helyszín, és a megépítendő kilátóból nyíló körpanoráma igen alkalmas lenne a múlt emlékeinek valós és virtuális bemutatására. A mai és egykori római várostól ÉNy-ra húzódó lankás dombok topográfiai helyzetük miatt, már a Kr.e.-i utolsó évszázadokban és a római foglалás után is fontos szerepet játszottak az egykori lakosság életében, ugyanis a Koronázó-domb és Bécsi-domb tetejéről mind a Fertő tó, mind a Liget-patak és Ikva-völgy, valamint a Soproni hegység irányába kiváló kilátás nyílt. Ezt az adottságot használták fel a kelták és rómaiak a megtelepedésre, illetve a feltehetően színház és cirkusz célját felváltva, vagy egymás után szolgáló *amfiteátrum* megépítésére.

A tervezett látogató központnak is többfajta funkciót kell betöltenie. Az első feladat széleskörű tájékoztatást nyújtani az ország legősibb kapujában, mégpedig egyidejűleg hagyományos módon és a modern médiák segítségével. Továbbá biztosítani kell a megpihenés lehetőségét a könyv- és térképüzlettel összekötött kávézóban, ahonnan a kiállító térbe lépve módot adnánk a gyors ismeretszerzésre és annak eldöntésére, hogy mit és mennyi idő alatt lehet megtekinteni, azaz alternatívát nyújtanánk az átutazóknak és a városban hosszabb időt eltölteni szándékozóknak egyaránt.

A táj és kulturális emlékeinek bemutatása elengedhetetlen fontosságú, hiszen az átutazó még a völgyet szegélyező hegyvonulat nevét sem ismeri, magyarázat nélkül meg fogalma sem lehet arról, hogy a tagolt dombok az őskori emberek erődített telepei, évszázadokon át lakó- és temetkezőhelyei voltak.

137A Károly-magaslatról és Várhelyről származnak azok a Hallstatt kori (Kr.e. 8–6. sz.) figurális díszítésű urnák, amelyek miatt Sopron neve fogalommá vált az európai régészeti irodalomban, de nem kevésbé híresek a temetkezési halmokból származó többi leletek sem, mint ahogy a Bécsi-dombi és a

krautackeri korai kelta sírok anyaga a településmaradványokkal, fazekas és fémmegmunkáló műhelyekkel együtt szintén teljesen egyedülálló emlékcsoportot képez.

A feltárt és nem egyszer már beépült lelőhelyek nem mindig látványosak az átlagos műveltségű látogatók számára, ezek többsége csak megfelelő magyarázattal értelmezhető, helyszíni bemutatásuk többnyire nehézségbe ütközik. Ezért is hasznos az ezekre vonatkozó információkat egy helyen közölni. Teljesen újszerű megoldások alkalmazásával a legfelső, kilátó szintig időutazásra hívnánk a látogatót, az őskortól napjainkig. Az út közben és az egyes pihenőszinteken interaktív kiállításon mutatnánk be a legjelentősebb lelőhelyeket, a régészeti kutatások legújabb eredményeire alapozva. Végül a torony tetején egy forgatható iránytű jelezné a szűkebb és távolabbi környezetben látható, látogatható emlékeket. Alkalom lenne a vizuális és érzelmi visszatekintésre, annak átgondolására, hogy a K-Ny-i és É-D-i kereskedelmi útvonalak találkozási pontjában kialakult város évezredek múltán is hasonló funkciót tölt be, mint egykor.

Következő teendő lenne az *amfiteátrum* hasznosítása, amely ily módon új perspektívába kerülne⁵³⁽⁵⁴⁾ és a június 21. (napéjegyenlőség, nyár kezdete) és június 29. (Péter-Pál napja, aratás) között megrendezésre kerülő a kelta és római, majd keresztény vallás neves napjaihoz kapcsolódó ünnepek, a jövőben a Soproni Ünnepi Hetek programjának is fontos részét képezhetnék. Ezzel Sopron követhetné az Aquincumban, Tácon (*Gorsium*) és Szombathelyen (*Savaria*) már hagyományossá váló, a római ünnepkör napjain periodikusan megvalósuló rendezvényeket és fesztiválokat.

A látogatóközpont és kilátó tervezését és megépítését komoly kihívásnak tartjuk, mivel megvalósulása az országon belül, de nemzetközi mércével mérve is új perspektívát nyitna a régészeti örökség részét képező lelőhelyek bemutatására.

A szakmai előkészítést végző team feltett szándéka mindazokat az érveket, kívánságokat és megjegyzéseket figyelembe venni, amelyek a városi Önkormányzat vezetőivel és illetékes szakembereivel, a Soproni Múzeum igazgatójával és kollégáinkkal folytatott egyeztetések során elhangzottak. Természetesen alkalmazkodnunk kell a tervezésre és építésre vonatkozó előírások, és a célszerűségi elvek betartásához is. A remélhetőleg közeljövőben megépítésre kerülő turisztikai információs központnak egyidejűleg kell a legjobb értelemben vett turisztikai szempontokat (tájékoztatás, ismeretterjesztés), valamint a régészeti és természeti örökség védelmével kapcsolatos tudományos célokat szolgálni. További munkánkat is ennek szellemében kívánjuk végezni, és ehhez kérjük valamennyi közreműködő személy és szervezet hathatós segítségét⁵⁴⁽⁵⁵⁾.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 138Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses A scarbantiai amfiteátrum és közönsége

138Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses A scarbantiai amfiteátrum és közönsége

A római költő és író, Iuvenalis (Kr.u. 60–140) egyik szatírjában⁵⁵⁽⁵⁶⁾ idézte a dolgozatunk címéül választott, „panem et circenses” kifejezést, amely az ő korában a Róma városi lakosság érdeklődésének középpontjában állt. „Kenyeret és játékokat” említve tulajdonképpen a havi gabonajuttatásról és a tömegszórakoztatásról írt a szerző, azokról a legfontosabb politikai propagandaeszközökről, amelyeket a nép bizalmának megőrzésére, a császári hatalom megerősítésére használt a birodalmi főváros, Róma vezetése. A „játékok” megjelöléssel gladiátorjátékokat, állatviadalokat, állatszeldítő cirkuszi előadásokat, kocsiversenyeket, vagy színpadias kivégzéseket, ütközeteket és tengeri csatákat rendeztek

az amfiteátrumokban a nép legnagyobb meglepedésére.

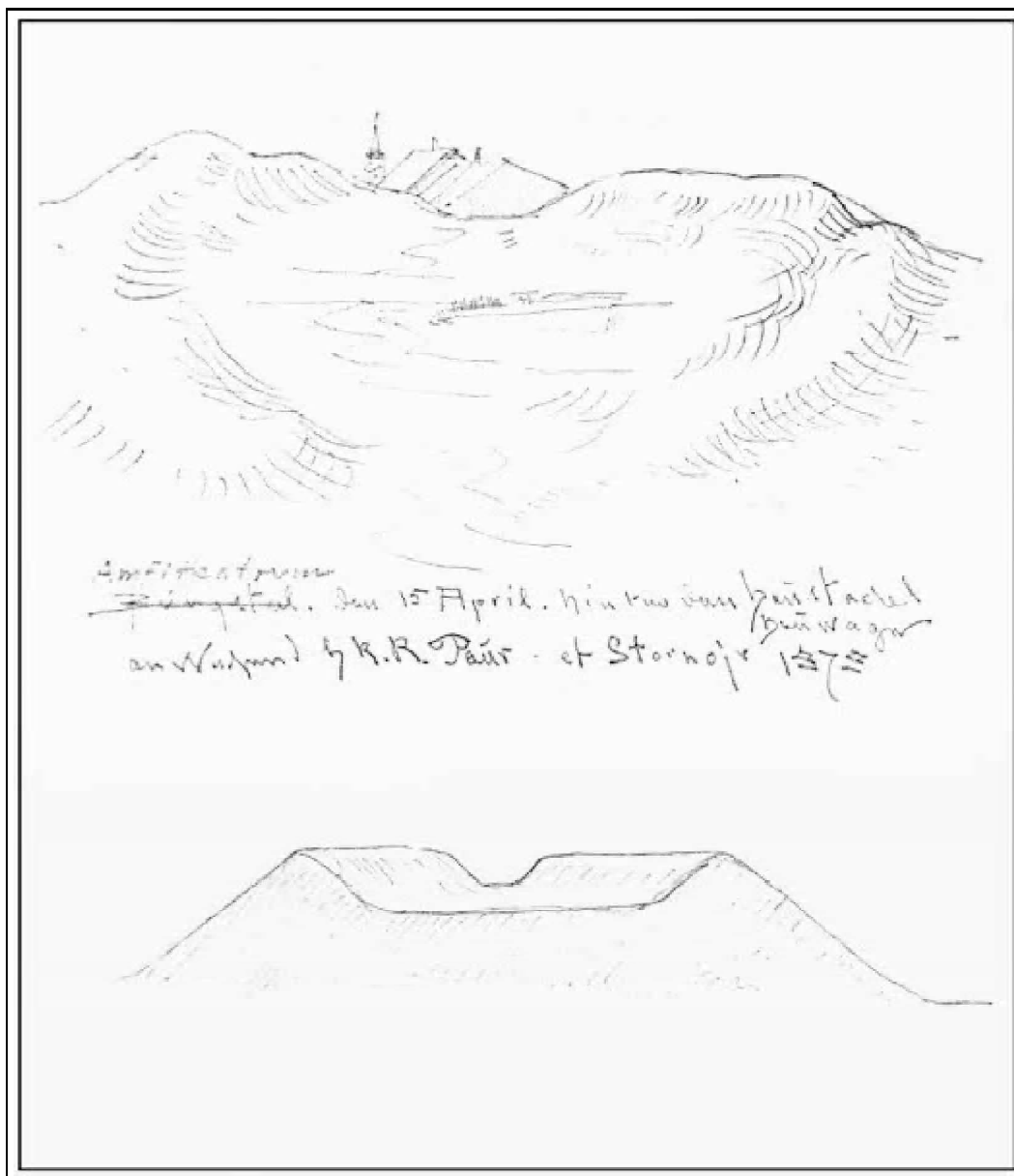
A provinciák nagyobb városai is versenyeztek egymással az amfiteátrumok építésében, és hogy ezekben a körszínházakban, vagy cirkuszokban minél ritkább egzotikus és szelídített állatokat, valamint vérontás nélküli viadalokat mutathassanak be a város és környéke lakosságának.⁵⁶⁽⁵⁷⁾ Pannonia provincia városai is kivették részüket ebből a versenyből.⁵⁷⁽⁵⁸⁾ A Duna menti két legnagyobb legiós táborhoz és helytartói székhelyhez Carnuntumban⁵⁸⁽⁵⁹⁾ és Aquincumban⁵⁹⁽⁶⁰⁾ két-két amfiteátrum tartozott. A köztük húzódó limes-szakaszon, Brigetio legiós-tábora mellett is megtalálták egy amfiteátrum építési feliratát.⁶⁰⁽⁶¹⁾

Az Alpokalja és a Fertő-tó körzetének vidéki lakossága annak idején a közeli pannoniai városokba látogatott, ha az élvezetek ezen fajtájára vágyott, például Carnuntumba (Petronell- Bad Deutsch-Altenburg), Scarbantiába (Sopron), Savariába (Szombathely) vagy a noricum Flavia Solva (Wagna bei Leibniz) és Gleisdorf amfiteátrumát, vagy színházát kereshette fel. Savaria színháza a római városon kívül feküdt, a település nyugati szélén, a mai Kálvária hegyi templomnál. Feltárása még nem történt meg annak ellenére, hogy egy antik írásos dokumentumban, a Passio Quirini-ben is említik⁶¹⁽⁶²⁾.

Scarbantia amfiteátruma a város észak-nyugati szélén, a mai Bécsi-dombon, 366 m tengerszint feletti magasságban található⁶²⁽⁶³⁾. A lelőhely rövid kutatástörténete az alábbiakban foglalható össze:

1391860-ban egy rézmetszet Sopron látképét a Bécsi dombról úgy mutatja, hogy előtérben az amfiteátrum meredek sáncai látszanak.

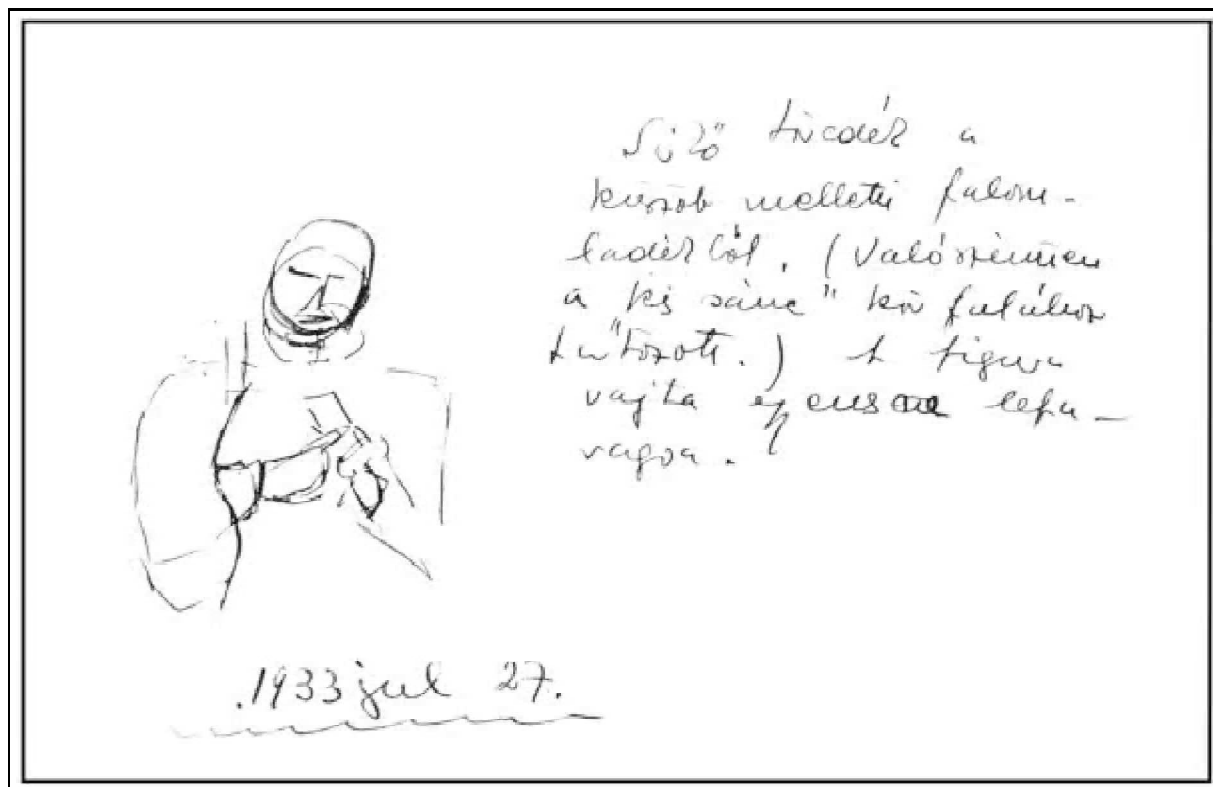
1878 áprilisában Storno Ferenc és Paúr Iván Bécsi-dombi kutatásaik során tanulmányozták a város Bécsi kapuján kívül, a városi mázsaház mögött fekvő sáncszerű létesítményt is, amelyet Storno metszetben is ábrázolt⁶³⁽⁶⁴⁾ „Burgstal” megjelöléssel (1. kép). Paúr azonban kuruckori erődítménynek és nem „ősidőbeli körsáncnak” tartotta e „földművet”.⁶⁴⁽⁶⁵⁾

1. kép. Ifj. Storno Ferenc rajza a Bécsi dombi amfiteátrumról

1886 körül Storno Ferenc római sírt tárt fel az amfiteátrum É-i kapuja előtt. A csontváz mellett üvegekorsó és vas *strigilis* (vakaró) volt. Ezért később feltételezték (Stornó Miksa 1941), hogy itt egy elesett gladiátort temethettek el.

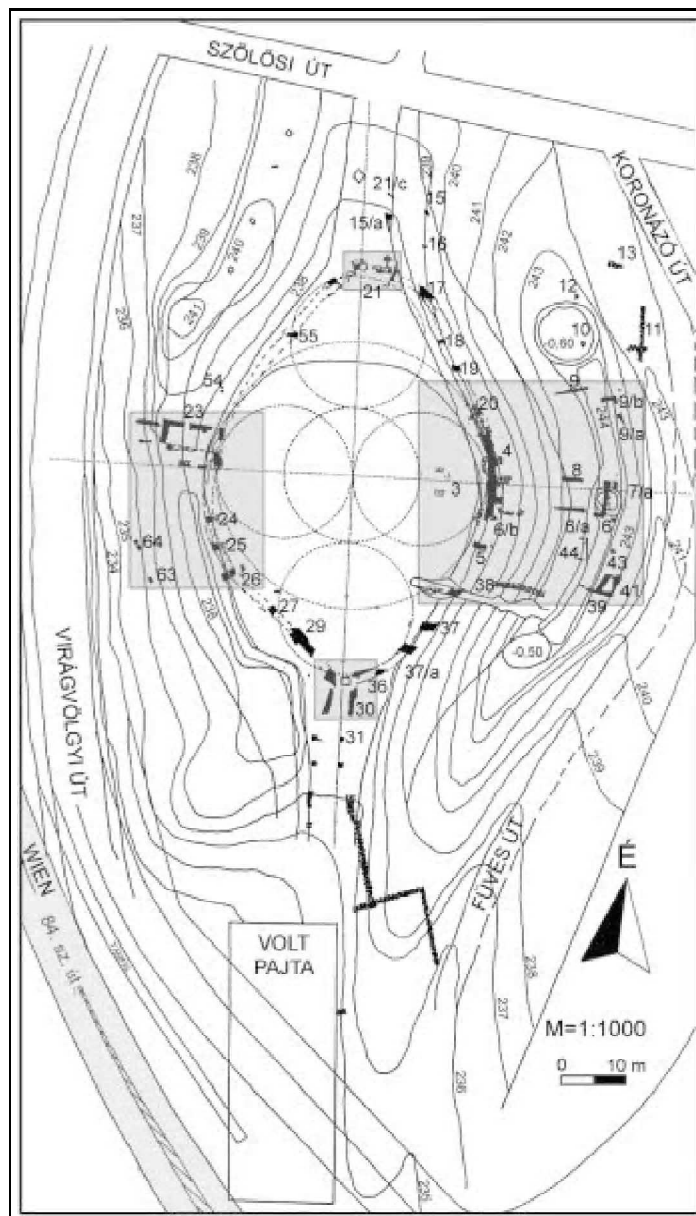
1922-ben a Bécsi-dombon játszó gyerekek több római pénzt, „az ikreket szoptató nőstényfarkast ábrázoló üveggemrát” találtak, és jelentették Lauringer Ernőnek, a [140](#)múzeum őrének, hogy oltárszerű kövek is vannak a helyszínen.⁶⁵⁽⁶⁶⁾ Ezután irányult a régészeti kutatás figyelme a római korinak felismert lelőhelyre.

2. kép. Gallus Sándor vázlata az amfiteátrumban talált domborműről

1925. augusztus 31-én a városi tanács engedélyével Stornó Ferenc festőművész és Storno Miksa⁶⁶⁽⁶⁷⁾ egy „műkedvelőkből álló lelkes kis csapattal” kezdte el az ásást, megtalálták a Nemeseum oltárköveit, feltárták a szentélyt. Ezután próbaásatást kezdtek az amfiteátrum területén, és a 10,6 méter magas nagysánc belső ívénel rábukkantak a pódiumfal nagy kváderkövekkel épített részletére. Itt egy fülkét tételeztek fel, amelyben a vadállatokat tartották, állítólag bikacsontokat is találtak. „Minthogy a további ásítás pénzt igényelt”, Lauringer Ernő Sopron városához fordult, mely „próba-ásatás céljaira négy millió K-t előlegezett.” Ebből 6 munkással 8 és fél napon át végeztek feltárásokat. November 11-én az esős időjárás miatt és mivel a pénz is elfogyott, beszüntették a munkát. Lauringer jelentésében egyrészt rosszallja a „régészkedő dilettantizmust” és a „műgyűjtés hóbortját”, amely inkább kárára van a régészeti lelőhelyeknek, minthogy a tudománynak használna. Szerinte „az amfiteátrum ma egy romhalmaz...köveit az idők folyamán lakóházak ... sőt a város falainak építésénél is felhasználták”.⁶⁷⁽⁶⁸⁾ Sopron sz. kir. város múzeuma meghívására ezután a Magyar Nemzeti¹⁴¹ Múzeumból Fettich Nándor régész irányította az ásásokat, amelyek Lauringer felügyelete mellett folytak. Megállapításaik szerint az amfiteátrum rombolás és tűzvész áldozata lett, „a hatalmas falak és kövek bedőltek és darabokra törtek és itt-ott a törmelékben világosan kivehetők voltak a megégett fagerendák maradványai”.⁶⁸⁽⁶⁹⁾

1926-ban Storno Miksa ismertette a Bécsi dombi próbaásatások eredményeit.⁶⁹⁽⁷⁰⁾

3. kép. Az amfiteátrum 1991–1992. évi ásátási felmérése.(vázlatos másolat).
A 10. és 7/a árkoknál 1945. évi tüzérségi állások. A volt pajta és a Füves út között a Nemesium.

1933-ban ifj. Gallus Sándor a város 1000 pengős támogatásával kívánta folytatni az amfiteátrum kutatását.⁷⁰⁽⁷¹⁾ Az év augusztusában már az eredményekről is beszámolt.⁷¹⁽⁷²⁾ A sok apróbb lelet mellett tulajdonképpen a D-i kapu falainak feltárása volt a jelentősebb, ezt azonban megfelelően nem dokumentálta. Így kutatása nem sokkal egészíthette ki a Storno-féle ásátás eredményeit. Mivel a kutatóárkokból kitermelt földet a Lackner Kristóf utcai építkezésekhez hordták, a feltárt romos falak hosszabb időre ki voltak téve az időjárás viszontagságainak. Bár a romokat körbekerítették, a szögesdrótot 1934-ben ellopták, a mozdítható köveket szétdobálták. Majd a kőanyag egy részét a város eladta, így néhány faragott kőtöredéket is a környékbeli villák fala-iba építettek be. Az lehetett a sorsa annak a domborműves sírkőtöredéknek is, melynek vázlatos rajzát Gallus 1933. júl. 27-i naplórészlete őrizte meg. Bejegyzése szerint: „valószínűen a kis sánc kör falához tartozott”. (2. kép)

1941-ben közzétett cikkében Storno Miksa részletesebben ismertette a feltárásaik eredményeit,⁷²⁽⁷³⁾ főleg az aréna bejáratánál megtalált szentélynek, Nemesisnek, a gladiátorok védőistennőjének, és

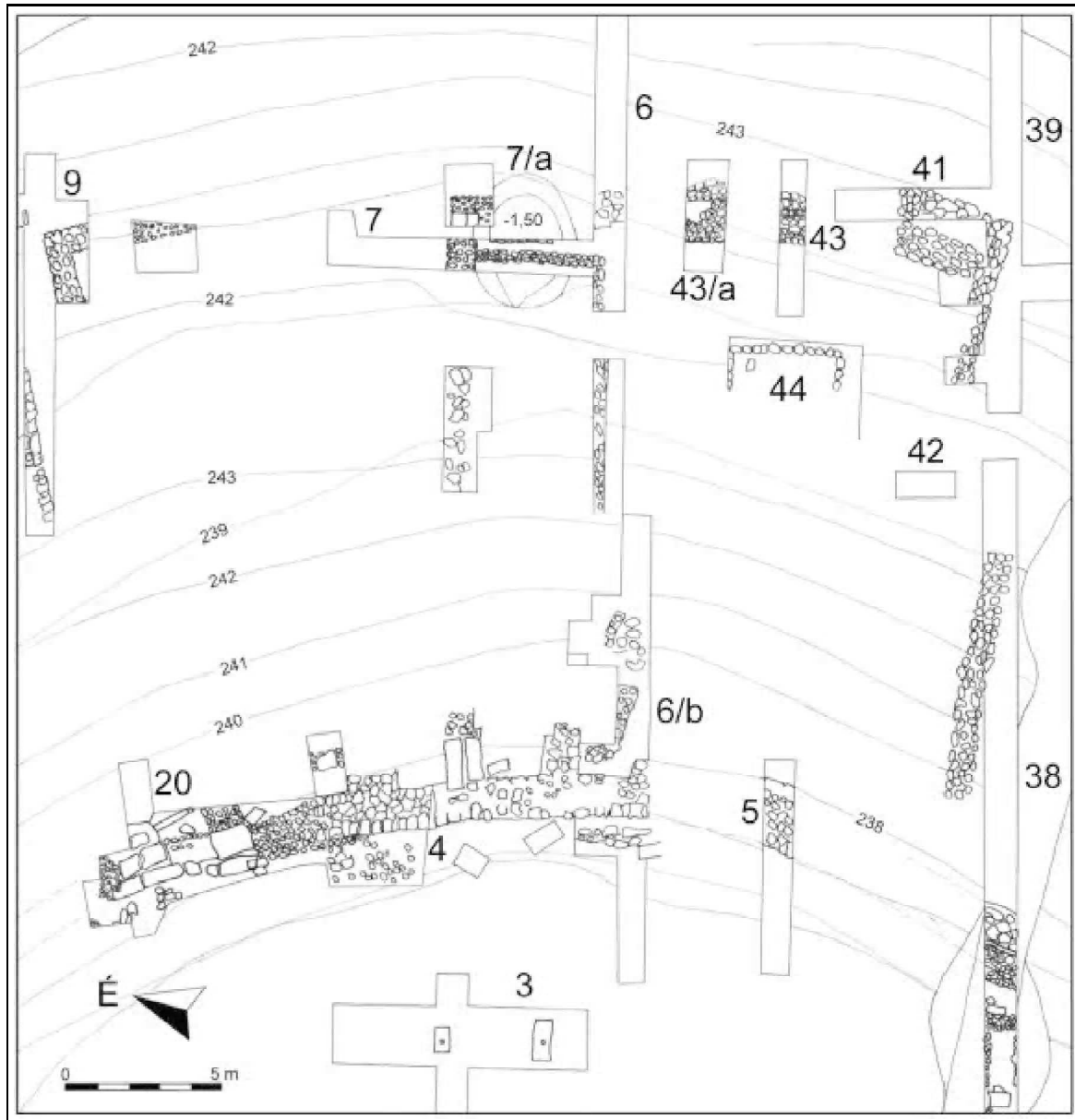
Dianának, az állatok oltalmazójának kultuszhelyét mutatta be⁷³⁽⁷⁴⁾.

1973-ban soproni építészek újra felvetették az amfiteátrum bemutatásának lehetőségét. A soproni római városfalak OMF – kapacitást lekötő munkáira hivatkozva a Soproni Múzeum nem látta megvalósíthatónak ezt a tervet.

1985-ben a Posta a „Május 1-i” rendezvények hangosító berendezéseire földkábeleket fektetett le az amfiteátrum területén. Ekkor a K-i nagy sáncon a nézőtér, *cavea* négy haránt-irányú falát, a Ny-i kis sáncon a 4 méter széles kapuépület falait mérhették fel⁷⁴⁽⁷⁵⁾.

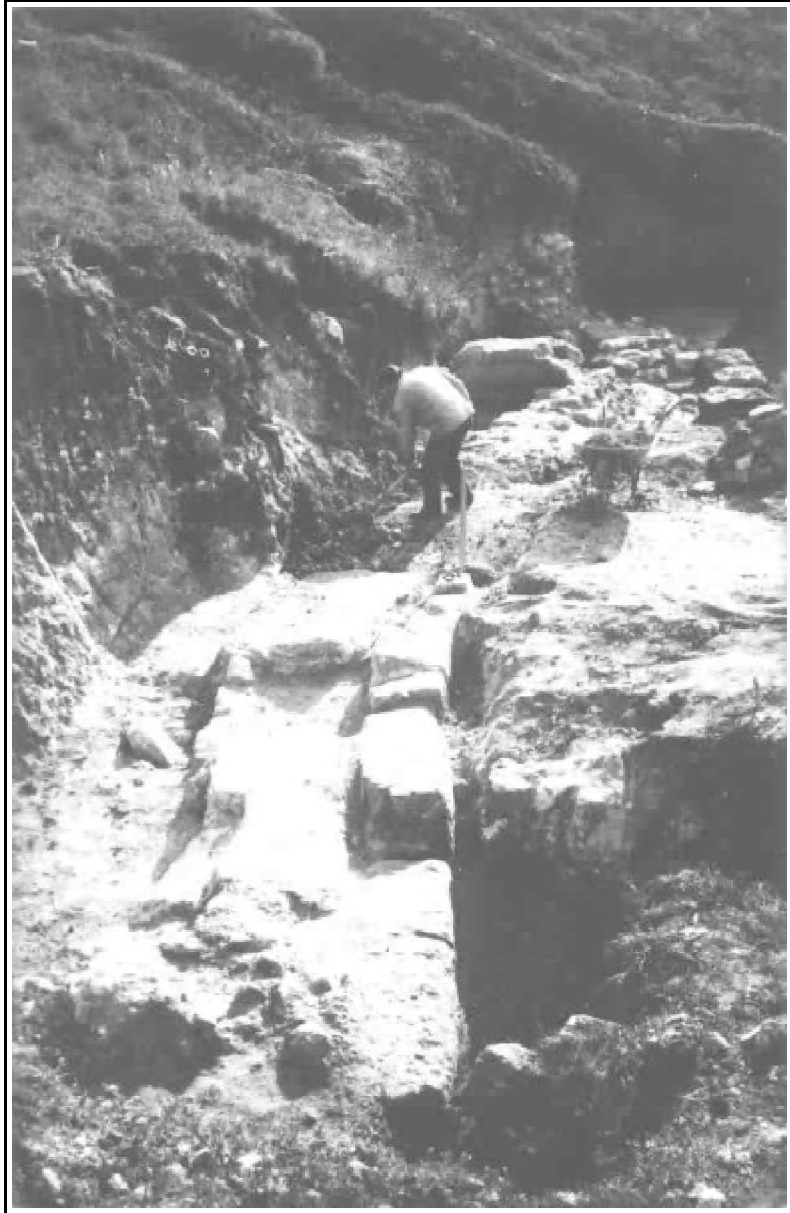
1991–1992-ben a 84-es elkerülő út építése miatt került előtérbe az amfiteátrum kérdése⁷⁵⁽⁷⁶⁾ és kapott lehetőséget Soproni Múzeum a szondázó ásatások elvégzésére. Az alábbiakban az ásatás legfontosabb eredményeit, az amfiteátrum szerkezetére⁷⁶⁽⁷⁷⁾ vonatkozó újabb adatokat vázoljuk fel. Illetve megemlíjük a létesítmény részleges rekonstrukciójára vonatkozó terveket. E dolgozat terjedelmi határai miatt előzetes jelentésünkben el kell tekintenünk az ásatás részletes leírásától és a leletanyag ismertetésétől.

Az amfiteátrum ovális arénáját 2 méter széles pódiumfalak határolják. A küzdőtér hossz tengelye 63 m, kistengelye 42 m. 70 római lábat (kb. 21 m) egységnek véve, az aréna 3:2 kitűzési arányt mutat (3. kép).

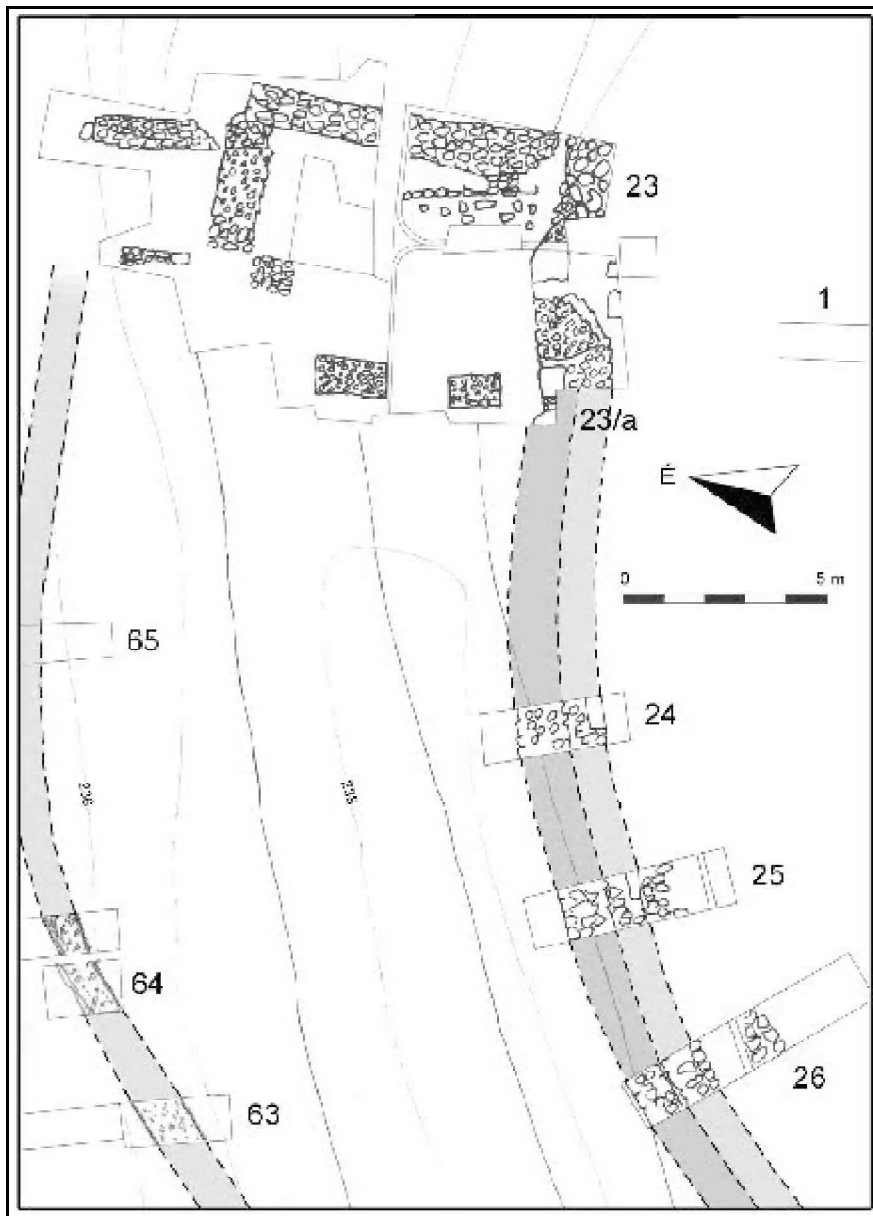

1434. kép. A K-i nagy cavea középső sávja a haránt irányú falakkal

A küzdőtér egykor sóderréteggel borított szintje 1 méterrel volt mélyebben az amfiteatrum jelenlegi szintjénél. Az aréna közepén ásott hosszú kutatóárkokban falazott csatorna, vagy mélyedés nem került elő. Viszont az előkelőségek ülőhelyének feltételezhető ülősorok előtt (3. kép 4.), a pódiumfaltól 7 méter távolságban, pontosan a középvonalban, két faragott perselykő feküdt (4. kép 3), egymástól 3 méterre. Ezekbe oszlopok lehettek erősítve, és vagy együtt valamiféle ácsolt kapuzatul szolgáltak, vagy különösen olyan oszlopokat tartottak, amelyekhez valamit, vagy valakit hozzákötözhettek. A pódiumfalak az aréna felé kváderkövekkel lehettek burkolva, ami jól látszik a 4. és a 20. kutatóárok esetében (4. kép), ahol a falak legépebben magmaradtak (5. kép). A 4. kép mutatja, hogy a nézőtér lejtőjét haránt irányú kőfalak erősítették és látszik, hogy az ülősorok 21 m szélességet foglaltak el. A 9., 7/a., 43/a., 43., és 41. kutatóárkok falmaradványai mutatják a cavea kölső határfalát. A 70 lábnyi széles K-i nézőtér a nagysánc meredek lejtőjén helyezhedett el.

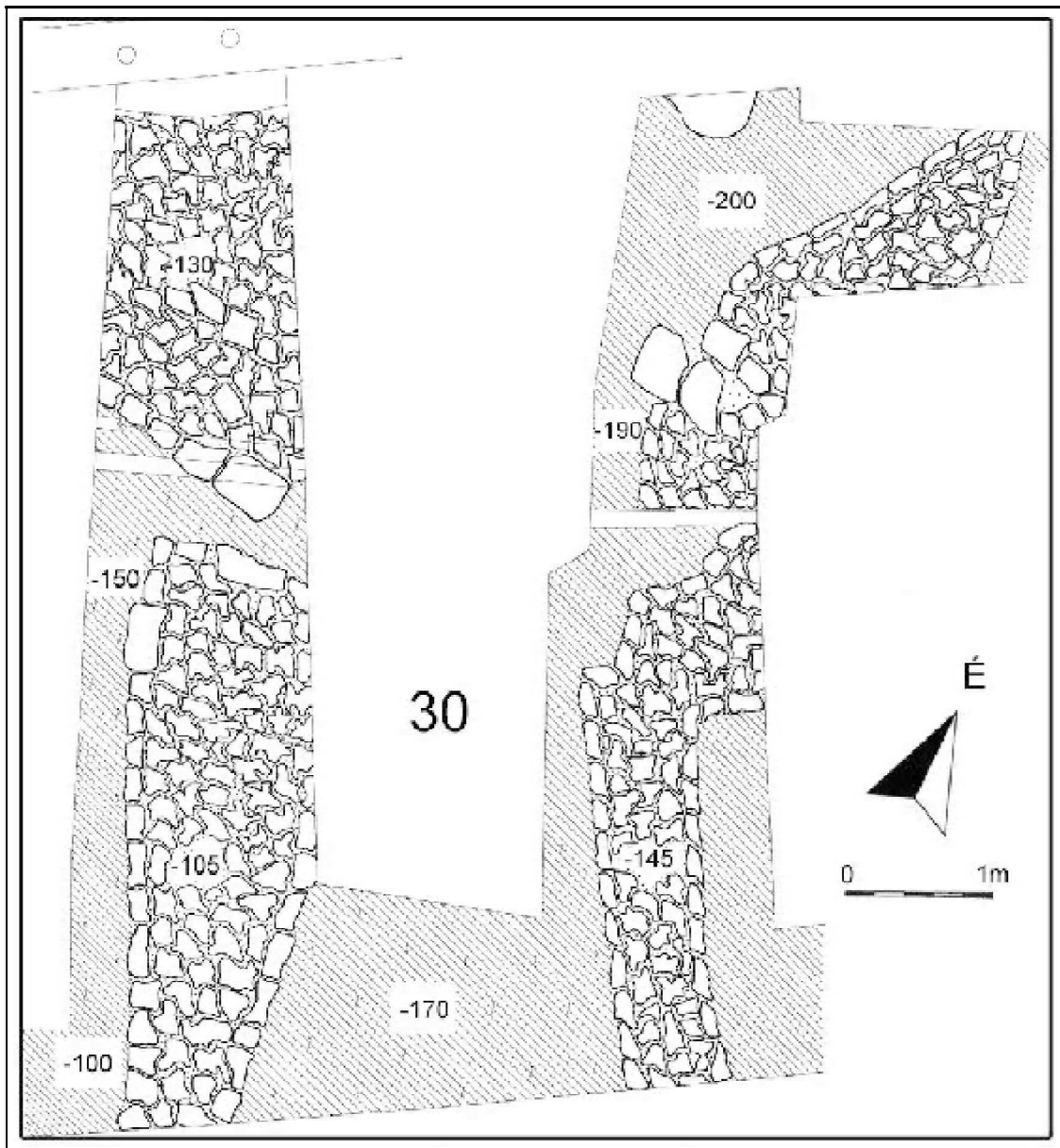

1445. kép. Pódiumfal a 4. kutatóárokban

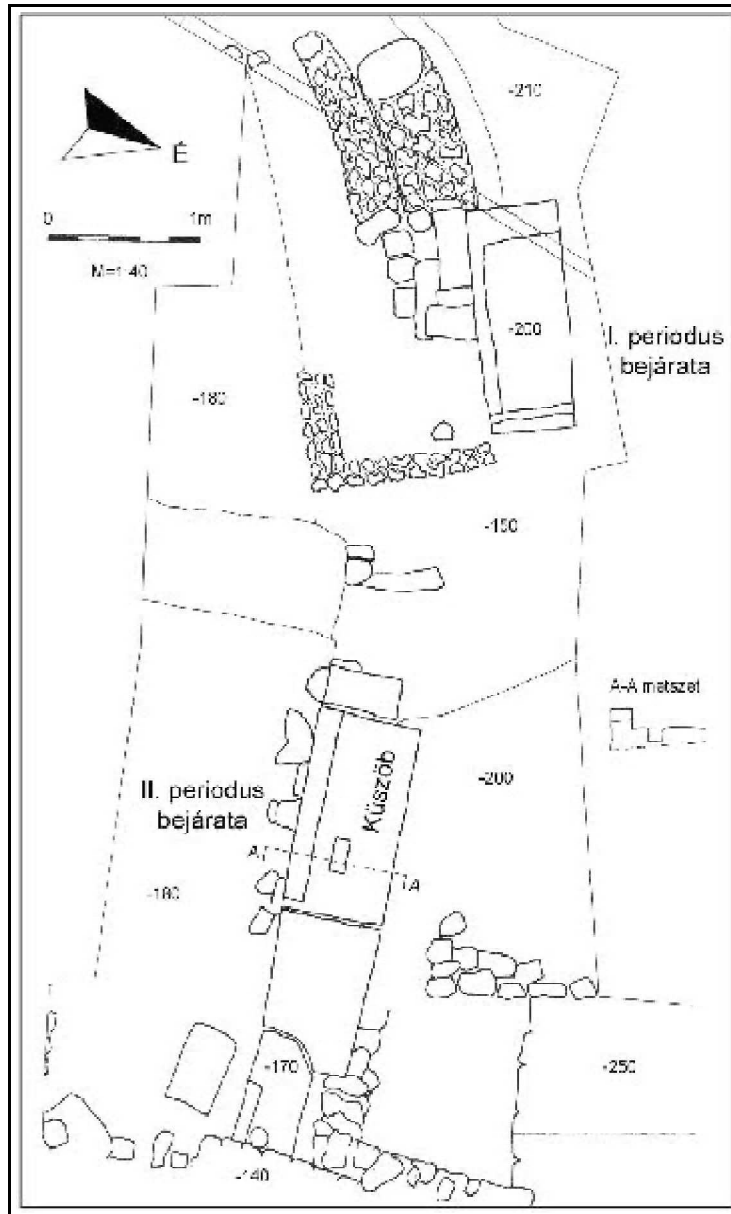

1456. kép. A Porta Libitinae (23-23/a) és a Ny-i kis cavea részlete

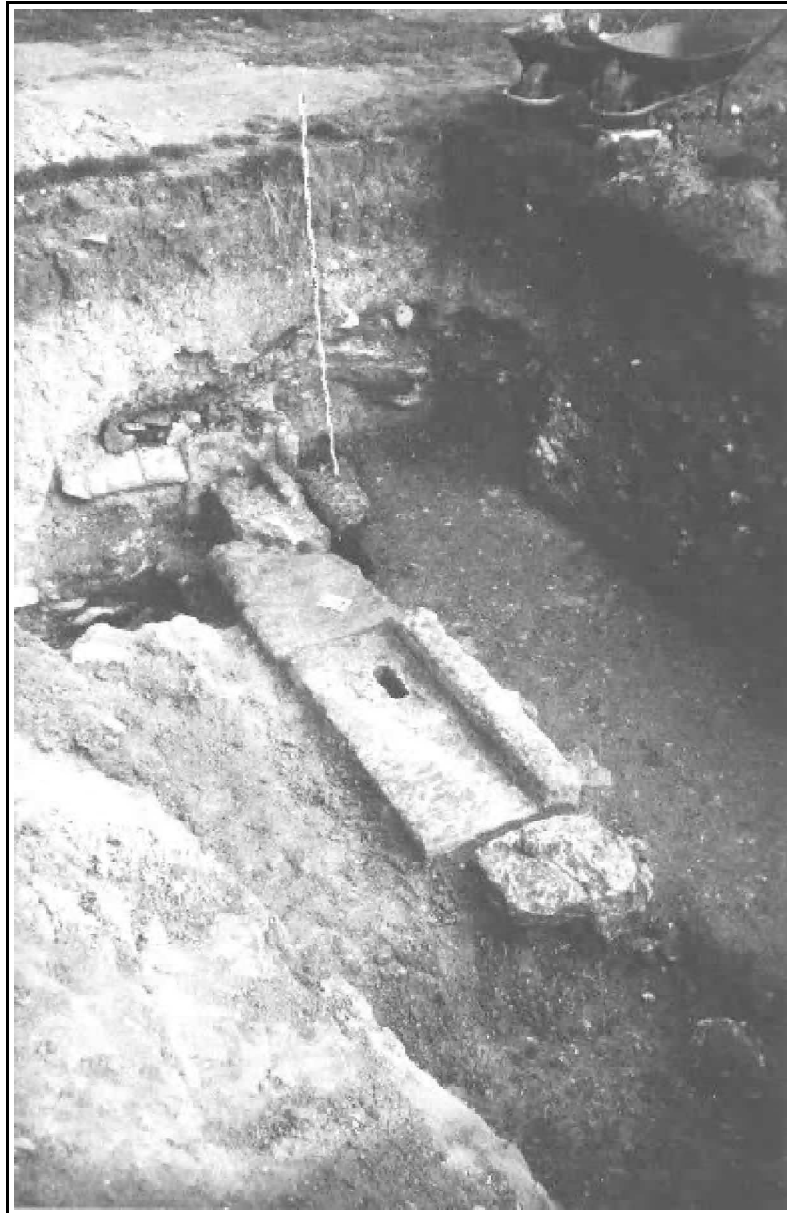

1467. kép. A D-i kapu alapfalai

1478. kép. Az É-i kapu, a Porta pompae két feltárt küszöbvel

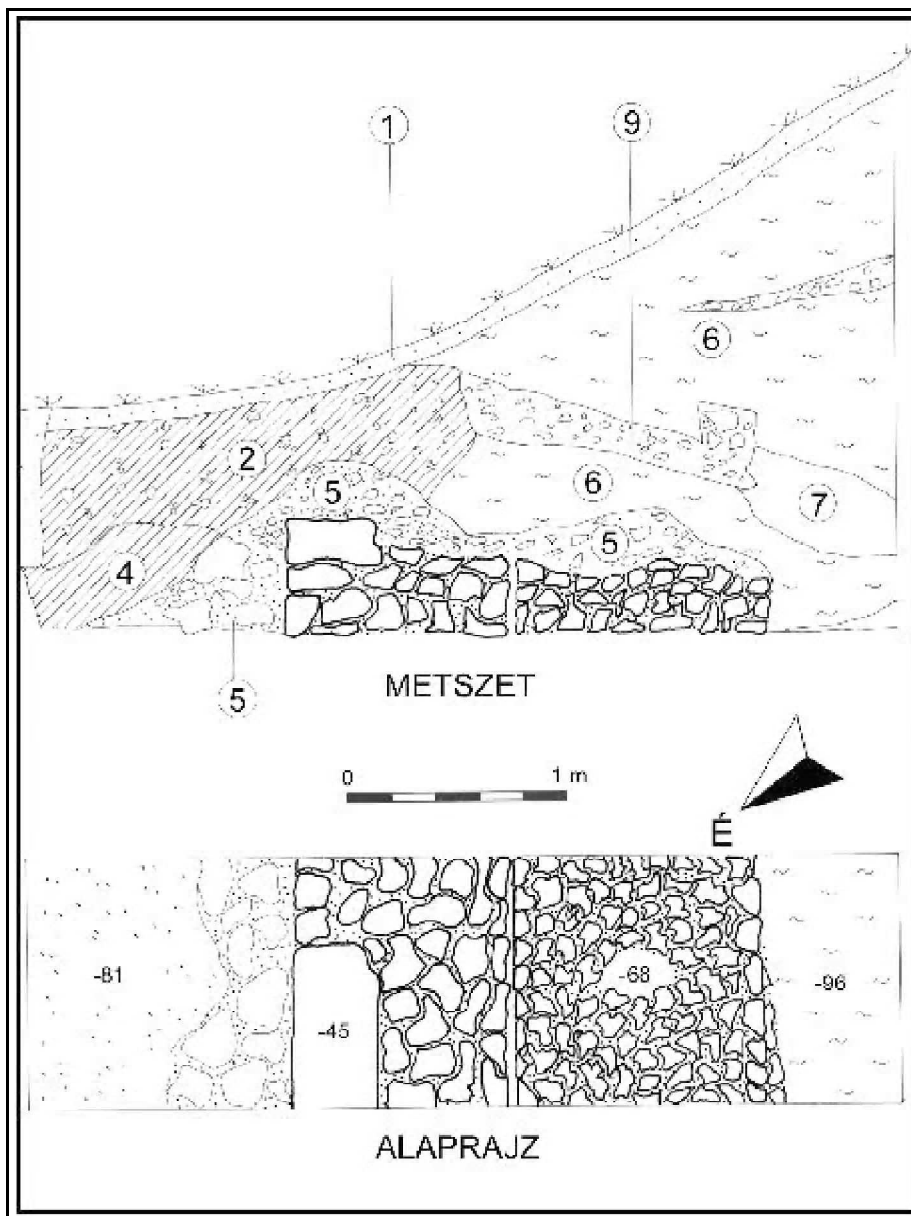
148 Vele szemben a ma jóval alacsonyabb D-i sáncszakasz a római korban is keskenyebb lehetett, mert a 23. szelvényben (3. kép 23 és 6. kép 23, 23/a) a D-i kapu, a Porta Libitinae teljes méreterét megismertük. Ez az elesett gladiátorok és lemészárolt állatok kiszállítására szolgáló kapu csak 12,5 m szélességben vágja át a sáncot. A 64. és 63. kutatóárokban feltárt falnyomok is ilyen keskenyebb nézőtérre utalnak ezen az oldalon. Az eredetileg is domboldaba vágott, lejtős terepre épített amfiteátrum a nyugati külső oldalán pusztult el legjobban. Nem csak a természetes erőzínak, de az évszázadok alatti kőbányászásnak is következménye ez. A kissánc pódiumfalának belső felületén azonban több helyen megfigyelhettük az eredeti faragott burkolóköveket (6. kép 24. és 25. kutatóárok).

9. kép. A II. periódusú küszöbkő a z É-i kapuban Ny felől fotózva

A Porta Libitinae (6. kép) 7,5x5,6 m alapterületű, Ny-i bejárata előtt 3 méter hosszú, 2,5 m széles folyosó vezet a bejárathoz. Ennek a kapunak megtaláltuk a kavicsos járósíntjét és a kőboltozat indítását. A római korban alaposan átalakított kapuépítmény, megmaradt alapfalain újjáépíthető lenne.

A város felé nyíló D-i kapu (3. kép 30, 36 és 7. kép) az 1930-as évek ásatásai után teljesen rommá vált. Csak az alapjait találtuk meg. Alagútszerű, 10-15 méternyi hosszúságú [149](#)kőépítmény volt, amely az aréna előtt a pódiumfalnál 2 méter szélességű. Kijebb, ahol a Nemeseum fala hozzácsatlakozik, még 3 m széles. A Nemeseum falait [77\(78\)](#) részben a Főves út felőli erózió pusztította, részben az első szakszerűtlen „ásatások” az 1920-as években.

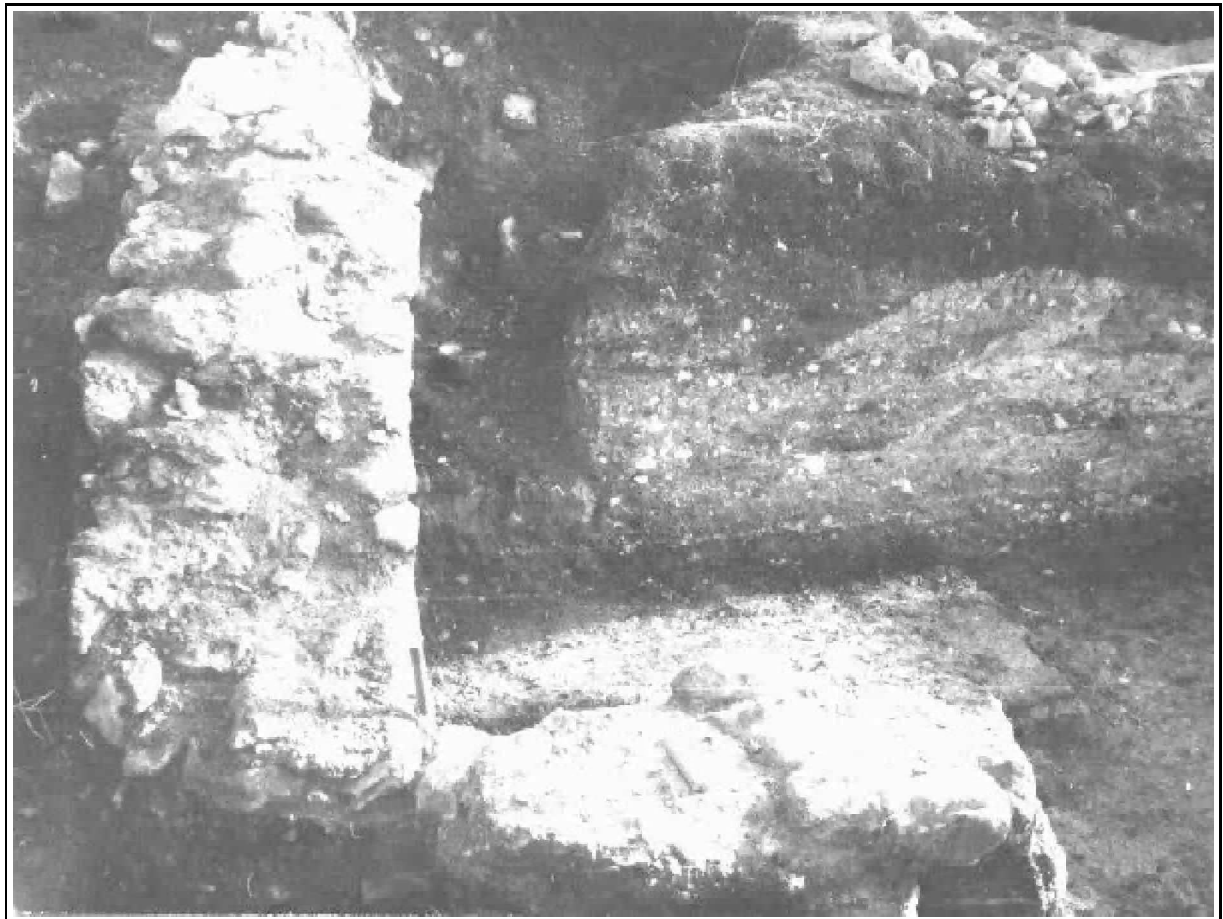

10. kép. A két periódusú pódiumfal alaprajza és metszete a 24. kutatóárokban. 1. humusz, 2. szürke föld kövekkel, 4. szürke föld, 5. kőomladék rétegek, 6. agyagrétegek, 7. homok, 9. apró kőtörmelékek.

Az É-i kapu (3. kép 21) szélesebb volt és két építési periódusának maradványait tártuk fel két méter mélységben (8. kép). Előkerültek a gondosan faragott küszöbkövek (9. kép), amelyek elhelyezkedése mutatja az amfiteatrum bejáratainak és pódium-falának átépítését (10. kép). Amint a 25. kutatóárak felmérése mutatja a belső, korábbi fehér habarcsos pódiumfal átlag 120 cm széles. A külső fal közvetlenül a korábbi elé van falazva vöröses habarcsba és átlag 80 cm széles. Körben az arénán általában hasonló eredményt hozott a pódiumfal vizsgálata. Megállapítható, hogy 150feltehetően a II. sz. 2. felében a markomann háborúk utáni időszakban kezdett romosodni az amfiteatrum. Teljes újjáépítésére a III. században kerülhetett sor.

Ekkor nem csak az arénát kerítő falat és kapukat renoválták, hanem a nézőterre való feljáratokat is megváltoztathatták. Míg korábban lehettek feljáratok a haránt irányú falak között a K-i nagy caveára, amit a 6. és 41. kutatóárkok falmaradványai mutatnak ((11. kép), addig a késői periódusban É felől felvezető kavicsos burkolatú rámpa biztosíthatta a feljáratot a nagysánc tetejére (3. kép 11). A sánc

felső részén, a feljárat alatti rétegekben, 115–143 cm mélységben a 9/b árokban, fehér kőporos réteg alatt, egy Ny-K irányú, 90 cm széles kőfal tövében feküdt a egy felirattöredék. Feltehetően a korábbi építési periódusból származik, amikor itt szintén feljárat lehetett. További vizsgálat tárgyát képezheti, hogy az ülősorok számozására szolgált-e, esetleg építési felirat alsó sorának részlete-e ez a mészkőfaragvány, amelyen L C betűk láthatók. A 75 cm hosszú, 35 cm magas és 22 cm vastag kőlaptöredék viszonylag ép szélétől 30 cm-re van a 11 cm magas és 5 cm széles L betű, ettől 27 cm-található a felül csorbult C, köztük pontosan középpütt egy fekvő, szív alakú választójel látszik (12. kép).

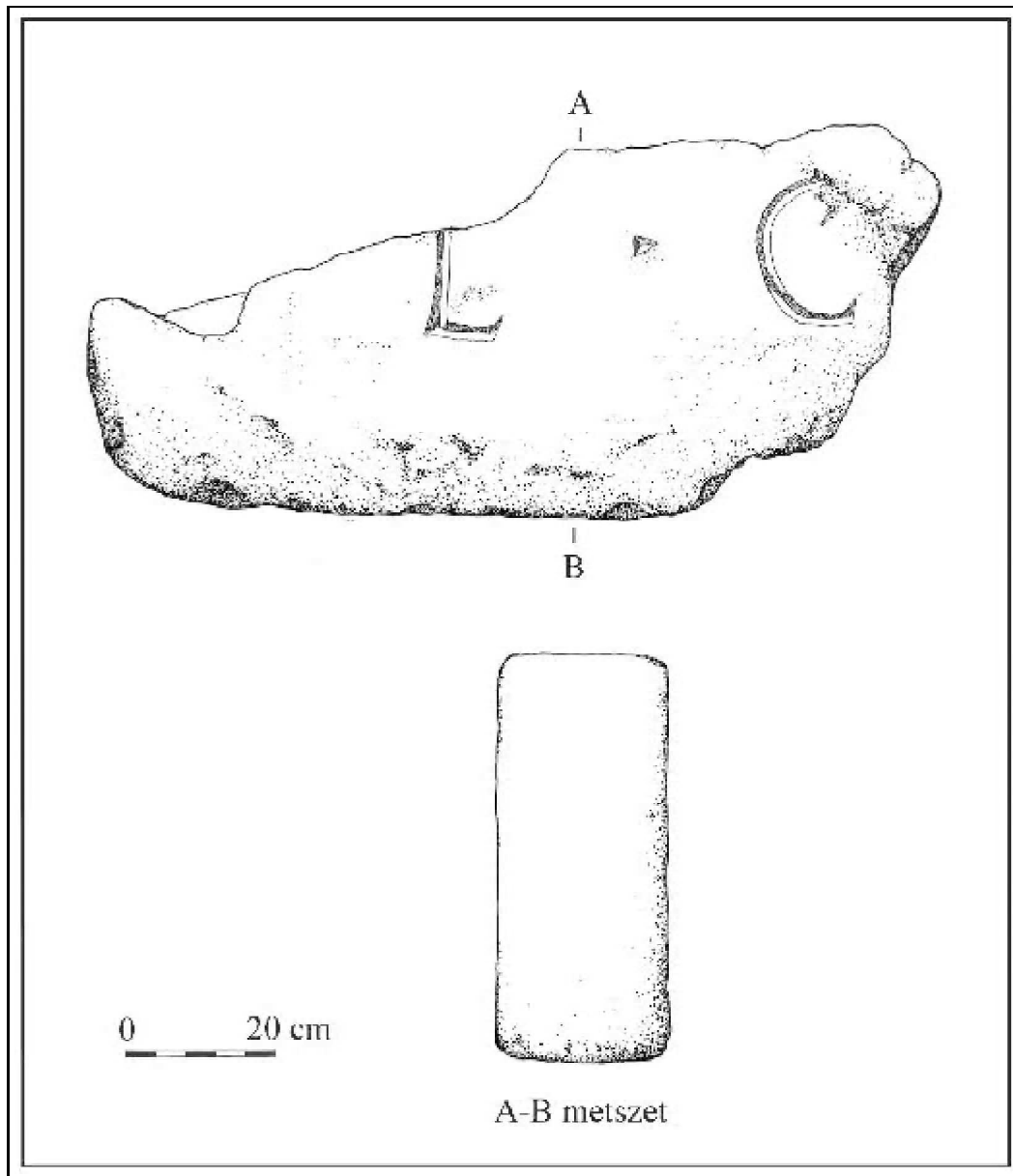
11. kép. A K-i sánc kölső támfala a feljárat oldalfalával a 7/a kutatóárokban

Az amfiteátrumot a II. században, a nagy városi beruházások időszakában építették a hegyoldal lejtőjének kihasználásával⁷⁸⁽⁷⁹⁾ „Ha hegyoldalba épül könnyű lesz az alapozás dolga”-írta Vitruvius a színházépítésről. A III. században átépített amfiteátrum befogadóképessége Storno számítása szerint 6.000 fő lehetett. Érdekes, hogy a scarbantiai 151 fórum méretei⁷⁹⁽⁸⁰⁾ összhangban vannak a II. század elején kiépített amfiteátrum méreteivel. Ebben az időben, Scarbantia virágkorában épült a városi nagy fürdő is⁸⁰⁽⁸¹⁾.

1991-ben, az ásatással egyidőben az Országos Műemléki Felügyelőség Tudományos Osztálya nyilatkozott, hogy a soproni amfiteátrum helyreállításához „az elkövetkező években sem anyagi fedezetet, sem tervezői kapacitást nem tudunk biztosítani”⁸¹⁽⁸²⁾.

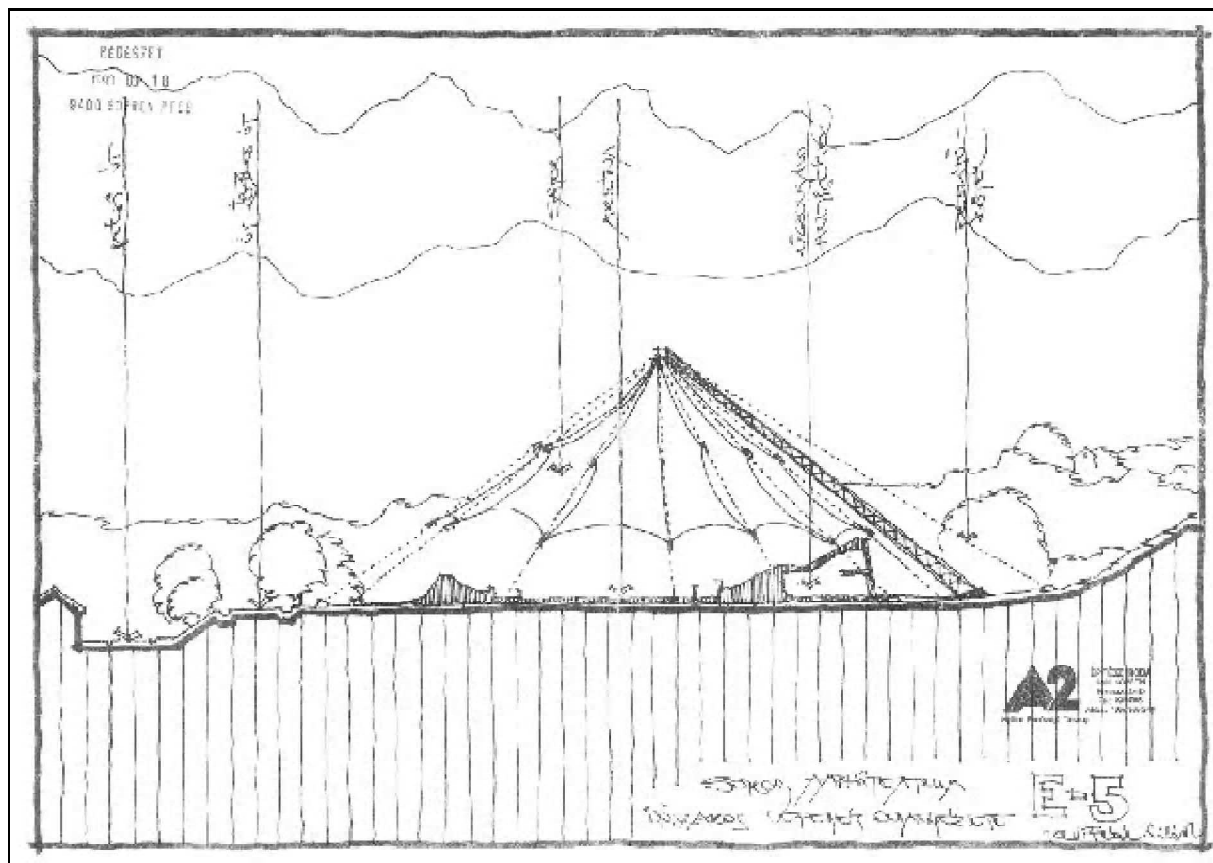
1992-ben az ásatási eredmények alapján az A2 soproni építésziroda már terveket készített⁸²⁽⁸³⁾ az amfiteátrum bemutatására. Fekete Szilárd az objektum lefedésének terveit is megrajzolta (13. kép). A

Scarbantia Társaság és a Soproni Múzeum az ásatási terület visszarendezésével párhuzamosan szponzorok után nézett⁸³⁽⁸⁴⁾.

12. kép. Felirattörődék a 9/b árokból

1521994. szeptemberében Hajnóczy Gyula és Mezős Tamás a budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti tanszékén tervek készített az amfiteátrum részleges rekonstrukciójára, miután Hajnóczy professzor Sopronban az ásatásvezető régész és helyi építészek társaságában tanulmányozta az amfiteátrumot (14. kép).

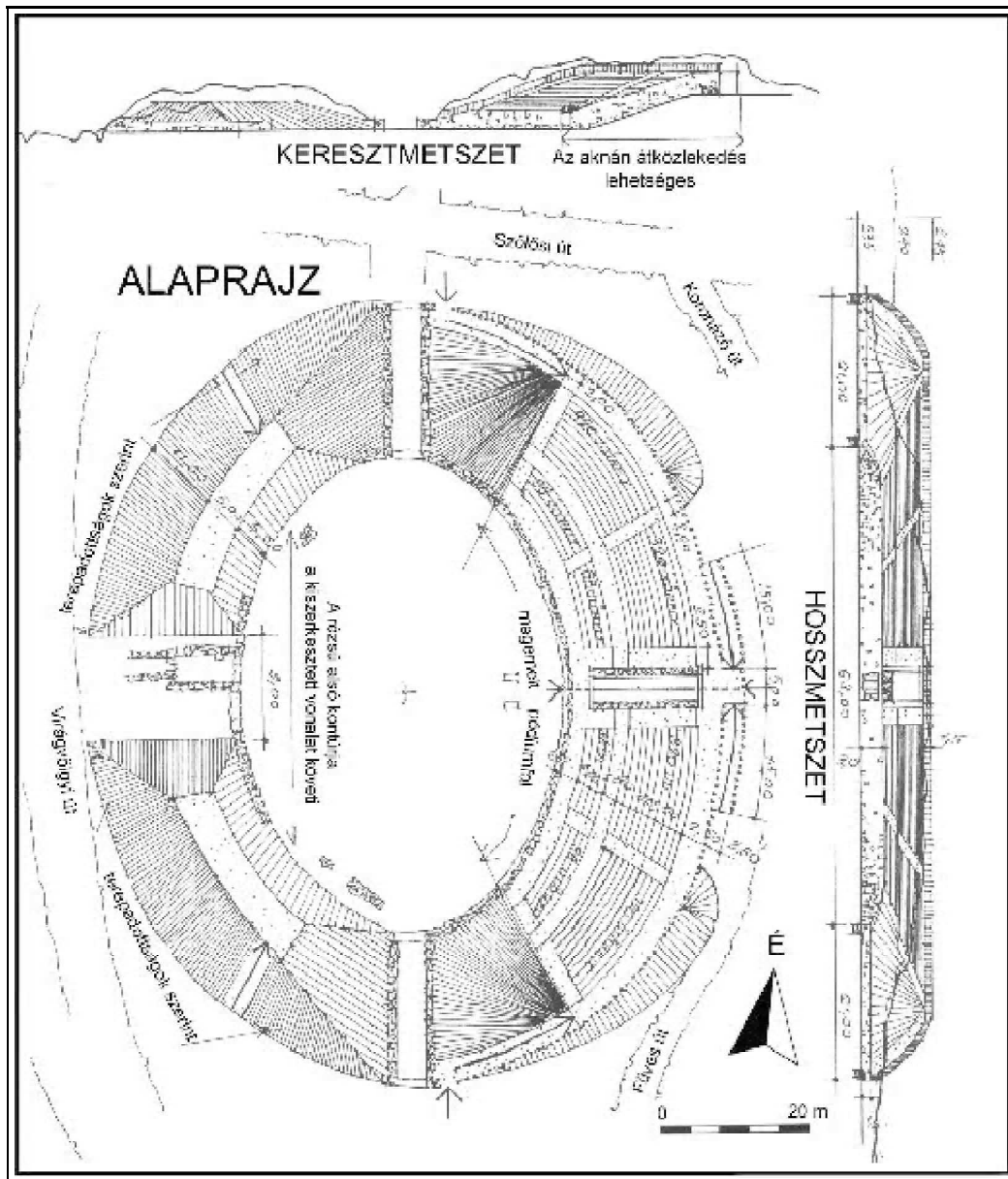
13. kép. Fekete Szilárd építész vázlatterve az amfiteátrum lefedéséhez

1995-ben „Sopron Bécsi-domb Részletes Rendezési Tervének Építési Szabályozási Előírása” a 8. §-ban kimondta, hogy „Az amfiteátrum területe a Scarbantia Régészeti Park bemutatására szánt régészeti emlékként védendő”. A Sári István főépítész által készített Részletes Rendezési Terv az amfiteátrumot részlegesen helyreállított állapotban tünteti fel (15. kép).

1995. októberében a római kori emlékek turisztikai hasznosításáról nemzetközi konferenciát rendeztünk Sopronban, erre az alkalomra műemléki bemutatóhelyet alakítottunk ki az amfiteátrum D-i kapujánál is. A felállított Nemesis-dombormű másolatot azonban többször egymás után ledöntötték.

A római korban a civil városlakók ünnep-naptárában⁸⁴⁽⁸⁵⁾ szerepeltek a Duna határvonalát védő legiósok, illetve segédcapataik díszszemléi, a katonai lovasjátékok, valamint a pompás vallási körmenetek és a nagyszabású politikai ünnepek, felvonulások. Scarbantiában, ahol a korai császárkorban katonaság nem állomásozott, feltehetően a fórumról (16. kép 1). indultak az ünnepi felvonulások és a Vindobona felé kivezető úton érték el az amfiteátrumot (16. kép 2).

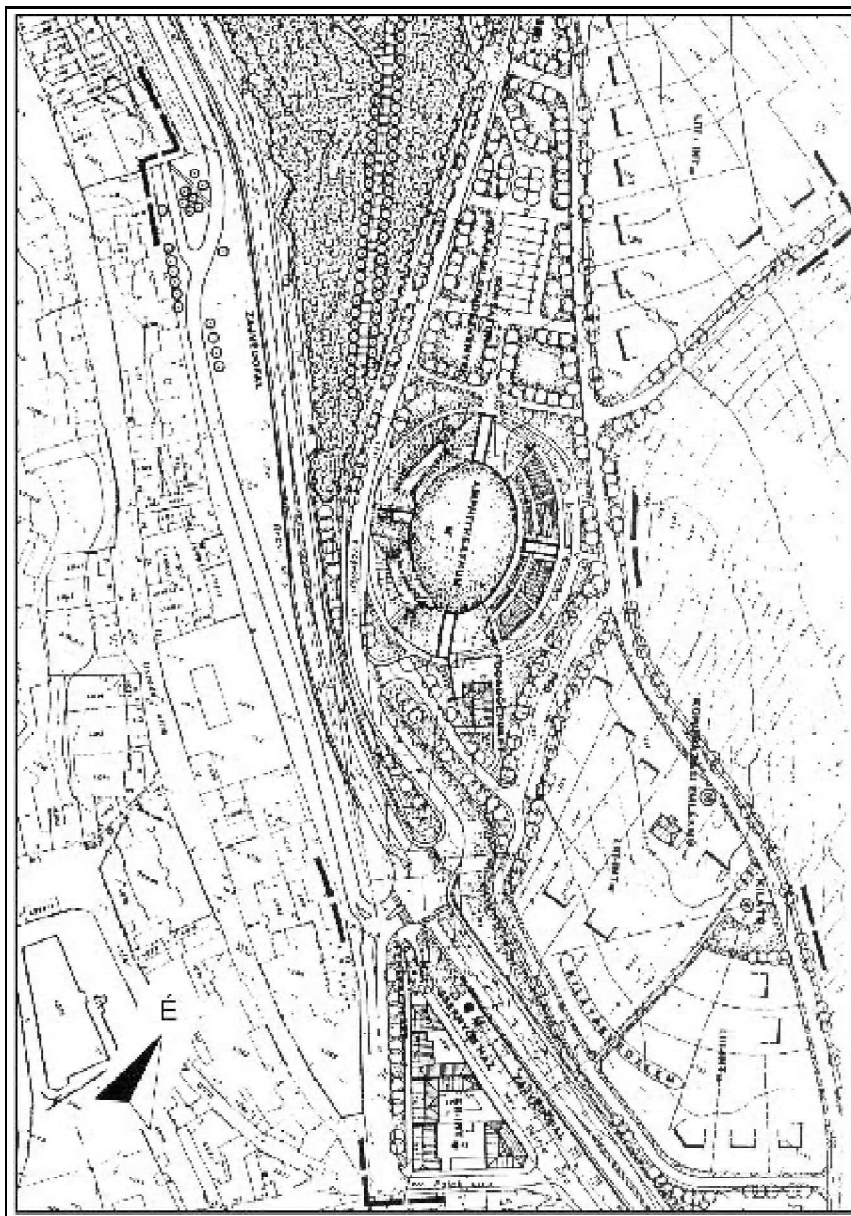
¹⁵³Itt kell megjegyezni, hogy a Soproni Múzeum Lapidáriumában őriznek egy sírkövet, amely 1911-ben a Postapalota építésénél került elő.⁸⁵⁽⁸⁶⁾ A köre egy játékmester, „magister ludorum” (17. kép) nevét vésték fel, aki Scarbantiában feltehetően a cirkuszi játékok lebonyolításáért és a gladiátorok kiképzéséért volt felelős. A 77 éves korában elhunyt férfiút Lucius Cotonius Campanusnak hívták, a XV. legió⁸⁶⁽⁸⁷⁾ veteránjaként Carnuntumból telepedett át városunkba Scarbantiába, korábbi feladata a katonai felvonulások lebonyolítása, valamint kiképzőként a gladiátorok harcra való felkészítése volt.

14. kép. Hajnóczy Gyula terve a nagy cavea középrésének ülősorokkal való beépítésére

Az amfiteátrumi játékokkal kapcsolatban viszonylag kevés leletet ismerünk. Ezek azonban nagyon érdekesek, mert mutatják, hogy nem csak a város lakói izgulhatták végig Scarbantia amfiteátrumában a gladiátorviadalokat, a cirkuszi játékokat és az egyéb rendezvényeket, hanem a környékbeli villagazdaságok és falvak népe is idelátogathatott [154](#) az érdekesnek ígérkező rendezvényekre. Akik itt jártak kisebb emléktárgyakat is vásárolhattak. Az alábbiakban néhány ilyen emléktárgyat mutatunk be, amelyeket az amfiteátrumi játékok látogatói talán városunkban vásároltak, majd egykori lakóhelyükön, a mai Burgenland területén [87\(88\)](#) veszihették el.

15. kép. A Bécsi-domb Rendezési Tervének részlete az amfiteátrummal (Sári István)

**2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 138Gömöri János – Karl Kaus:
Panem et circenses A scarbantiái amfiteátrum és közönsége / 1551. Tessera Vulkapordányból
(Wulkaprodersdorf)**

1551. Tessera Vulkapordányból (Wulkaprodersdorf)

A Tartományi Múzeum régészeti gyűjteményében, Kismartonban látható egy ezüst tessera (18. kép), amit Vulkapordány község határában találtak, 16 kilométerre észak-nyugatra az antik Scarbantiától⁸⁸⁽⁸⁹⁾.

A pénzhez hasonló tárgynak 21 mm az átmérője, elülső lapján koszorúval keretezett jelenetben a balra forduló Bacchus - Liber Pater (Dionüszosz) képét ábrázolták, a bal kezében thyrsos pálcával és a jobb kezében oinochoe-val (korsóval). Lába előtt egy párduc kuporog. A pontkörrel határolt hátoldalon egy

jobbra haladó elefánton ülő személy látható⁸⁹⁽⁹⁰⁾.

A tesserák érméhez hasonló tárgyként vagy magán pénz-helyettesítőkként funkcionáltak, amikkel árukat lehetett vásárolni („bónusz” érmeként) és belépőjegyként szolgáltak gyűlésekre, színházi előadásokra, cirkuszi multságokra, termálfürdőkbe vagy éppen nyilvánosházakba⁹⁰⁽⁹¹⁾. A Vulkapordányból származó darab az elefánton ülő személy ábrázolásával félreérthetetlenül tükrözi a cirkuszi hangulatot.

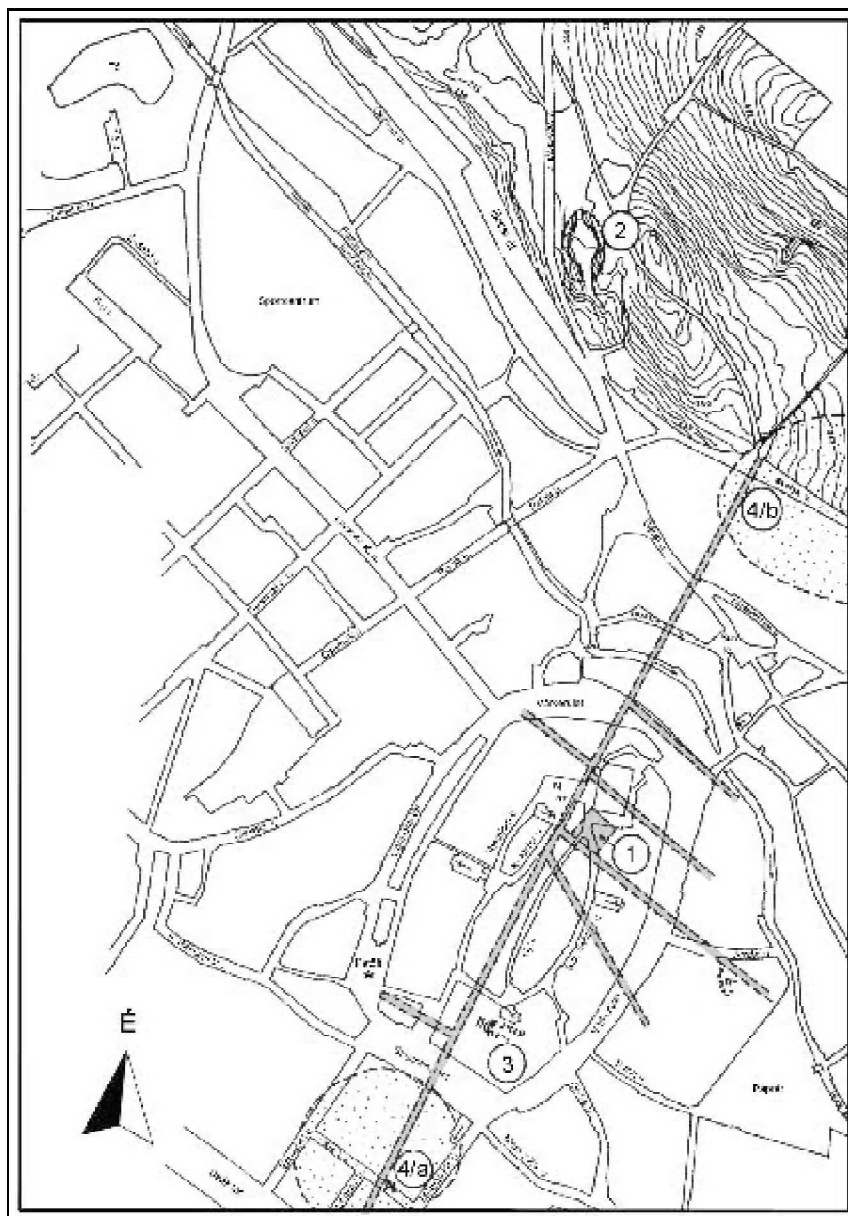
Talán egy Scarbantiában vendégeskedő vándorcirkusz adhatta ki ezt a „bónusz”-érmét.

De az is lehetséges, hogy akkor keletkezett, amikor egy jómódú városi polgár cirkuszi játékokat rendezett valamilyen ünnepi alkalomra.

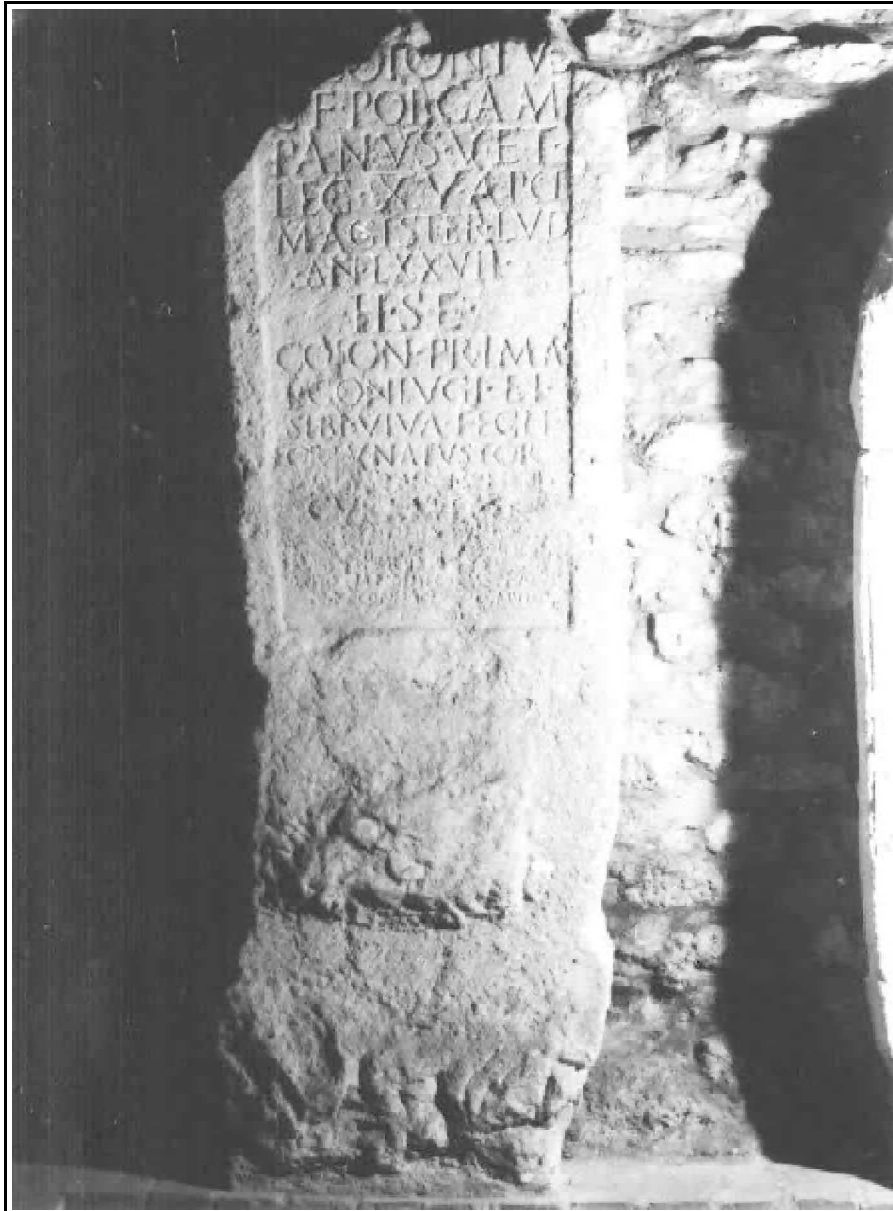
Bacchus-nak érmén való ábrázolása sokatmondó. Ez az istenség volt a szüret és az ünnepi lakoma ura. Tiszteletére március 17-én nagy ünnepséget tartanak, ez volt a *liberalia* napja, amikor az ifjak a férfi-tóga felvételével felnőtt polgárokká váltak. Ez alkalomból felvonulásokat is tartottak, vagy más szórakoztató multságokat rendeztek, amelyek nagy mennyiségű borfogyasztással jártak.⁹¹⁽⁹²⁾

A vulkapordányi tessera keltezése mindenek előtt numizmatikai párhuzamok alapján lehetséges. Septimius Severus császár több olyan denárt is veretett a 193. és 197. évek közötti időben, amelyek Bacchus - Liber Patert, hátlapjukon pedig elefánthoz hasonló mintákat ábrázoltak⁹²⁽⁹³⁾. Az elefánton ülő emberhez hasonló ábrázolásokat találunk I. Philippus Arabs császár érméin is, amelyek a 244. és a 249. közötti évekből⁹³⁽⁹⁴⁾ valók. Tehát a tessera érme is a 190 és 250 közötti időszakban kerülhetett forgalomba.

A II. század végén és a III. század első felében, a severusi időkben Pannoniában a római kultúra virágkorát élte. A Sulzbach közelében, a Föllik-domb délkeleti lejtőjén fekvő vulkapordányi villa rusticát is ebben az időben építették át és bővítették ki. Az ott termelt mezőgazdasági terményeket nagy valószínűséggel Scarbantia piacán értékesítették. Ebből a szempontból érthető, hogy a „bónusz”-érmék elvesztése abban az időben nagy veszteségnek számított, örömteli azonban, hogy legalább 1800 év után megtalálhattuk...

15616. kép. A korai római város úthálózata. 1. fórum, 2. amfiteátrum, 3. városi fürdő, 4/a és 4/b temetők

15717. kép. Cotonius Campanus, „magister ludorum” sírköve a soproni Postapalotától

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 138Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses A scarbantiai amfiteátrum és közönsége / 1582. Pinkaóvárból (Burg) származó gladiátorfibula.

1582. Pinkaóvárból (Burg) származó gladiátorfibula.

A felsőöri (Oberwart) járás területén fekvő Sámfalva (Hannersdorf) községhez tartozó Pinkaóvár határából a Tartományi Múzeumba⁹⁴⁽⁹⁵⁾ került egy igen ritka lelet. A gladiátorfibulát a mai helységről északkeletre, az Asten dűlőben, a villa rustica területén találták, a római kori Savariától nyugatra 16 kilométerre.

A fibula 3,1 cm széles, 2,9 cm magas és két féldomborműves férfi-figurából áll, akiket egy gladiátorküzdő végző fázisában ábrázoltak. Baloldalon áll a győztes, a *secutor* terpeszben,

behajlított lábakkal, sisakkal, szögletes pajzzsal és *gladius*-szal (rövid kard). Tőle jobbra ül a legyőzött *retarius*, aki magát bal karjával védi, bal kezét pedig a *secutor* pajzsának közepéhez emeli. A háromágú szigony csúcsával balra a két figura lábánál hever. A *secutor* bal kezének könyöke hiányzik, valamint a sok használat miatt megrongálódott más részei a fibulának már nem felismerhetők, mint például a legyőzött jobb mutatoujja. Számszerű szerű konstrukció erősíti a fibula hátsó részét, amelyről már letört és hiányzik a ruhakapcsoló tű és a tűrögző.

A késői köztársaság-korban, majd különösen a római császárkorban a gladiátorjátékok (a lat. *gladius* = kard szóból) klasszikus művészete vitathatatlanul szórakoztató látványossággá fejlődött a vérszomjas néptömegek számára.⁹⁵⁽⁹⁶⁾

A Soproni Múzeum Lapidáriumában őrzik Tiberius Iulius Rufus borbolyai (Walbersdorf) sírkövét, amelyen a temetkezési szertartáshoz kapcsolódó, kultikus gladiátorjátékot ábrázoló dombormű látható. A domborművön két karddal harcoló és kerek pajzzsal védekező alak között áll egy félmeztelen nő, akinek alakjában Erist, a viszály, vagy Nemesist, a párviadalok istennőjét ábrázolhatták. A tőlük jobbra, felemelt kézzel álló férfi a versenybíró lehetett (20. kép).

A győztes gladiátorokat körülrajongták, ők számítottak az antik idők legjobban fizetett embereinek. A „játékok” emlékeként az amfiteátrumokban lévő standoknál és a mozgó kereskedőknél harci jeleneteket és a gladiátorokat ábrázoló ékszereket, olajlámpásokat, szobrokat, sütőformákat és más értékesebb ajándéktárgyakat⁹⁶⁽⁹⁷⁾ is vásárolhattak a látogatók.

A scarbantiai aréna bejáratánál egy legyőzött gladiátor képével díszített agyagmécse⁹⁷⁽⁹⁸⁾ darabja, Szombathelyen egy sütőforma került elő, amely gladiátorharcot ábrázol. Mint a fentebb bemutatott fibulán, itt is a földre rogyott *retarius* felett áll a győztes *secutor*, ez olvasható a feliraton is: VINCAS – győzzél!⁹⁸⁽⁹⁹⁾ A pinkaóvári (burgi) gladiátorfibula ¹⁵⁹is ebbe a kategóriába tartozik és a Savariahoz közeli amfiteátrumban, vagy Scarbantiában vásárolhatták.

Hasonló fibulákat több helyen is találtak Pannonia területén, Nyergesújfaluban (Pest m.), a Tapolca melletti Hegyesden Veszprém megyében, valamint Budapesten. Ez a három fibula, ugyanúgy mint további kettő – Flavia Solvából, Noricum és Raetia tartományból – csak abban különbözik a pinkaóvári fibulától, hogy ott a legyőzött *retarius* jobb karját nem a pajzsra teszi, hanem a levegőbe emeli⁹⁹⁽¹⁰⁰⁾. Ezen a párhuzamok alapján a pinkaóvári fibulát a 2. század második felétől a 3. század első feléig tartó időszakra keltezhetjük.

A hasonló kompozíciójú domborműábrázolások a korabeli divat szerint a westerndorfi Helenius műhelyében készültek, aki 186. és 233. körül Rosenheimben dolgozott és mindenekelőtt Norciumba és Pannóniába szállított árukat¹⁰⁰⁽¹⁰¹⁾.

Több olyan lelet ismert Scarbantia territóriumáról, amelyek nem a cirkuszi játékokkal vagy a kocsiversenyekkel kapcsolatosak, hanem inkább a vallási ünnepi felvonulásokra emlékeztetnek. Az egyik legszebb ilyen emlék a Sérctől (Schützen am Gebirge) származó ovális alakú gemma, egy sötétzöld színű jaspiskő, amely 1,8 x 1,5 cm méretű és eredetileg egy ezüst gyűrűbe volt foglalva. A gyűrűkövön Sol napisten látható áldásra emelt kézzel, bal oldalt galoppozó quadriga (négyes lófogat) van bevésve.¹⁰¹⁽¹⁰²⁾

Említést érdemelnek a Szárazvámról (Müllendorf) származó, színházi maszkokat ábrázoló agyagmécsesek is. A római kori falu Szárazvámon a Scarbantiából Aquaeba (Baden bei Wien) és Vindobonába (Bécs) vezető utak elágazásánál feküdt. Scarbantiáig innen 20 km a távolság, Vindobonáig pedig 30 km.

A gyakori használati eszközként funkcionáló, kerámiából készült olajmécseseket nagy mennyiségben gyártották a manufaktúrákban, és változatos formákban jelentek meg a piacon. Felső lapjukon díszítőelemként gyakran gladiátorok képeit, állatokat és színházi maszkokat ábrázoltak. A kismartoni Tartományi Múzeumban őrzött mécsesek egyikének hátoldalán a CASSI cégpecsét, felső lapján egy férfimaszk látható.¹⁰²⁽¹⁰³⁾ A másik, FORTIS cégpecséttel, egy komédiákból ismert rabszolgamaszkot ábrázol, nagy szájjal és krumpliorral.¹⁰³⁽¹⁰⁴⁾ Mindkét lámpatípus hosszú életű. A Cassius-lámpák Felső-Olaszországban már a II. század kezdetén megjelentek és Noricumban és Pannoniában a IV. századig használták őket. Felső-Itáliában és Galliában már az I. századtól működtek Fortis-lámpa készítő műhelyek és a provincia területén is gyakoriak voltak ezek utánzatai. A mécses-másolatok Pannoniában a IV. század közepéig bizonyítottan készültek.¹⁰⁴⁽¹⁰⁵⁾

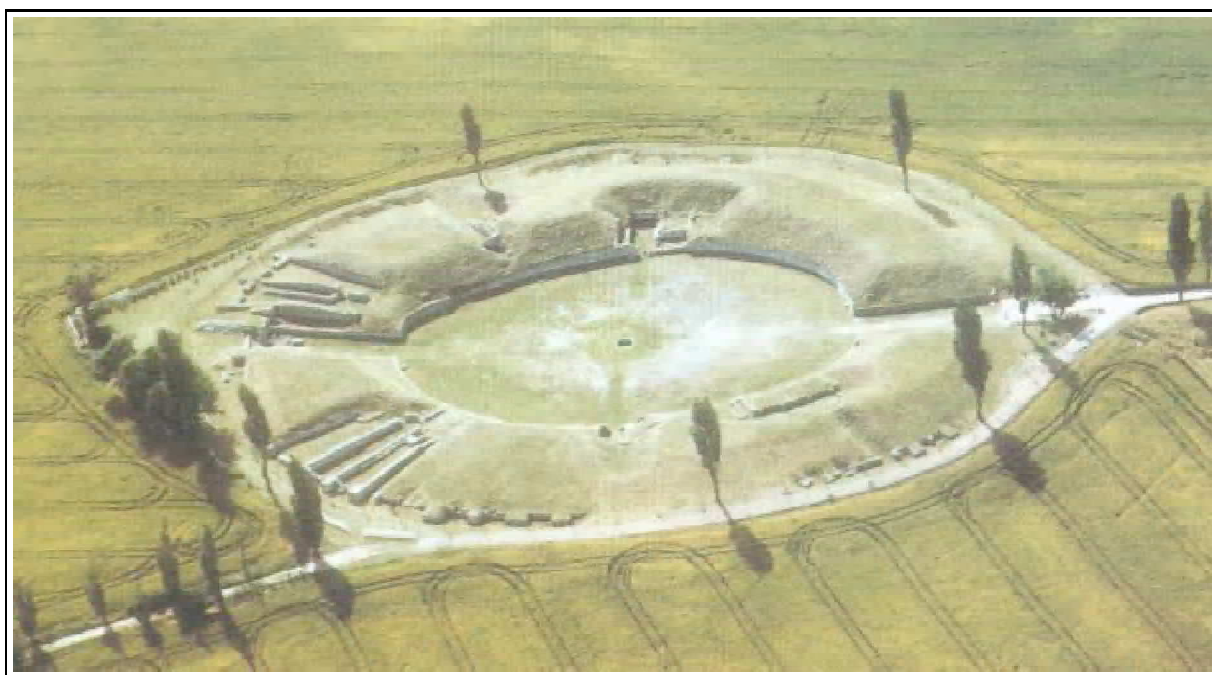
16018. kép. Ezüst tessera Vulkapordányból (Wulkaprodersdorf, Burgenland)

19. kép. Gladiátorfibula Pinkaóváról (Burg, Burgenland)

16120. kép. Kultikus „gladiátor”-harc egy borbolyai (Walbersdorf) sírkőről

21. kép. A carnuntumi II. amfiteátrum, amely a polgárvároshoz tartozott (W. Jobst nyomán)

162A római kori terra sigillata készítő fazekasműhelyek rendkívül gazdag motívum-kinccsel rendelkeztek. Ennek a luxuskivitelű asztali edénykészletnek a díszítését előszeretettel igazították a mindenkori vásárlók korzsléséhez. A színházi és cirkuszeletből vett ábrázolásokkal díszített edényeket előszeretettel vásárolták. Így például az állatviadalokat, állatokkal való küzdelmeket, gladiátorharcokat, illetve gladiátorokat, ökölvívókat, birkózókat és más atlétákat, állatszelídítőket, egzotikus állatokat, oroszlánokat, párducokat, medvéket, tevéket vagy egyéb vadállatokat ábrázoló edényeket. A korai itáliai sigillátákon gyakran színházi maszkok jelentek meg. Számos ide tartozó lelet ismert Scarbantia territoriumáról, Sopronból és Burgenland területéről is. Hogy csak a kismartoni Landesmuseum

gyűjteményéből említsünk néhányat: Egy Sásonyból (Windenberg) származó I. századi csészetöredék színházi maszk¹⁰⁵⁽¹⁰⁶⁾ mintával, továbbá egy Köpcsényből (Kittsee) származó II. századi darab, amely vadállatot és állatszeldidítőt ábrázol ostorral a kezében és védőkötéssel a lábain, a Köpcsényben vagy Nemesvölgyön (Edelstal) talált töredéken pedig egy bal felé ugró oroszlán¹⁰⁶⁽¹⁰⁷⁾ látható (II. sz. 1. fele). A cirkuszi és színházi motívumokkal ábrázolt használati tárgyak és ékszerek mellett az antik szórakoztatóipar egyes jelenetei mozaikokon és falfestményeken is megjelentek.

Klasszikus színházépítmény, félkör alakú nézőtérrel sem Scarbantiaiban, sem Vindobonában nem volt. Pannónia magyarországi és ausztriai részén sem ismerünk eddig színházat, csak a savariait említik. Ausztriában, Noricum provinciában ismert Virunum színháza. A többi városban a tragikus és a komikus színdarabokat is az amfiteátrumokban játszották. Így volt ez valószínűleg Scarbantiaiban is.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 138Gömöri János – Karl Kaus: Panem et circenses A scarbantiai amfiteátrum és közönsége / Quirinus püspök mártír-pere a szombathelyi (Savaria) színházban.

Quirinus püspök mártír-pere a szombathelyi (Savaria) színházban.

308-ban Savariában feltűnést keltő büntető per zajlott a nagyközönség előtt. A tárgyalás helyszínének egyértelműen a színházat jelölték meg, mivel csak itt lehetett nagyobb közönség előtt lefolytatni a keresztények hitbuzgósága és széleskörű befolyása elleni eljárást, a Diocletianus-i elvek szerint.

Quirinust, Siscia püspökét menekülése közben tartóztatták le. Elfogása után először az éppen Scarbantiaiban tartózkodó illetékes helytartó elé vezették. A helytartó, Amantius akkor feltehetően az itteni városfalak építési munkálatait ellenőrizte. A scarbantiai keresztény asszonyok kenyeret és vizet vittek a fáradt rab püspöknek.¹⁰⁷⁽¹⁰⁸⁾ Amantius innen Savariába vitte át a püspököt és néhány napra bebörtönöztette. 308. június 4-én érkezett a „kirakatper” napja Savariában *in theatro*, a színházban. A kínpadon való vallatás során, melyet Amantius személyesen vezetett, Quirinus kitartó **163**és erős maradt. Halálra ítélték, majd a közeli Sibaris (ma Perint) folyó hídjáról malomkövel a nyakában a vízbe dobták, és megfulladt.¹⁰⁸⁽¹⁰⁹⁾

Elrettentésül nem a gyérebb lakosú Scarbantia municipium akkor talán már romos amfiteátrumában, hanem a népes Savaria colonia színházában végezték a tortúrát. Ahol amfiteátrumban végeztek ki keresztény mártírokat, mint pl. Tarragona körszínházában, ott később gyakran keresztény kultusz helyek¹⁰⁹⁽¹¹⁰⁾ alakultak ki.

A nagyközönség nem csak a színházi előadások, a gladiátorjátékok, a cirkuszi előadások résztvevője lehetett, hanem a politikai és vallási tömegrendezvényeken és a nagy nyilvános büntető perek tárgyalásakor is megjelenhetett az amfiteátrumban.

A bemutatott antik tárgyak, amelyeket főleg a római kori Scarbantia territóriumának a mai Burgenland területére eső lelőhelyeiről válogattunk, a soproni leletekkel együtt bizonyítják, hogy a város vonzáskörzetének lakossága már akkor is azt a várost tartotta kulturális centrumnak, vagy egyszerűen csak kellemes összejövetelek, szórakoztató időtöltések helyének. A hely szelleme kötelez. Bár ebben a dolgozatban az amfiteátrum és a cirkuszlátogatások kérdését taglaltuk, arra is ráirányítanánk a figyelmet, hogy Sopron kultúrváros, állandó kapcsolatát tágabb környezetével¹¹⁰⁽¹¹¹⁾ nem csak ápolni, hanem bővíteni is ajánlatos. És a kulturális kínálat bővítésének egyik lehetősége az amfiteátrum ilyen irányú hasznosítása, vagy távlatokban gondolkodva a hasznosítás alapos tervekkel való előkészítése.

A scarbantiai amfiteátrumot esetleg olyan mértékben lehetne helyreállítani, mint a Scarbantiaéhoz

legközelebbi carnuntumi II. (polgárvárosi) amfiteátrumot (21. kép), a részleges kiegészítését csak abban az esetben ajánlott elvégezni, hogyha a rekonstrukciós munkát teljes feltárás előzi meg, és ami még ennél is fontosabb, ha a folyamatos használat és karbantartás hosszú időre biztosított¹¹¹⁽¹¹²⁾.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK

164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / Az újkori és középkori fokok kutatásának kapcsolatai

Az újkori és középkori fokok kutatásának kapcsolatai

Az utóbbi évtizedekben nagy érdeklődés tapasztalható a szabályozások előtti ártéri gazdálkodás illetve az egykori vízgazdálkodás és a vízrendszerbe való emberi beavatkozás kérdésköre, valamint a „fok” mint vízrajzi fogalom iránt. Mind a hidrológusok, mind pedig általában a környezetkutatók egy hagyományos „vízgazdálkodási modell”, mint lehetséges alternatíva felé fordultak azért, hogy megoldási lehetőségeket találjanak jelenleg aktuális hidrológiai problémákra (például eredményesebb árvízvédelem, halászat) az egykori árvízjárta területeken.¹¹²⁽¹¹³⁾

Mivel említésük a szakirodalomban szorosan összefonódik az ártéri gazdálkodás fogalomrendszerével, a fokok kutatása e fogalomrendszer vizsgálatának (néha talán már túlzott mértékben is) egyik fontos sarokkövévé vált. Ennek megfelelően a forrásban gazdag 18–19. századi dunai¹¹³⁽¹¹⁴⁾ és tiszai¹¹⁴⁽¹¹⁵⁾ fokokkal részletes tanulmányok tucatjaiban foglalkoztak és foglalkoznak ma is a szakemberek. A fok szó vízrajzi értelmű újkori (nagyreszt 18–19. századi) ismert jelentéseinek sokféleségét, és ennek gazdag szakirodalmát az utóbbi időben részletesen Fodor Zoltán foglalta össze.¹¹⁵⁽¹¹⁶⁾ Az eddigi (döntően az újkori fokokra vonatkozó) elemzéseket összegezve és saját szisztematikus (újkori) tiszai vizsgálatai alapján Fodor arra a megállapításra jutott, hogy a sok különböző nézet közös nevezőjeként még mindig az egyik legrégebbi, a Magyar oklevélszótárban szereplő: „fok=vízlevezető, természetes vagy ásott csatorna” meghatározás köré gyűjthetjük a különböző fokdefiníciókat.¹¹⁶⁽¹¹⁷⁾ Ez azért is érdekes, mivel az Oklevélszótárban (a szó egyéb jelentéseivel együtt) a fok meghatározása döntően éppen középkori oklevelek elemzésein alapul.¹¹⁷⁽¹¹⁸⁾ A másik, közös „konszenzuson” alapuló, széles körben elfogadott definíciót a Földrajzi nevek etimológiai szótára adja,¹¹⁸⁽¹¹⁹⁾ amennyiben a fok „(magas vízállású) folyóág vagy tó vizét elvezető ér, csatorna”.¹¹⁹⁽¹²⁰⁾ Az előző történeti, nagyrészt középkori forrásokon alapuló, és ez utóbbi, sokkal inkább újkori hatásokat tükröző „földrajzi” definíció szerint tehát a fok mind folyó, mind pedig tó vizét elvezetheti. Jóval inkább megoszlanak azonban a vélemények a fok kialakulásának, eredetének kérdésében: míg egyes kutatók, döntően Tisza menti vizsgálatokra építve a fokokat alapvetően természetes eredetűnek tekintik, amelyet a helyi lakosság aztán módosított (vagy nem módosított) saját igényei szerint, addig Duna menti vizsgálatai alapján Andrásfalvy Bertalan az ottani fokokat elsősorban mesterségesen kialakított, antropogén képződményeknek tekinti.¹²⁰⁽¹²¹⁾

Máig alig készült azonban olyan szaktanulmány, amely elsősorban a középkori (azaz Mohács előtti) fokok kutatását és konkrét jelentésének értelmezését tekintené elsődleges feladatának. Ugyanakkor számos korábbi és újabb említés mellett¹²¹⁽¹²²⁾ például egy, a közelmúltban lezajlott vita kapcsán is jó néhány, az újkori fokokkal foglalkozó tanulmány utal vissza – más egyéb vitás pontok érintése mellett –

az újkori fokok lehetséges középkori (jelentésbeli) eredetére, kapcsolataira vagy alapjaira.¹²²⁽¹²³⁾ A középkori fokok kutatása azonban továbbra sem könnyű feladat, egyrészt a szisztematikus forrásgyűjtés hiánya miatt, másrészt pedig azért, mert alig vagy egyáltalán nem rendelkezünk információval arra vonatkozóan, hogy a fok milyen esetleges terminológiai változásokon esett át addig a pontig (nagyjából a 18. századig), amikortól az újkori fokokra vonatkozóan már részletesebb információk (így például a leírások mellett részletes térképek) állnak rendelkezésünkre a témával kapcsolatban. További gondot jelenthet az újkori fokkutatásban is felmerülő lehetséges térbeli jelentéskülönbségek megléte, amely feltehetően a középkort is jellemezhet.

Ugyanakkor bizonyos térségekkel, vízrendszerekkel kapcsolatosan a fok szó alkalmazására alig, vagy egyáltalán nem rendelkezünk – sem a középkorban, sem pedig az újkorban – értékelhető példákkal. Ilyen területek közé tartozik a Rába-Rábca vízvi-déke (és általában Sopron vármegye) is. Ezért a jelen tanulmányban bemutatásra kerülő, 15. században leírt fokot általában a fok-kutatások szempontjából többek között az teszi különlegessé, hogy pontosan egy olyan területen bukkan fel, ahol ez a vízrajzi fogalom eddig kevésbé merült fel a középkori és újkori dokumentumokban.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / 166A középkori fok meghatározásának problémája

166A középkori fok meghatározásának problémája

Habár párhuzamként az újkori fok-elemzések eredményei kétségtelenül fontos támpontot nyújtanak, a szisztematikus kutatások eddigi kis mennyisége és részben a források adta szerényebb lehetőségek miatt a középkorra vonatkozóan a fokok újkori részletességű típus szerinti elkülönítésére egyelőre nem vállalkozhatunk: az 1526 előtti időszakkal kapcsolatban elsősorban tehát a fok elnevezés szó szerinti előfordulására támaszkodhatunk. A középkori fokok szisztematikus tanulmányozása ugyanakkor újkori jelentésük mélyebb megértése szempontjából is alapvető fontosságú feladat lenne.

A fok szó értelmezését segítheti elő azon szavak összegyűjtése, amelyek a középkori szövegekben közvetlenül a szó mellett állnak, sokszor annak jelzőjeként. A leggyakoribb ilyen, fok mellett álló szavak például a folyó („fluvius”),¹²³⁽¹²⁴⁾ vagy más kisebb folyóvizek („rivulus”, „vena” vagy „er”)¹²⁴⁽¹²⁵⁾ illetve vízelvezetés, (folyó-)ág („alveus”, „meatus”, „ramus”),¹²⁵⁽¹²⁶⁾ vízkifolyás, kezdet („effluxus aque”, „introitus aque”, „initium aque”),¹²⁶⁽¹²⁷⁾ vagy általánosságban víz („aqua”, „parva aqua”)¹²⁷⁽¹²⁸⁾ jelentéssel bírnak. Néha azonban halastóként (esetleg halászóhely értelemben is: „piscina”)¹²⁸⁽¹²⁹⁾ vagy halászóhelyként („piscatura”),¹²⁹⁽¹³⁰⁾ illetve tavakkal kapcsolatban¹³⁰⁽¹³¹⁾ jelenik meg. Ugyanakkor döntően határjárásokban egyszerű hely („locus”)¹³¹⁽¹³²⁾ megjelöléseként is előfordul. Sokszor a fok településnévként vízrajzi értelmétől kissé távolabb álló jelentésekkel, mint például birtok, földterület, falu („possessio”, „terra”, „villa” Fok)¹³²⁽¹³³⁾ illetve vám **167**(„tributum”, „teloneum de Fuk/Fok”)¹³³⁽¹³⁴⁾ szavakkal áll együtt (ez utóbbi többnyire a településhez és a Balatonból kiszakadó Fok folyóhoz kapcsolódó átkelő vámját jelentette). Ez utóbbi esetekben a szó már az eredeti vízrajzi fogalomtól önállósult, tulajdonnévi értelemben. Egyes, Fok folyó menti települések megkülönböztető előneveként is használták, például Fokszabadi esetében.

A fogalom térbeli elterjedtségét tekintve a fok szó hidrológiai értelmű alkalmazása a középkorban is viszonylag széles körűnek számít a Duna egyes szakaszain¹³⁴⁽¹³⁵⁾ és a Tiszánál,¹³⁵⁽¹³⁶⁾ illetve ezek mellékfolyói, mint például a Nyitra,¹³⁶⁽¹³⁷⁾ Dráva,¹³⁷⁽¹³⁸⁾ valamint a Maros,¹³⁸⁽¹³⁹⁾ Hernád¹³⁹⁽¹⁴⁰⁾ és a Körösök mentén.¹⁴⁰⁽¹⁴¹⁾ Mindenezek mellett, a középkori Magyar Királyság határain túl is több folyóhoz, így például Szlavóniában a Száva illetve a Moruzna,¹⁴¹⁽¹⁴²⁾ vagy a Karasó¹⁴²⁽¹⁴³⁾ folyókhoz

kapcsolódóan is felbukkan az elnevezés. Nagy tavaink közül híres példa a Balatonhoz kapcsolódó Fok folyó.¹⁴³⁽¹⁴⁴⁾ A nagyobb folyók mellett azonban akár viszonylag kisebb – habár legtöbbször szintén „fluvius”-ként említett – vízfolyáshoz, mellékvizekhez is kapcsolódhatott azonban fok, mint ahogy ez például a baranyai Almás-patak¹⁴⁴⁽¹⁴⁵⁾ vagy az Okur, Melér és Zopurka (Dráva-mente, Baranya m.)¹⁴⁵⁽¹⁴⁶⁾ esetében is előfordult.

A középkori fokok korai vizsgálatára illetve lehetséges jelentésének definiálására néhány példa felhasználásával több kutató is kísérletet tett. Nagyobb számú középkori példát csak Szamota István hoz fel,¹⁴⁶⁽¹⁴⁷⁾ áttételesen azonban Ortvy Tivadar is több példát említ.¹⁴⁷⁽¹⁴⁸⁾ Mind Ortvy Tivadar, mind pedig Szamota István középkori fokokra vonatkozó hivatkozásainak gyűjteménye igen fontos a középkori fok-jelentések meghatározása és a névhasználat lokalizálása, területhez kötése szempontjából. Ezért mindkét szerző hivatkozásait igyekeztük felhasználni a 168 különböző esetek szemléltetése során, egy-egy jellemző példa felhasználásával.¹⁴⁸⁽¹⁴⁹⁾ Ugyanakkor a 19. század végi, 20. század eleji forráshivatkozási szabályok maitól lényegesen eltérő volta, illetve a régi jelzetek egy részének feloldási, illetve feltalálhatósági nehézségei miatt hivatkozásaik jelentős részének visszakövetése, s így az általuk hivatkozott oklevelek egy részének felhasználása egyelőre nehézségekbe ütközik.

A helytörténeti kutatások közül az egyik legfontosabb, viszonylag korai munka az egykor a Fertő halászatát is kutató Lukács Károly nevéhez fűződik, aki a Balatont levezető Fok/Sár/Sió folyónak esetleges környezeti változásokhoz kapcsolható névváltásait fejtegeti.¹⁴⁹⁽¹⁵⁰⁾ A Dráva menti középkori fok előfordulásokat pedig újabban Vajda Tamás elemezte tanulmányában.¹⁵⁰⁽¹⁵¹⁾ Mivel azonban táj- illetve környezeti-régészeti szempontból a középkori fokokat még részletesebben kevésbé vizsgálták, az írott források szerepe ma is szinte egyedülállóan fontos a fokok középkori jelentésének és térbeli elterjedtségének meghatározásában. Az újkori fokokkal összevetve a középkoriak vizsgálata a korábban felsoroltakon túlmenően azért is sokkal bonyolultabb, mivel ez esetben már régi térképekre sem támaszkodhatunk, hanem inkább olyan, elsősorban oklevelekben szereplő határjárások említéseire, amelyek objektumainak, tereptárgyainak és földrajzi neveinek mai helyhez kötése általában sem számít könnyű feladatnak.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / „Tavi” fokok

„Tavi” fokok

Habár a 18–19. századi leírások és térképi források többségénél a fokok elsősorban folyóvizekhez kapcsolódtak, már az újkorban is önálló csoportot alkotnak azok a fokok, amelyek nem vízfolyást kötnek össze állóvízzel, hanem állandó (nagyobb kiterjedésű természetes) állóvíz kapcsolatát biztosítják valamely más vízfelülettel, illetve az állóvíz vizét vezetik el egy ártér, időszakos vízfelület vagy akár folyóvíz felé. Az ismert fok-definíciók jelentős része nem zárja ki a foknak egy tóból való kivezetését, sőt, az némely fok-meghatározásban kifejezetten kiemelésre kerül. A fok-előfordulások közül a tanulmány fő témáját adó fertői fok szempontjából fontos külön is elemezni a fokok e kis csoportját, bemutatva főbb jellemzőiket, térbeli előfordulásukat. Fodor Zoltán részben a mellékágjellegű fokok csoportjába sorolta (mely más egyéb mellett például ártéri vízállásokat köt össze), mint például a tiszacsegei Kis és Nagy Kerek tavat összekötő vízfolyás. Újkori térképeken több ilyen, főként a Tisza vízvidékéhez tartozó példa is felmerül: e területeken a „tavi” fokok döntően ártéri, állandó vagy időszakos tavakat, állóvizeket kötnek össze egymással.¹⁵¹⁽¹⁵²⁾ Ugyanakkor e csoporthoz köthető a legnagyobb tavunk vizét a Duna felé levezető, korábban már említett Fok (ma Sió) elnevezésű vízfolyás

(vagy annak egy szakasza) is.

169A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő foknak nevezett vízfolyást az teszi területi előfordulása mellett külön érdekessé, hogy az eddig ismert, közvetlenül vagy közvetve folyókhöz kapcsolódó fokok többségével szemben e fok bizonyíthatóan egyik természetes eredetű nagy tavunkhoz, a Fertőhöz kapcsolódott. Szemben tehát az ismert fok-előfordulások többségével, itt nem „folyóvízi”, hanem „tavi” fokról van szó. A fertői fok elemzésekor azonban nem csak a fok kifejezés lehetséges jelentésére és jelentőségére kapunk késő-középkori információkat, hanem további, például az emberi beavatkozás mértékével illetve a Fertő (vizének) védelmével kapcsolatos, párhuzamként az ország más területein is használható adatokat nyerhetünk.

Amint azt korábban láttuk, a fertői tavi fok tehát egy olyan területen bukkan föl a középkor végén, ahol a fok szó vízrajzi értelmű használata kevésbé elterjedt annak ellenére, hogy más síkvidékekhez hasonlóan itt is megjelennek a területre vonatkozó olyan források, amelyek például a természetes vagy mesterséges vízvezetéshez kapcsolódó emberi tevékenységgel, vagy egy halas(tó)ként használt állóvíznek folyóhoz árkokon keresztül való kapcsolódásával direkt vagy indirekt módon foglalkoznak.¹⁵²⁽¹⁵³⁾ A Fertőhöz kapcsolódóan 1435-ben említett fertői fok a mai Burgenland területén, Ausztriában elhelyezkedő, a 16. század elején elpusztult Csitvánd (konkrétan: Felső-Csitvánd) falu területéhez tartozott.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / Csitvánd, Felsőcsitvánd és a Csitvándiak

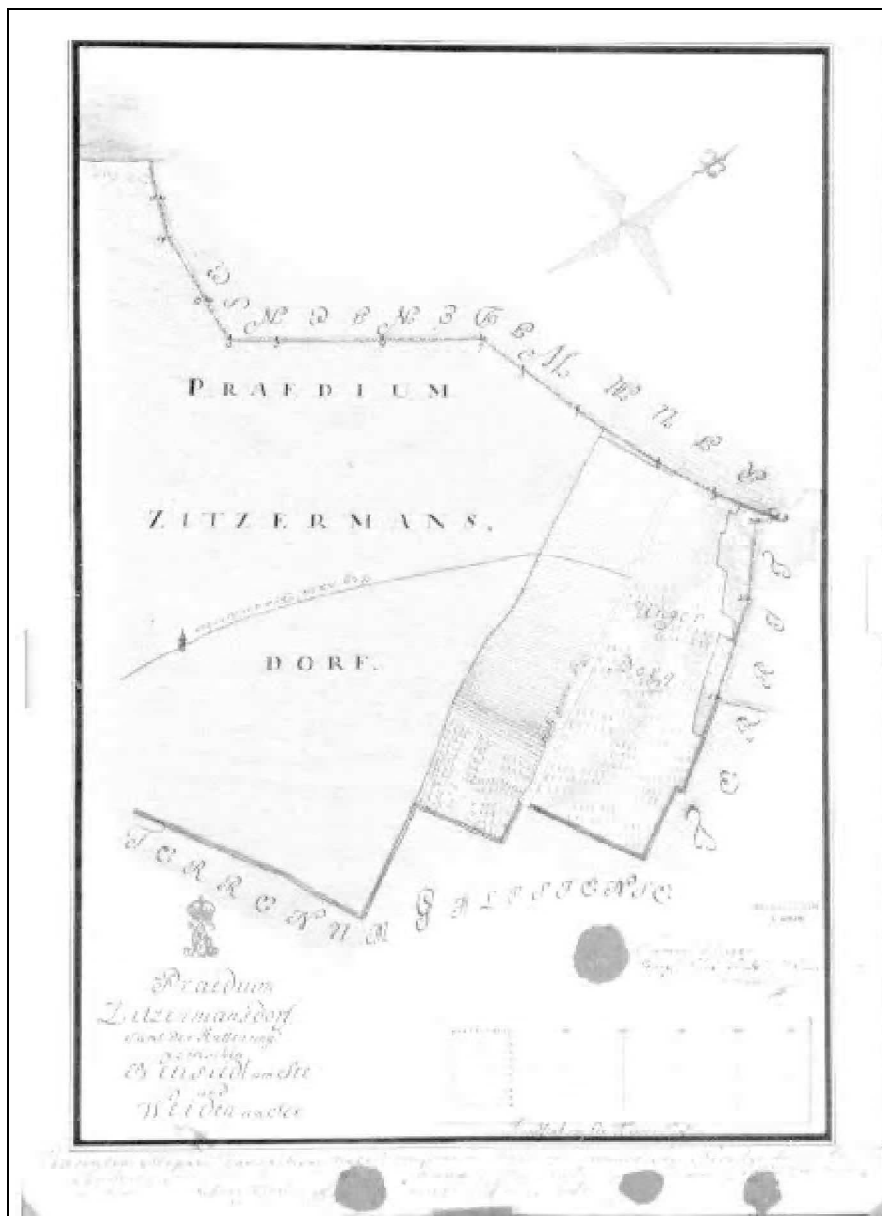
Csitvánd, Felsőcsitvánd és a Csitvándiak

A település nemesi előnévként először egy 1270. évi oklevélben maradt ránk,¹⁵³⁽¹⁵⁴⁾ míg a fennmaradt írott forrásokban konkrétan birtokként először 1299-ben említik,¹⁵⁴⁽¹⁵⁵⁾ a vonatkozó megye megnevezése nélkül. E két említés alatt azonban még nem teljesen biztosan a Moson megyei Csitvándot, hanem a másik, nagyrészt szintén a csitvándi nemesek kezén lévő Győr megyei Csitvándot¹⁵⁵⁽¹⁵⁶⁾ is érthetjük. Az első, biztosan a Moson megyei Csitvándra vonatkozó fennmaradt adatunk 1411-ből való: a birtok területe ekkor már legalább két külön részre oszlik; ugyanakkor az oklevél csak Felsőcsitvándot említi, amelyben még mindig a Csitvándi nevű nemes család birtokol földeket.¹⁵⁶⁽¹⁵⁷⁾

Egy bizonyos csitvándi „piscina” (halastó vagy halas)¹⁵⁷⁽¹⁵⁸⁾ tulajdonosaként említett Csitvándi Egyed az 1430-as években a nagyhatalmú Hédervári György familiárisa,¹⁵⁸⁽¹⁵⁹⁾ de **170**Egyed neve – Hédervári gazdatisztjeként – egy hatalmaskodási ügy kapcsán Veszprém megyében már korábban, 1426-ban is felmerül.¹⁵⁹⁽¹⁶⁰⁾ A fertői fokot és az ehhez kapcsolódó felsőcsitvándi, egyelőre időszakos halast említő királyi oklevél szintén elsősorban Egyedhez, mint birtokoshoz fűződik. A királyi oklevelet talán éppen az ő személyes érdemeiért nyerte el a család, hiszen Zsigmond külön személy szerint kiemeli őt hadjáratokban szerzett érdemeiért és egyéb, a királynak tett szolgálataiért. Csitvándi Egyed nevével később az 1440-es és 1450-es években is találkozhatunk.¹⁶⁰⁽¹⁶¹⁾ Felsőcsitvánd még egyszer, Csitvándi Margit (Egyed unokájának) fiúsítása illetve a birtok átvétele kapcsán 1473-ban is felbukkan a forrásokban.¹⁶¹⁽¹⁶²⁾ 1479-ben és 1480-ban¹⁶²⁽¹⁶³⁾ általánosan Csitvánd is felmerül, ekkor már Csitvándi Margit férje, Kapolcsi Benedek tulajdonaként.¹⁶³⁽¹⁶⁴⁾ Az 1480-as évek után a Csitvándiak nevével oklevelekben többé nem találkozunk, ugyanakkor Csitvándot magát 1498-ban¹⁶⁴⁽¹⁶⁵⁾ és azt követően a győri káptalan irataiban már „predium”-ként említik.¹⁶⁵⁽¹⁶⁶⁾

A Fertővel a fokon keresztül összeköttetésben álló halas 1435. évi oklevelünk tanúsága szerint Felsőcsitvánd részét képezte. Felsőcsitvánd Csitvándon belüli elhelyezkedésére először a már korábban

említett 1411-ben kelt oklevél szolgáltató adatokat: bizonyos felsőcsitvándi birtokát Csitvándi István özvegye a győri káptalannak adta, mely ellen a Csitvándi család többi tagja tiltakozott. A győri káptalan legközelebbi birtoka a környéken ekkor – mint később is – Csitvánd északi szomszédja, Védeny volt, így talán kézenfekvőbbnek látszik az a feltételezés, hogy a győri káptalannak ajánlott birtokrész a falunak a győri káptalan birtokaival határos, és nem az átellenben lévő részén feküdt.¹⁶⁶⁽¹⁶⁷⁾ A következő, 1473. évi adat ismét Felsőcsitvándra vonatkozik, amennyiben Csitvándi László leányát, Margitot, Kapolcsi Benedek feleségét a király fiúsítja, mely után 1479–1480-ra több birtokát, így Moson megyei csitvándi birtokait is (zálogosítás után) végleg átadja Kapolcsi Benedek pápai várnagynak. Ezen túlmenően több konkrét információval nem rendelkezünk Felsőcsitvánd ¹⁷¹későbbi birtoklására vonatkozóan, s ezt követően Felsőcsitvánd neve nem szerepel többé önállóan a fennmaradt és ma is hozzáférhető forrásokban.

1. ábra Zitzermansdorf puszta 1780-ban (MOL, S 11. No. 1778/1.)

Csitvánd Bedy Vince szerint – az 1498. évi adatok alapján – a 15. század végén, míg az ALB. szerint a

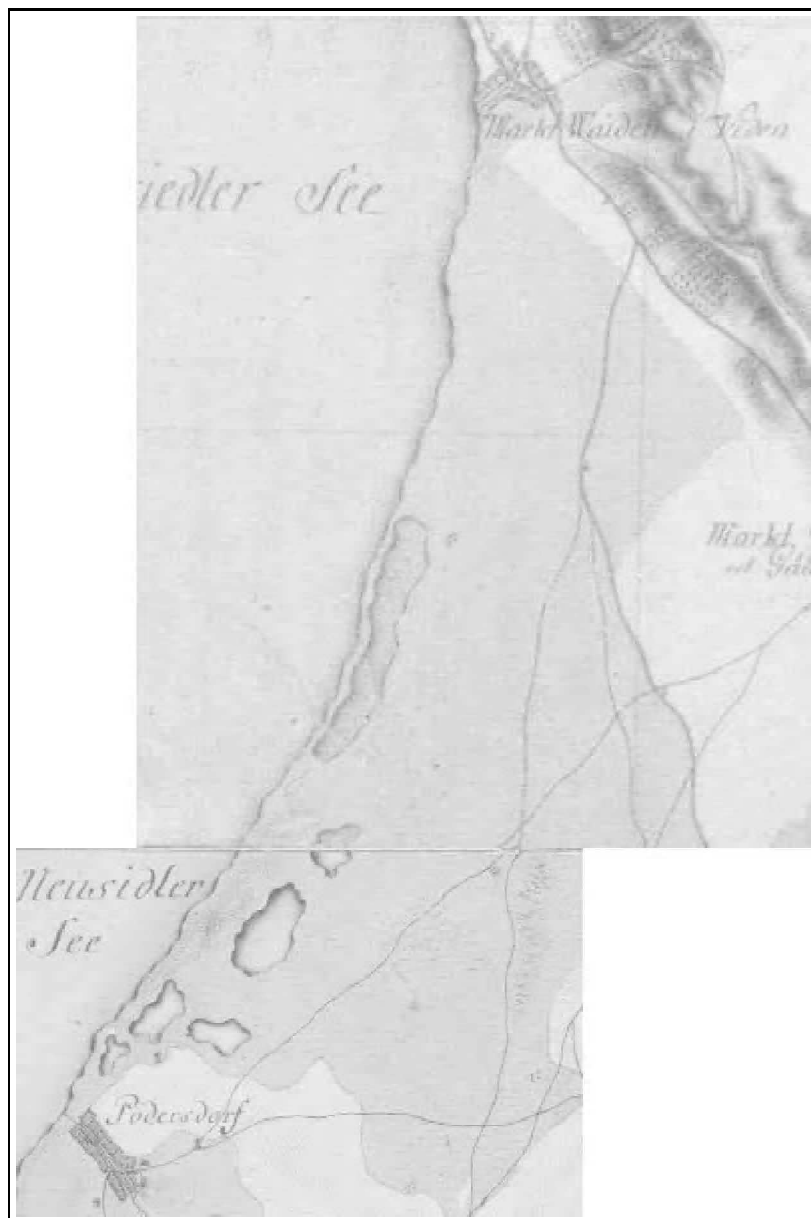
16. század elején néptelenedhetett el teljesen.¹⁶⁷⁽¹⁶⁸⁾ A Védeny¹⁶⁸⁽¹⁶⁹⁾ és Pátfalu¹⁶⁹⁽¹⁷⁰⁾ között elhelyezkedő egykori település birtokterületei (illetve annak egyes részei) feltehetően megegyeznek a 17–18. századi német és latin nyelvű forrásokban és térképeken (lásd például 1. ábra) megjelenő Zitzmannsdorfer Heide-vel, Neusiedler-wiesen-nel ¹⁷²vagy Zitzermansdorf-fal, emellett az 1546-ban a magyaróvári uradalom inventáriumában említett Zythvansdorffal és talán részben a Scheiblinger Äcker-rel is.¹⁷⁰⁽¹⁷¹⁾ Az újkorban az egykori birtokterület nagyrészt Nezsider,¹⁷¹⁽¹⁷²⁾ részben pedig Védeny tulajdona lett. Mivel a terület a magyaróvári uradalom részét képezte, Nezsiderhez jutott, de a 17. század közepén ismét viták forrását képezte Védeny és Nezsider között.¹⁷²⁽¹⁷³⁾ A középkori faluhelyet a Pátfalu felé vezető út jobb oldalán a Nezsider–Szentandrás¹⁷³⁽¹⁷⁴⁾ vasútvonalon túl, a Kapellenhügel (St. Florian) mellett találták meg.¹⁷⁴⁽¹⁷⁵⁾ A kérdést némileg bonyolítja, hogy – mivel a falu legalább két részből állt, amelyek közül Felsőcsitvándot említik az oklevelek – mikor Csitvánd (illetve ennek későbbi pusztai területe) említésre kerül, az eddigiek ismeretében nem feltétlenül dönthető el, hogy az egész falu területéről, vagy csak egy részéről (s ha részről, akkor melyikről) szól a forrás.

Ugyanakkor a 15. század eleji (1411) felsőcsitvándi adományozás ténye és a győri káptalan későbbi, a 16. és 17. században, de részben még a 18. században is folyó elszánt harca Csitvánd „predium”-ért,¹⁷⁵⁽¹⁷⁶⁾ vagy annak egy részéért (a végén már valójában csak egy kaszáló területért), megengedi azt a feltételezést, hogy Felsőcsitvánd, s így talán maga a halas is, Csitvánd egykori határának Védenyhez közelebb eső felén helyezkedett el, vagy az újkorban már részben vagy egészben Védeny részévé vált. Másrészről azonban nem zárhatjuk ki azt sem, hogy az egykori falu területének nagy részét megszerző magyaróvári uradalom (Nezsider) birtokába jutott. Ugyanakkor információ hiányában az is kétséges, hogy a halas okleveles említése után át lett-e alakítva, mennyi ideig működött még halasként, s mikor hagytak fel immár véglegesen területének ilyen irányú hasznosításával.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / A csitvándi halas(tó)

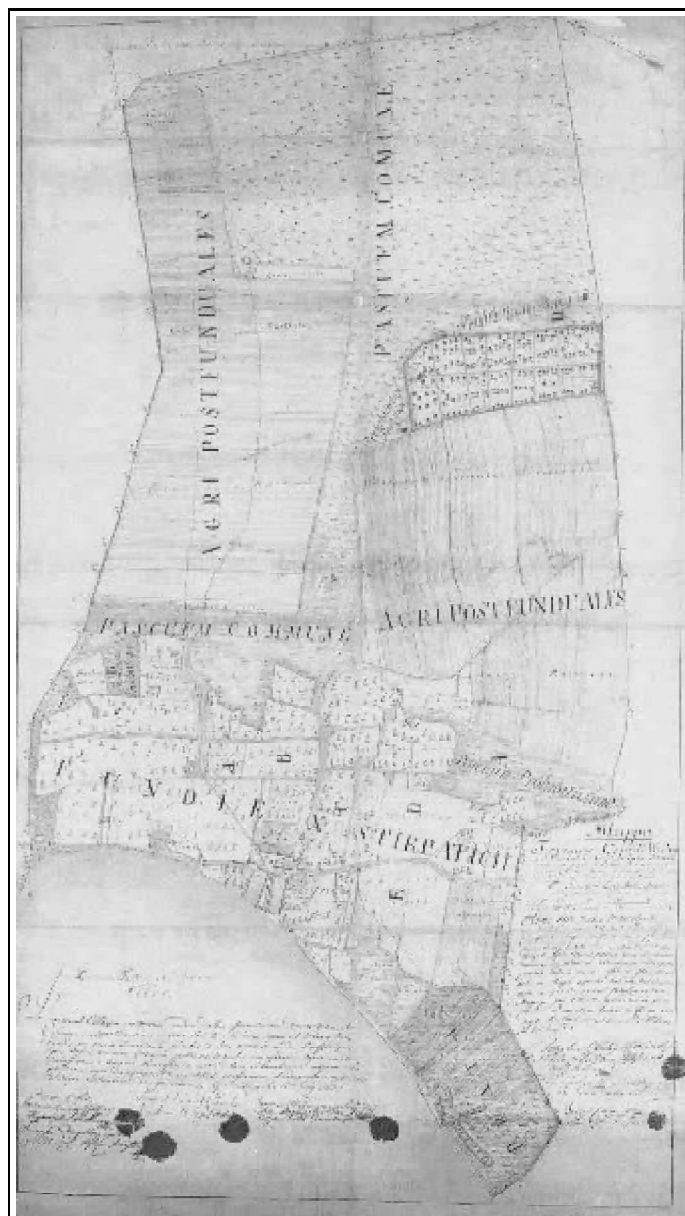
A csitvándi halas(tó)

A Csitvándi Egyed birtokát képező Moson megyei felsőcsitvándi halas(tó)val, illetve a hozzá kapcsolódó, hatalmaskodással is fűszerezett jogvitával már egy 1434-ben kiadott oklevélben is találkozunk. Az oklevél azonban meglehetősen szűkszavúan szól a halasról magáról: csak annak tényét rögzíti, hogy Kanizsai László emberei mint Sopron megyei jogi képviselők, Fertő óvói (örzői) minőségükben Csitvándi Egyed Moson megyei felsőcsitvándi birtokán található halasát lehalászták. Zsigmond király istálló mestere, Hédervári György – akinek, mint láttuk, Csitvándi Egyed familiárisa volt – levelet küld a hasonlóan nagy hatalmú Kanizsai Lászlónak, amelyben határozott hangon sürgeti, hogy fertői alispánjait „a” csitvándi halas jogtalan használatától és elfoglalásától tiltsa el.¹⁷⁶⁽¹⁷⁷⁾ A későbbi események nem ismertek, de 1435-ben egy új, immár a király által kiadott oklevélben Egyed halas(tav)j birtoklása részletes megerősítésre kerül.

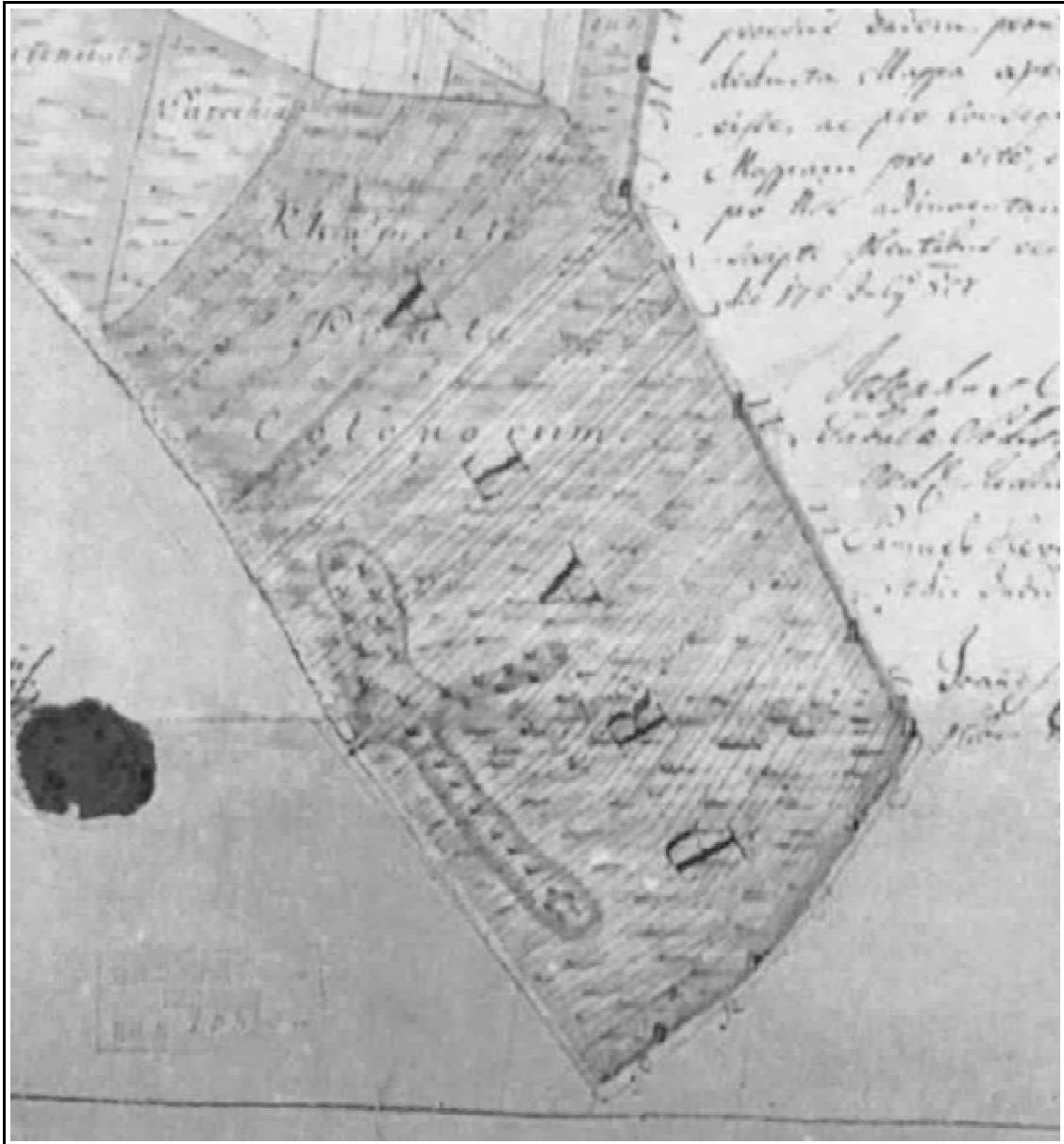

1732. ábra Az egykori Csitvánd birtok és környéke az I. katonai felmérés vonatkozó térkép-lapjainak részletein (1784: Coll. V. Sec. VIII–IX.)

1743/a ábra Védeny 1805. évi birtoktérképe (OSzK Tk 382), illetve annak hivatkozott részlete (3/b)

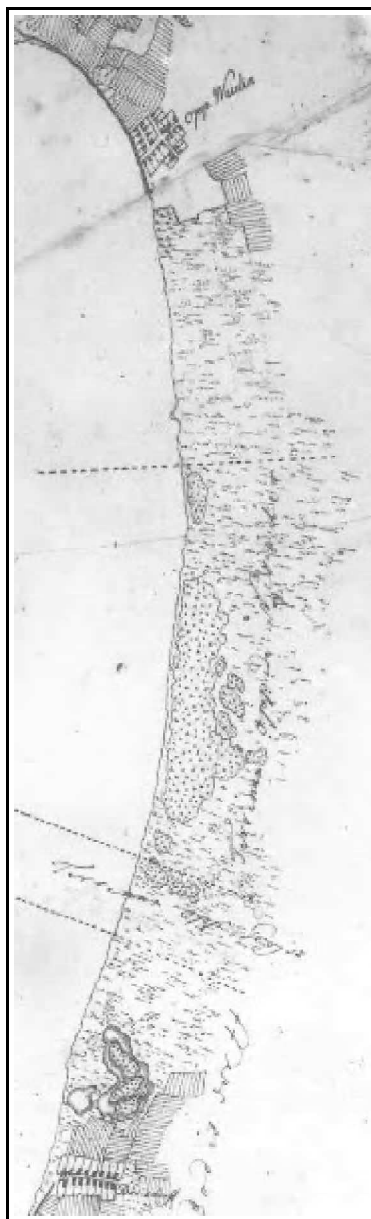

1753/b ábra

176 Már itt fontos, a jogi esemény szempontjából nézve kulcsszerepet töltenek be a fertői alispánok („vicecomites ferthw”). Ők később az 1435. évi oklevélben is felbukkannak a Sopron megye hivatalos képviselőiként bemutatásra kerülő fertői „custos”-okkal (örzök) egyetemben. Többek között az említett Sopron megyei „hivatalnokok” nevének mindkét helyen történt hangsúlyos említése alapján is valószínűnek látszik, hogy az említett bizonyos felsőcsitvándi halas megegyezik az 1435-ben szintén (vagy még mindig) viták keresztüében álló csitvándi halassal, amelynek használatát, birtoklását, halászatát és bármilyen átalakításának jogát immár Csitvándi Elek kapja meg egyenesen Zsigmond királytól. Míg az 1434-es oklevél esetében tehát a tóról magáról annyi derül ki, hogy Csitvándi Elek felsőcsitvándi birtokához tartozott, és a sopron megyei fertő-óvók – Csitvándi Egyed véleménye szerint jogtalanul – lehalászták, az 1435-ben keletkezett oklevél már jóval többet elárul a halastóval kapcsolatban. S habár az egyik kulcskérdésről, a Fertőhöz a fokon keresztül kapcsolódó halas („piscina”) természetes vagy mesterséges voltáról, illetve esetleges (az oklevél készítésének idejében is fennálló) karbantartásának kérdéséről nem kapunk információt, mégis – mivel a fok maga is karban

tartott – sejthető, hogy a halas valamilyen szintű kezelés alatt állt. 1435-ben feltehetően ugyanezen halashoz kapcsolódik az említett fok is, mely azt a feltételezést támasztja alá, hogy tartalma néhol részben összecseng az egy évvel korábbi halással kapcsolatos vita szövegével. Mindezek a körülmények megerősítik azt a feltételezést, hogy az 1434-ben említett halastó azonos lehet az 1435. évi, fokhoz kapcsolódó halással, és az 1434. évben már fennálló probléma (uralkodói) megoldását, s így a vita lezárását jelenthette.

Mivel az 1473. évi oklevél a Csitvándiak birtokait egyértelműen köti Felsőcsitvándhoz, ezért valószínű, hogy Kapolcsi Benedek e területet megkapva/megszerezve a halasnak is birtokába jutott. Sajnos Kapolcsi Benedekről és utódairól azonban – azon túlmenően, hogy 1488-ban még birtokolja a megkapott Csitvándi családi birtokokat¹⁷⁷⁽¹⁷⁸⁾ – egyelőre nem sokat tudunk. A halas pontos helyét nem ismerjük, ugyanakkor tudjuk, hogy a Neusiedlerwiesen területén található Scheiblinger Äcker-ben 1546-ban még említenek egy (halas)tavat, a Scheiblingersee-t,¹⁷⁸⁽¹⁷⁹⁾ amely viszonylag jelentős évi bevételt jelentett.¹⁷⁹⁽¹⁸⁰⁾ Amint az, az I. katonai felmérés vonatkozó térképlapján is látható (2. ábra), a területen lefűződött tó a 18. században is létezett. Különösen érdekes adatokat szolgáltat Védeny 1805. évi birtoktérképe (3/a. ábra), amennyiben ezen a falu birtokainak délre elnyúló, part menti sávján egyértelműen kivehetők egy már elnádásodott, a Fertő felé kifolyással rendelkező, homokturzás által lefűződött állóvíz körvonalai (3/b. ábra), amely egykor akár szintén halasként került hasznosításra. Ugyanakkor hasonló vizenyős területeket jelöl az egy-kori Csitvánd területén (Nezsider részeként) egy másik, feltehetően a 18–19. század fordulóján készült térkép is (4. ábra).

1774. ábra A Fertő partvonalának ábrázolása egy datálás nélküli (18–19. század fordulója?) térképen (MOL, S

178Elegendő információ hiányában azonban a tó helyét illetően csak találgatásokra vagyunk utalva, különösen, mivel – amint azt az oklevél leírásában is láthattuk – természetes körülmények között a tó a Fertő alacsony vízállása esetén száraz volt, bár nincs információnk a későbbi, az 1435. évi oklevél tartalma szerint tervezett átalakításokra vonatkozóan. Mivel a mai Fertő-vízállások nagyjából az egykoriak alacsonyabb értékeinek felelnek meg, így jelentős az esély arra, hogy az egykori halas helyét ma az egykori faluhoz tartozó száraz térszínnek egyikén kell keresnünk. A terület terepi vizsgálata azonban egyrészt országhatárokon túli elhelyezkedése, jelenlegi (magán)birtokviszonyai, másrészt pedig korábbi és jelenlegi intenzív művelése miatt ma még nehézségekbe ütközik.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / A Fertő és a fok

A Fertő és a fok

Habár ma a Fertő északkeleti partvidékét járva kevésbé egyértelmű, azonban néhány, a Fertő vízvidékének szabályozása előtti térképeken még jól látható (2–4. ábrák), hogy a tó keleti és délkeleti (tavakban azonban ma is jóval gazdagabb) partvidékéhez hasonlóan néhol itt is tavak kísérték a partvonalat. Tavak, amelyek – délebbre közvetlenül a tópart mentén elhelyezkedő, ma is látható társaikhoz hasonlóan – egykor a tómeder részét alkották, de később turzások keletkezésével többé-kevésbé önálló, a nagy tótól független mederrel rendelkező tavakká illetve állandóan vagy időszakosan vizenyős területekké alakultak. Az eddig egyedüli ismert, 1435-ben említett, Fertőhöz kapcsolódó „piscina” (halas) is ilyen időszakos állóvíz lehetett, amelyet egy foknak nevezett vízfolyás kapcsolt a nagy tóhoz, amiből vizét nyerte. Az 1435-ben íródott, kiadásra eddig nem került királyi oklevélben (DF 278003) több, egy középkori fok jellemzéséhez fontos információt találhatunk.

Az említett „közönségesen fok-nak nevezett (víz)folyás” („meatus vulgariter dicitur fok”) egy vízfolyás („effluxus aque”), ág („meatus aque”), illetve vízkivezetés („exitus aque”) volt, amely mind a Fertő tóval mind pedig egy halassal („piscina”) összeköttetésben állt. A Fertő magas vízállása esetén a fokon keresztül töltötte fel a halast vízzel. Ilyenkor a halas megtelt vízzel. A Fertő vízszintjének csökkenésekor vagy kiszáradásakor (!) a halas is kiszáradt. Ez viszont azt jelenti, hogy akkori állapotában a fok időszakos vízfolyás volt, amely csak magas vízszint esetén szállított vizet. A halas tulajdonosai, a Csitvándi nemesek, azonban a kevésbé értékes időszakos halast állandó halastóvá szerették volna alakítani, amelyhez az uralkodótól kértek és kaptak engedélyt. Ehhez az amúgy Moson megyében található fokon is beavatkozást kell végezni, amely – mint azt a Fertő őrzoinek 1434. évi beavatkozásai alapján láthattuk – bizonyos szinten egyéb (így hivatalos Sopron vármegyei) érdekeket is érintett, a Fertő vizének felhasználásával összefüggésben. Valószínűleg ez a vármegye kereteit felülmúló ok (de legalábbis az egyik fontos ok), ami miatt a jövőbeni beavatkozást szabatosan részletező, illetve a birtok- és jogi viszonyokat tisztázó királyi oklevél kiállítását a Csitvándiak a legmagasabb szinten eszközölték ki.

A részletes leírás a beavatkozások egyik lehetséges (vagy akár szokványos) korabeli módját mutatja be, amennyiben az eddig időszakos állóvíz állandó tóvá alakítását egyrészt 179a fok mélyítésével (tehát mesterséges átalakításával: „profundius effodi”, „profundius fodi”), másrészt pedig a vizet szükség esetén visszatartó akadályok („obstaculum”) vagy gátak, töltések („agger”) építésével oldanák meg. Ez a rendszer fő elvében igen hasonlít a mai gyakorlathoz, amennyiben az immár állandó halastó mintegy mesterséges vízszintjének kialakítását és annak tartását tűznék ki célul azzal, hogy a Fertő vízszintjének változásától függően a halastó felé vezetett víz útját (tehát gyakorlatilag a fokot vagy annak részét)

elzárják vagy megnyitják.

Az oklevél tartalmát az alábbi, a fokot általánosan is jellemző főbb pontokban összegezhetjük:

- a fok egyértelműen valamilyen vízfolyás illetve vízkivezetés elnevezésére szolgál
- a fok a Fertő vizét egy időszakos, halasként hasznosított állóvízbe vezető vízfolyás
- a vízfolyás a Fertő tó magas vízállásakor a tóból a halastó felé vizet vezet
- magas vízállás esetén a vízfolyás elegendő „friss” vízzel tölti fel a „piscina” medrét
- a fok jelen állapotában időszakos vízfolyás
- a fok vízszállítása és időszakossága a Fertő aktuális vízállásviszonyaitól függ.

A fok nevű vízfolyás egykori formájára vonatkozó, mesterséges vagy természetes eredetéről perdöntő bizonyítékot tehát nem kapunk. Ugyanakkor az engedély szabatos leírása feltehetően egy a korban bevett gyakorlatot tükröz, amennyiben a fok „továbbfejlesztéséről” azaz a „nagyobb termelékenység,” a halas használatának intenzitás-növelése érdekében kétségtelenül mesterséges beavatkozásról, mélyítési munkálatokról illetve töltéssel való elzárásról-nyitásról ír, s ezzel mintegy állandóan karban tartott vízvezetés kiépítését engedélyezi. A művelettel a korabeli viszonyok között jelentősen növelni lehetett mind a tulajdonos évi bevételét, mind pedig a halastó mint ingatlan értékét.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / A fok és a Fertő: megyei „monopólium” kontra magánbirtok?

A fok és a Fertő: megyei „monopólium” kontra magánbirtok?

1434-ben a Kanizsai, 1435-ben pedig az Ostffy családból került ki Sopron vármegye ispánja, ugyanakkor Moson vármegyében a Héderváriak kezében volt ugyanaz a poszt.¹⁸⁰⁽¹⁸¹⁾ Az 1434–1435-ben dokumentált vita így valószínűleg egy egyszerű hatalmaskodási ügynél illetve egy talán azt lezáró királyi adománynál bonyolultabb. Egyrészt a Fertő menti halas és ezzel a Csitvándiak birtoka két oligarchia, keletről a Moson vármegyében birtokos Héderváriak, nyugat felől pedig a Kanizsaiak érdekszférájának határvidékén terül el. Másrészt azonban a soproni „hivatalnokok” 1434. évi „hatalmaskodásának” nemcsak, vagy talán éppen nem a két nagybirtokos család közötti esetleg fellépő feszültség, hanem konkrét jogi alapja is lehetett. Sopron vármegye hivatalviselői között fertői alispán és Fertő őrző is található, így logikusnak tűnne, hogy a 15. században a Fertő vízfelülete halászati szempontból, amint azt ¹⁸⁰az 1435. évi oklevélben is láthatjuk, jogilag még a mosoni partvidék egy részén, de akár egészén is Sopron vármegyéhez tartozzon, még akkor is, ha a tavon több part menti, Moson és Sopron vármegyei birtokosnak is lehetett halászati joga. Ezért fontos, hogy az 1435. évi oklevélben külön utasítja a király Sopron megye jelenlegi ispánjait, az alispánokat, továbbá az általuk a Fertő tó halászatának őrzésére kinevezett embereiket és tisztartóikat, hogy Egyedet, fiát illetve rokonait és örököseiket a halas használatában, birtoklásában, továbbá folyamatos működtetésében ne akadályozzák (amint azt egy évvel korábban megtették).

Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a Kanizsaiak későbbi, 15. század végi, majd a Nádasdyak 16. századi magánszámadásai illetve például Sopron város iratai is jelentős, évente (de akár évente többször is) fizetett „halászati bérletet” vagy „hálóbérletet” említenek, amelynek hasznélvezője a Kanizsai majd a Nádasdy család volt,¹⁸¹⁽¹⁸²⁾ amely Sopron vármegye ispáni székét (családtagjain vagy familiárisain keresztül) nagyrészt kézben tartotta. E bevételek pedig részben olyan területekről (így

elsősorban Sopronból) származtak, ahol a Kanizsiak a tó mentén nem rendelkeztek ekkor birtokokkal. Márpedig a halas vizét egyértelműen a Fertőből kapta, és mint ilyen, bizonyos mértékig (természetesen nézőponttól függően) a halas medre, de különösen annak vize a tó részeként is értelmezhető. Ezzel kapcsolatban további érdekes – a jelen forrásadottságok mellett azonban nehezen megválaszolható – kérdés, hogy miért éppen ekkor robban ki a vita a halas (vizének) hovatartozása felől.

A csitvándi fokot és a kapcsolódó halastavat tehát nemcsak elnevezése, funkciójának és működésének rövid leírása, hanem a tó használatához kapcsolódó jogvitából nyerhető, a Fertő halászatára és a halászat jogi védeltségére vonatkozó információk is különösen fontossá teszik. A csitvándi halastóhoz kapcsolódó 1434–35-ben dokumentált jogvita ugyanis rávilágít arra, hogy a Fertő tó halászatát még a Fertő szóban forgó Moson megyei partján is erre a feladatra kirendelt „custos”-ok, őrzők, vagy „vicecomes”-ek, alispánok vigyázták, akik Sopron vármegye joghatósága alá tartoztak, vagyis a tó itteni vízfelületének halászati joga is Sopron vármegyéhez tartozott. Az először 1434-ben említett halastó a Fertőből kapta vizét, ezért lehetett kétséges a tó hovatartozása, nevezetesen hogy a tóhoz tartozó vízfelületként vagy pedig a csitvándi nemesek birtokaként értelmezhető e a halastó jogi helyzete.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / A csitvándi fok és a középkori fok értelmezése

A csitvándi fok és a középkori fok értelmezése

A rendelkezésünkre álló adatokból nemcsak konkrét helyi következtetéseket vonhatunk le, hanem a „fok” kifejezés középkori használatára vonatkozóan is kapunk információkat. Amint azt korábban láttuk, a fok jelen esetben egy vízvezetés vagy vízfolyás (vízmeder), amely az újkori példák alapján leggyakrabban ismert természetes folyó helyett természetes tóból vezet el a vizet a halastóként funkcionáló állóvízbe, illetve a Fertő tó és a halas között tartja fenn a kapcsolatot. A halas esetében a megfelelő mennyiségű vízutánpótlást illetve vízmennyiséget csak mesterségesen lehet tartósan fenntartani. A leírásból arra is következtethetünk, hogy 1434-ben, amikor még a tó vízellátása közvetlenül a Fertő tó (magas) vízállásától függött, akkor – az oklevélben szereplő lehalászás tényéből feltételezhetően – a halastóba abban az évben 181 elegendő víz jutott a nagy tóból, vagyis a nagy tó, a Fertő vízállása inkább magas mint alacsony lehetett.

Amint az újkori fokdefiníciók tárgyalásánál láthattuk, a meghatározások ugyan nagyrészt folyókból kiszakadó, azokból táplálkozó, de gyakran két irányban is folyó fokokat ismernek, de már az újkorban is találkozhatunk a fokok olyan kisebb csoportjával, amely egy nagyobb természetes tó és egy kisebb, időszakosan vagy állandóan vízzel borított területet köt össze. Esetünkben a csitvándi késő-középkori, fok-nak nevezett vízfolyás tóból vezet ki: földrajzi környezetét és eredetét tekintve egy természetes nagy tó medréről lefűződött, alacsonyan fekvő vizenyős terület, illetve állóvíz medrét köti össze a tó medrével. Mint ilyen, a balatoni Fok folyóhoz hasonló természeti környezeti viszonyokhoz kötődik. A Fok folyó a Balatont – végeredményét tekintve egy másik, immár folyóvízhez – a Dunához kapcsolódóan biztosítja a tó (Balaton) vizének lefolyását, befolyásolva ezzel annak mindenkori vízszintjét is. Ezzel szemben a fertői fok esetében magának a Fertőnek a lefolyás- és aktuális vízállásviszonyain e fok léte lényegesen nem változtatható. Ugyanakkor elmondható, hogy – mint más fokok esetében – itt is síkvidéki, kis szintkülönbségekkel rendelkező területtel kell számolnunk, amely sokban hasonlít a folyók s az azokat kísérő folyami árterek viszonyaihoz.

A fertői fokot egyértelműen vizet vezető meder, (természetes vagy mesterséges) árok, vízfolyás értelemben jellemzi oklevélünk. Habár a vízfolyás természetes és/vagy mesterséges eredete a rendelkezésünkre álló források alapján nem állapítható meg, az mindenesetre valószínűsíthető, hogy

mesterséges beavatkozással e vízfolyás átalakítását tervezték. A vízfolyás ugyanakkor jellemzően egy irányban, a Fertőtől a feltehetően árteret jelentő, halasként funkcionáló vízállásba szállított vizet. A csitvándi fokra jellemző, hogy a vízfolyás iránya egyfelé, mégpedig a tóból kifelé vezeti el a vizet – nem jellemző viszont a visszafelé áramlás. E jelenség párhuzamba állítható néhány korai, de később általános meghatározásokba is részben beépített fokdefinícióval, miszerint a fok olyan folyóvíz vagy keskeny meder, ami egy nagyobb víznek a kifolyása.¹⁸²⁽¹⁸³⁾ A késő középkori jogvita illetve a vizsgált terület természeti viszonyai alapján feltételezhetjük, hogy a csitvándi fok mint vízfolyás nem lehetett hosszú (például több km), vagyis inkább a tiszai néprajzi gyűjtések rövid vízfolyásaihoz lehetett hasonló.¹⁸³⁽¹⁸⁴⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / Összefoglalás

Összefoglalás

Míg az újkori fokokra vonatkozóan tanulmányok sokasága ismert az utóbbi évszázad folyamán, a középkori fokokról a mai napig viszonylag kevés tanulmány készült, szisztematikus adatgyűjtéssel illetve vizsgálatokkal tehát a középkorra vonatkozóan nem számolhatunk. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló hézagos információk azt látszanak bizonyítani, hogy az újkori általános, átfogó definíciók az általunk ismert középkori ¹⁸²fokok legalább egy részére – esetünkben a csitvándi fokra is – biztosan érvényesek. A jelen munka célja egy olyan, későközépkori fok bemutatása illetve ehhez a bemutatáshoz szükséges háttérinformációk felvázolása volt, amely egy olyan területen található, ahol a „fok” szó vízrajzi értelemben a fennmaradt forrásokban máshol eddig nem került elő.

Ezen túlmenően a csitvándi fok az újkorban is különlegességnek számító, tavak vizét elvezető fokok csoportjához sorolható. A fennmaradt források, de különösen az 1435. évi oklevél azonban nemcsak az 1430-as években még biztosan használt csitvándi fok általános ismérveibe engednek betekintést, hanem a fok és a kapcsolódó halas tervezett átalakítására, a halas használatának intenzívebbé tételére is szolgáltatnak információkat. Ezen túlmenően a Fertő halászatára vonatkozóan további adatokat nyerhetünk, amennyiben e halászati jog a korábban ismerteknél valószínűleg nagyobb mértékben Sopron vármegyéhez tartozott, amit egyrészt a jogvita egyes pontjai, másrészt a kifejezetten Sopron vármegye alkalmazásában álló Fertő-örzök valamint a fertői alispán intézményének megléte és működése is bizonyít.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / Függelék

Függelék

Az oklevél olvasata

Relacio Stephani de Aran comitis Newgradiensis

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Imperator semper augustus ac Hungarie Bohemie Dalmacie et cetera rex memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod nostre maiestatis veniens in presenciam fidelis nostri egregius Egidius filius Petri de Chytwand in sua ac Ladislai filii, item Andree filii Johannis et Thome filii Michaelis de eadem Chytwand fratrum suorum patruelium personis celsitudini nostre exposuit et narravit, quomodo ipsi intra metas possessionis eorum Felsewchytwand vocate in comitatu Mosoniensi habite haberent et possiderent

quandam piscinam que tempore inundacionis laci Fertew vocati per quendam meatum seu effluxum aque ex ipso laco decurrentem wlgariter fok appellatum aqua bene et habundanter repleti, tempore autem decresscencie seu ariditatis predicti laci sic in aqua deficere consuevisset, quod ipsa piscina propter huiusmodi defectum aque et eius ariditatem valde modici vel quasi nullius esset eis comodi utilitatis, verum si ipsi huiusmodi meatum seu exitum aque de ipso laco decurrentem quanque profundius effodi quandoque verum secundum accresscenciam et decresscenciam aque laci Fertew prenotati iuxta temporis congruenciam obstaculis seu aggeribus claudi et demum dum opus esset aperiri facere liberam haberent facultatem, tunc aqua huiusmodi in predicta piscina nonmodicum habere et reportare possent utilitatem, supplicans idem Egidius suo et predictorum filii ac fratrum suorum nominibus nostro culmini prece humili et devota ut eis id quod ipsi pretactum meatum seu exitum aque laci prenotati wlgariter fok appellatum profundius 183fodi ac secundum accresscenciam et decresscenciam aque laci Fertew prenarrati iuxta temporis congruenciam quanque claudi et quanque facere libere possint atque valeant annuere et concedere dignemur. Unde nos tum ad huiusmodi iuste et iurisconsone prefatorum exponencium supplicacionis instanciam tum etiam pro fidelitatibus et fidelium serviciis laudedignis meritis et sinceris complacenciis per prefatum Egidium filium Petri in nonnullis nostris et regnorum nostrorum predictorum exercitibus ac aliis diversis expedicionibus et presertim nuper nobis in Alamanie partibus pro reformatione et unione status sacrosancte Romane ecclesie sede et sacri Romani Imperii laborantibus nobiscum decenter procedendo non parcendo rebus suis et persone maiestati nostre cum summe fidelitatis constancia et sollicitudine indefessa laudabiliter exhibitis et inpensis Egidio ac Ladislao filio necnon Andree filio Johannis et Thome filio Michaelis fratribus patruelibus eiusdem ipsorumque heredibus et posteritatibus universis id ut ipsi a modo in antea et deinceps semper futuris successivis temporibus prescriptum meatum seu exitum aque de pretacto laco Fertew ad piscinam eorum prenotatam tendentem iuxta libitum ipsorum profundius effodi et secundum accresscenciam et decresscenciam aque laci prout temporis congruitas hoc requireret obstaculis et aggeribus claudi et aperiri facere pro comodo et utilitate ipsorum liberam plenam et omnimodam habeant facultatem graciose et de plenitudine nostre regie potestatis annuendi duximus et concedendi ymo annuimus et concedimus harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante salvo iure alieno. Quocirca vobis fidelibus nostris comitibus et vicecomitibus comitatus Soproniensis vel ipsorum hominibus et officialibus per ipsos pro custodia piscature prenotati laci Fertew deputatis nunc constitutis et in futurum contituendis firmissime precipimus et mandamus quatenus antefatos Egidium filiumque et fratres suos prenotatos ac eorum heredes in huiusmodi effosione atque reclusionem et apericione prenarrate piscine eorum contra premissam nostre maiestatis eis factam gratiam et annuenciam ac concessionem specialem ulloumquam tempore impedire molestare seu quomodolibet perturbare nusquam et nequaquam presumatis nec sitis ausi modo aliquali gracie nostre sub obtentu. Presentes autem quibus nostrum maius novum duplex et autenticum sigillum quo ut rex Hungarie utimur est appensum post earum lecturam reddi edicimus presentanti. Datum Posonii in festo beati Johannis ante portam latinam, anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo quinto, regnorum nostrorum anno Hungarie et cetera quadragesimo nono, Romanorum vigesimo quinto, Bohemie quintodecimo, Imperii vero secundo.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 164Kiss Andrea – Piti Ferenc: A FERTŐI FOK / 184Az oklevél tartalmi kivonata

184Az oklevél tartalmi kivonata

1435. május 6. Pozsony

Aranyi István nógrádi ispán relacioja

Zsigmond római császár, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya előtt vitézlő csitvándi („Chytwand”) Péter fia Egyed a maga, fia: László, és csitvándi rokonai („fratres patruales”) – János fia András és Mihály fia Tamás – személyében elmondta, hogy a Moson megyei Felsőcsitvánd („felsewchytwand”) nevű birtokokon levő halasuk („piscina”)¹⁸⁴⁽¹⁸⁵⁾ a Fertő („fertew”) tó kiáradása („inundacio”) idején egy, köznyelven „fok”-nak mondott, az ezen tóból jövő meneten („meatus”) vagy vízfolyáson („effluxus aque”) át megtelik bőven vízzel, ezen tó csökkenése vagy kiszáradása idején azonban vízhiányban szenved, és ilyenkor emiatt a halas kevésbé vagy egyáltalán nincs hasznukra; de ha a tóból kijövő ezen árkot akár mélyebbre áshatnák, akár a tó csökkenésének és növekedésének megfelelően akadályokkal („obstaculum”) vagy gátakkal (v. töltésekkel: „agger”)¹⁸⁵⁽¹⁸⁶⁾ lezárhatnák és kinyithatnák, a halasban sosem lenne vízhiány; ezért kérte az uralkodótól, hogy minderre adjon engedélyt. Zsigmond tehát Egyed hű érdemeiért, amit az ő és az ország hadi szolgálataiban, hadjárataiban, s minap a királynak teljesített, javait és személyét nem kímélve, amikor Zsigmond Németországban („Alamane partes”) a római egyház és a római birodalom megújításáért és egységéért tevékenykedett, e csitvándi nemeseknek és örököseiknek engedélyezi jelen oklevelével, hogy a Fertő tóból a halasukhoz tartó ezen árkot tetszésük szerint mélyebbre ássák, és a tó növekedésének és csökkenésének megfelelően akadályokkal és gátakkal zárják és nyissák, más jogainak sérelme nélkül. Ezért utasítja Sopron megye ispánjait, az alispánokat, továbbá az általuk a Fertő tó halászatának őrzésére kinevezett embereiket és tisztartóikat, hogy Egyedet, fiát és nevezett rokonait és örököseiket a mondott halas kiásása (vagy árkolása), zárása és nyitása ügyében az uralkodó ezen különös kegye ellenében soha ne merészeljék zaklatni. Jelen oklevélre nagyobbik és hiteles kettőspeccétjét függeszti, amit Magyarország királyaként használ. Kelt Pozsonyban, olajban főtt Szent János ünnepén, az úr 1435. évében, magyarországi és egyéb országbeli királyságának 49., német királyságának 25., cseh királyságának 15., császárságának 2. évében.

Eredetije: Df. 278003 (Győri káptalan magánlevéltára. Cimeliotheca et Thec CTH. 2-25.). Fényképen függőpeccét fonata látszik.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban

185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / Bevezetés

Bevezetés

Sopron 17–18. századi emlékei közül kiemelkedő jelentőséggel bír az a síremlék-együttes, amely a Szt. Mihály-templom kertjéből és a régi evangélikus temetőből maradt ránk. Több tanulmány, helyszíni szemle bizonyítja, hogy már a 19. század végétől foglalkoztak az emlékcsoporttal. Az elhunyt személyekkel foglalkozó társadalomtörténeti jellegű írások¹⁸⁶⁽¹⁸⁷⁾ mellett fokozatosan jelentek meg a műemlékvédelmi és művészettörténeti szempontokat hangsúlyozó tanulmányok.

A Szt. Mihály-temető későreneszánsz síremlékeinek művészettörténeti jelentőségére először Varjú Elemér hívja fel a figyelmet,¹⁸⁷⁽¹⁸⁸⁾ 1906-ban id. Storno Ferenc fotókkal mellékelte levelet küld a MOB-hoz, amelyben kéri, hogy a különleges művészi formájú sírköveket helyezték műemléki védetség alá.¹⁸⁸⁽¹⁸⁹⁾ A régi evangélikus temető sírköveinek ügyét — még mielőtt a temetőt felszámolták —

1906-ban az Evangélikus egyháztanács indítja el, a MOB-tól kérve szakmai segítséget.¹⁸⁹⁽¹⁹⁰⁾ Bünker Raynald, Divald Kornállal együtt ugyanezen évben cikket jelentetett meg a temetőről a Magyar Iparművészetben.¹⁹⁰⁽¹⁹¹⁾ Ők ketten foglalkoznak először behatóbban a síremlékek stíluskérdéseivel. A soproni emlékeket formaviláguk alapján ők hozzák először kapcsolatba a Felvidéken nagyobb számban fennmaradt protestáns fa építáfiumokkal.

Bünker Raynald ugyanekkor Rách Ferenc városplébános segítségével kibetűzte a már nehezen olvasható feliratokat, amelyet később Csipkés Kálmán rajztanár és múzeumőr jegyzett fel. A síremlékek leírását és feliratait is tartalmazó, mindeddig nem publikált kézírata a Soproni Múzeumban az egyetlen forrás, amely az azóta is sokat pusztuló sírfeliratokat megőrizte.

A régi evangélikus temetőből megmentett 17–18. századi sírköveket a Deák téri Lenk-villa (a Soproni Múzeum épülete) magas téglakerítése mentén állították fel.¹⁹¹⁽¹⁹²⁾ A Szt. Mihály-temetőből előkerült síremlékek rosszabb állapotban voltak. A feliratos lapot magukba foglaló, későreneszánsz díszű kereteik töredékesen, darabokra esve maradtak fenn. A sírkőlapok jelenleg a Deák téri épület pincéjében vannak befalazva.

186 Az 1920-as évektől Csatkai Endre Sopron szobrászatát kutatva újra felhívta a figyelmet a síremlékek művészettörténeti jelentőségére.¹⁹²⁽¹⁹³⁾ Később műemléki topográfiájában is bemutatja a síremlékeket, de nem tér ki formai sajátosságaikra, stíluskapcsolataikra.¹⁹³⁽¹⁹⁴⁾ Agházy Mária a barokk szobrászatot feldolgozó korpuszában szintén foglalkozik röviden a sírkövekkel.¹⁹⁴⁽¹⁹⁵⁾ Ő is, mint az első publikáló, a felvidéki építáfiumokkal rokonítja a síremlékeket.

Legutóbb Pusztai László foglalkozott a síremlékekkel a Magyar Műemlékvédelem évkönyvben 1977-ben megjelent tanulmányában.¹⁹⁵⁽¹⁹⁶⁾ Pusztai felismerte, hogy külön kell vizsgálni a későreneszánsz, korabarokk, érett barokk és rokokó stílusú emlékeket. Hangsúlyozza továbbá, hogy itt egyedi fejlődési vonalat követő, voltaképpen elszigetelt anyagról van szó. Cikkében a sírkövek formajegyeinek eredetére vonatkozó kérdéseket azért nem tárgyalja, mert úgy véli, hogy sajátos, belterjes, soproni kőfaragók által létrehozott emlékművel áll szemben. Véleményem szerint Pusztai megállapítása ellenére érdemes a távolabbi régiók temetőművészetében stíluselőzményeket, analógiákat keresni.

Pusztai elvégezte az addig nem tisztázott stílári besorolásokat, két hiányosságára azonban érdemes kitérni ezen a helyen: elsőként arra, hogy az emlékmű felületen bemutatása nem adhat megnyugtató válaszokat, például a stílári kérdésekre, másodikként arra, hogy a keretelés és díszítés nélküli falisztélének nevezett síremlékeknel fel sem vetette annak lehetőségét, hogy ezek a részek letöredeztek, melyeknek nyomai több sírlapnál felfedezhetők.

A síremlékekkel foglalkozó szakirodalomban felbukkanó, eddig nem tisztázott, homályos feltevések, megállapítások sok esetben tehát abból következnek, hogy teljes adattár hiányában pontos leírásuk, felirataik vizsgálata és más diszciplínák érdemi bevonása nem vagy csak felületesen történt meg.¹⁹⁶⁽¹⁹⁷⁾

Tanulmányomban a terjedelmi korlátok miatt a jelentősebb síremlékekre összpontosítva szeretném bemutatni az 1640 és 1710 között keletkezett későreneszánsz és korai barokk csoport stílusjegyeit, kapcsolatait, formakincsük jellegzetességeit.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / A Szt. Mihály-temető későreneszánsz síremlékei

A Szt. Mihály-temető későreneszansz síremlékei

A soproni régi evangélikus temető jól ismert síremlék-együttese mellett kevésbé kutatott, csoportot képviselnek azok az evangélikus sírkövek, amelyek valaha a Szt. Mihály-templom udvarának falánál álltak. Henszlmann Imre „Magyarország csúcsíves stílű műemlékei” című munkájában 27 különböző korú síremléket említ a Szt. Mihály-templom környékéről.¹⁹⁷⁽¹⁹⁸⁾ Feltehetően az 1870-es években még láthatott ennyit. Varjú Elemér az 1890-es évek végén a Henszlmann által említettek közül 23 sírkövet **187**és töredéket talált meg helyszíni szemléje során. Az Archaeologiai Értesítőben megjelent cikkében többjük siralmas állapotát ecseteli és közli a még kivehető sírfeliratokat.¹⁹⁸⁽¹⁹⁹⁾ A sírkövekre két helyen talált rá Varjú. Egy részük a templom déli oldalfalának aljában a földdel és növényekkel betemetve feküdt, másik részük a templomot kerítő falban állott valamivel jobb körülmények között. Továbbá leírja, hogy két sírkövet Storno Ferenc vetetett ki a padlóból, de egy szóval sem említette, hová tette őket azután.

A Szt. Mihály-temetőt 1674-ig közösen használhatták az evangélikusok a katolikusokkal együtt. Mindösszesen 8 darab 17. századi evangélikus síremléket tudunk azonosítani ebből a temetőből. Legtöbbjük töredékes állapotban maradt fenn. A feliratos lapok a Soproni Múzeum Deák téri épületének pincéjében, míg a díszes keretdarabok a Csatkai utcai kőtárban vannak elhelyezve. Egy kisebb epitáfium máig a Szt. Mihály-temető falán, a templom felé néző oldalon függ! Egyedül a Storno Ferenc 1863-as és 1864-es vázlatkönyvében szereplő néhány rajz és 1906-os fényképei tanúskodnak a sírkövek egykori felépítéséről.

1. kép Id. Storno Ferenc: Jörger Krisztina síremlékének rajza.
1864-es vázlatkönyvéből. Num 43. 67. oldal.

188Jörger Krisztina, Weltz Szidónia és Stemindl von Weltz, Auersperg Jakabné, Rogendorff Györgyné valamint Partzmayer György síremlékének feliratos lapjai a középkorban általánossá vált sírlap-típusra vezethetők vissza. A soproni együttesnél különösen jól megfigyelhető, hogy a középkori címeres-feliratos sírkő hagyományos típusára miként épül fel a későreneszánsz formavilág. Ez utóbbit jellemzi a terjedelmes sírfelirat, valamint a zsúfolt díszítő motívumok (csigavonalas, fülkagylós és tekercselt dísz) alkalmazása. A Partzmayer-sírkő kivételével a fent említetteknek bizonyíthatóan volt díszes kerete is, amelyekkel együtt a síremlékek magassága elérhette a három métert.

Jörger Krisztina síremlékéből (†1640) csak a feliratos lap maradt fenn. Az 1864-es Stornovázlatkönyvben azonban többek között szerepel egy olyan oldalkeretes síremlék részlete, amelynek beleírt halálozási évszáma és a feliratos lap fülkagylós dísz megegyezik a Jörger-féle sírkővel (1. kép).¹⁹⁹⁽²⁰⁰⁾ A díszítő motívumok és az évszám azonossága egyértelműen bizonyítja, hogy Storno Ferenc a Jörgersíremléknek rajzolta le valaha létezett díszes keretét. A későreneszánsz keret

hármastagolású: alul és felül csigavonalas, helyéből kitekerekedő, indamotívum fogja közre a stilizált porcornamentikát és a drapériára akasztott gyümölcsösököt. Storno Ferenc rajzát megbízható helyszíni felvételné tekinthetjük, amely Sopronban a maga nemében egyedülálló későreneszansz emlékről tanúskodik. A fennmaradt sírlap jelentőségét növeli, hogy vörös-márványból készült, szemben a többi homokkő faragvánnyal.

2. kép. Weltz Szidónia és Stemindl von Weltz kettős sírmléke, 1659, 1673.
(id. Storno F. 1906.)

189A Jörger-féle emlék és a további három keretes sírkő díszítőmotívumai között átmenetet képez Partzmayr György sírmléke, amelynek feliratos mezeje felett szintén egyedülálló módon Krisztus feltámadását ábrázoló dombormű látható.

A stilizált, absztrakt jellegű porcornamentikát a következő három sírmléken felváltja a merevebb fülkagyló és tekerceselt indadísz. Az 1661-ben alakult soproni kőfaragó céh 17. századi ismertetőjegyévé váló formavilág az egyre inkább terjedő barokk motívumokkal szemben egyfajta

visszafogott reprezentációt is képvisel az evangélikus lakosság, a menedéket kérő osztrák nemesek és a városi polgárság körében.

Weltz Szidónia († 1659) és Stemindl von Weltz († 1673) kettős síremléke a legreprezentatívabb ebből a csoportból (2. kép). A kökeret alsó részét profilos kögerendákkal és alátámasztó konzolokkal határolt téglány alakú mező képezi, benne ovális keretben bibliai idézet. E lábazatként funkcionáló rész fejlődése a későbbi korabarokk síremlékeken keresztül a 18. század folyamán is nyomon követhető Sopronban. A két epitáfium egész felületén gazdagon díszített volutákkal és fülkagylókkal.²⁰⁰⁽²⁰¹⁾ Rajtuk minden talpalatnyi hely betöltése egyfajta *horror vacui*-érzést sugall. A Roggendorff- és Auersperg-síremléken (3. kép) ugyanezt a hatást a bezsúfolt nagyméretű kettős címerek és a jelentős mennyiségű szöveg éri el. A Weltz-síremlék lábazati konzolain homokóra és halálfej, az elmúlás szimbólumai láthatók, míg az „egytáblás” síremlékeken ellentétes mozgású, erősen hajlított füldíszek határolják a lábazati írástáblát. Mindhárom emlék oldalainak keretelése hasonló. Felépítésük három részre tagozódik az oszlopfej – törzs – lábazat szisztémája alapján. Alul és felül voluta (tekercselt inda), középen gyöngyosorú fülkagyló, porcnamens, amelybe különböző motívumok ágyazódnak (a Weltz-síremléken levelek, a Roggendorff- és Auersperg-síremléken az indák között tulipán és liliom).

A kettős síremlék jelentős eltérése az említettektől, hogy rendelkezik keskeny frízzel, amelyet kétoldalt előreugró angyalfejek határolnak; a frízen volutás levéldíszek váltakoznak gyümölcscsoportokkal. Az oromzat mindhárom esetben egyenes lezáró párkányból és háromszögű timpanonból áll. A Weltz-síremlék tört háromszögű timpanonjának mezejében fülkagyló ornamentikával keretelt kör alakú írástábla, tetején posztamensre ültetett kis puttó látható. Az oromzat szigorú építészeti jellegével archaikusan hat. A timpanon mezejében elhelyezett írástábla a későbbi síremlékeken is tovább él, bár a szigorú építészeti tagolás a barokk szellemében egyre kötetlenebbé válik. E három keretes síremlék különálló csoportot képvisel. „Fafaragásos technikájuk” az evangélikus temető síremlékein már nem mutatkozik meg.²⁰¹⁽²⁰²⁾

A Szt. Mihály-temető sírkövei közül végül külön kell szólni Maltzam Joachim patikus kis epitáfiumáról († 1664), amelynél a gyümölcscsokrokkal megrakott fülkagylók nem kötődnek építészeti elemekhez, hanem egyszerűen követik az íves vonalú felírtos táblák keretét. A fent bemutatott reprezentatív síremlékek motívumkészlete kisebb 190 méretekben itt is megjelenik. Ugyanez az ornamentika és felépítés figyelhető meg tíz év múltával az Eggenberg-ház udvarán látható szószék esetében is.

A Jörger- és Partzmayer-féle síremlékek koruk és formai sajátosságuk alapján nagy valószínűséggel nem helyi kőfaragó (szobrász) kezétől származnak. A soproni kőfaragó céh megalakulása után készült, fent bemutatott síremlékek, amelyeket exuláns nemesek és családtagjaik állíttattak, gyaníthatóan már a céh mestereinek kezétől származnak. Ezeknél a keretes síremlékeknél kiérlelt, némileg merev rendszert követő formavilággal találkozunk. E típus eredetének meghatározását azonban nehezíti az a tény, hogy hasonló korabeli temetői síremlék-típust sem a szentmargitbányai, sem a bécsújhelyi kőfaragó központok hatósugarán belül nem sikerült felfedezni.²⁰²⁽²⁰³⁾

3. kép. Auersperg Jakabné (szül.: Scherffenberg Erzsébet) síremléke 1663.
(id. Storno F. 1906.)

Az 1625-től menekülteként Sopronba betelepülő evangélikus főrangúak szerepét a korábbi szakirodalom nem emelte ki elég hangsúlyosan, pedig a síremlékekről ismert Jörger, Auersperg, Roggendoff és Weltz családok bizonyíthatóan külföldi (ausztriai, [191](#)cseh) származásúak.[203\(204\)](#) Minthogy e sírkövek az említett környékbeli osztrák területeken is egyedülállóak, mesterük – lehetett kőfaragó vagy szobrász – távolabbi minta-képek alapján dolgozhatott. Hasonló típusú síremlékeket ezért inkább protestáns vidékeken érdemes keresni.

Hasonló falhoz állított sírköveket találhatunk például cseh területen, a Szászországgal határos Grottau és Kratzau régi temetőiben.[204\(205\)](#) Ott a falhoz állított lapon sok esetben az elhunyt egész alakos képe is megjelenik. Ez az elem viszont a soproni emlékekről hiányzik. A fülkagylódísz ugyanakkor hasonló módon szerepel ott is, mint ahogy Sopronban. Az a tény, hogy Sopronban nem készítettek alakos sírköveket, valószínűleg nem a kőfaragó hozzá nem értését vagy a megrendelő szerény anyagi helyzetét tükrözi. Talán az idemenekült nemesek a városi polgárság hagyományaihoz kívántak igazodni, és így

egyfajta ideológiai megfontolásból maradtak a feliratos lapnál.

Az evangélikus polgárok a vizsgált korszak végéig megtartották Sopronban a címeres, hosszú feliratos sírkő típusát, amelyhez az említett keretes díszítési rendszer járult. A szakirodalom általában a felvidéki epitáfiumokban lát formai és stiláris szempontból rokon vonásokat. A konkrét tipológiai és formakapcsolatok azonban eddig még feltáratlanok maradtak.

Az epitáfiumok a halotti kultusz sírhelytől elszakadt részét testesítik meg. A kifejezés a 16–17. században egyaránt magába foglalta a halott emlékét őrző emléktáblát és a halottat dicsőítő feliratot. Lehetett ez egyszerű kőtábla felirattal és esetleg címerrel, vagy faragott kő vagy márványtábla, vagy festett fa. E táblákat gyakran keretelték építészeti motívumokkal. Ez utóbbi epitáfiumok architektónikus felépítése és ornamentális díszítései a korabeli oltárépítményeket utánozzák (4. kép).²⁰⁵⁽²⁰⁶⁾ Ugyanakkor ez a típus a kereteken alkalmazott ornamentika szempontjából hozható kapcsolatba a soproni síremlékekkel.

Epitáfiumok állítása a protestáns városi polgárság vagy köznemesség körében volt szokásban. Legnagyobb részük a történelmi Magyarország északi területén, a Felvidéken maradt fenn (Lőcse, Csetnek, Bártfa), de az Alföldről és a Dunántúlról előkerült töredékek bizonyítják, hogy e műfaj ezeken a területeken is ismeretes volt. Tudjuk, hogy Sopronban 1674-ig, a katolikus restauráció idejéig, a protestánsok epitáfiumai ott függtek a templomok falán. A felvidéki epitáfiumokon főleg északi, német, sziléziai közvetítéssel, esetleg közvetlenül mesterek útján honosodtak meg az új későreneszánsz, manierista stílusjegyek. A fent említett területekről Sopronba is érkezhettek mesterek vagy mintakönyvek. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy Sopron városa, mint Bécshez közeli evangélikus központ, jelentős politikai, diplomáciai kapcsolatban állt a protestáns országokkal.

Németországban a 17. századtól terjed el a fülkagyló és porcornamens. A minta-könyvek segítségével ez a dinamikus, absztrakt díszítő stílus gyorsan hódít és a protestáns ¹⁹²területeken – elsősorban Észak-Németországban – sokáig használatban marad.²⁰⁶⁽²⁰⁷⁾ Sopronban a vizsgált időszakból sajnos nem ismerünk egyetlen mintakönyvet sem, de bizonyára itt is használták akár a vándorló vagy céhen belüli mesterek. Az oltárokon, szószékeken, epitáfiumokon, orgonaszekrényeken, illetve a világi használatra szánt bútorokon a fülkagyló, porc, Rollwerk (hengertekercsdísz) a fafaragó technika által előszeretettel alkalmazott ornamensek. A Szt. Mihály-temetőből származó későreneszánsz evangélikus síremlékek tehát egyértelműen ezt a fafaragó technikát utánozzák.

4. kép. Weigmann Márton evangélikus lelkész epitáfiuma 1625-ből, Bártfa (Bárdiov)
(Divald K. 1907-1916. között)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / 193Későreneszánsz síremlékek a régi evangélikus temetőből

193Későreneszánsz síremlékek a régi evangélikus temetőből

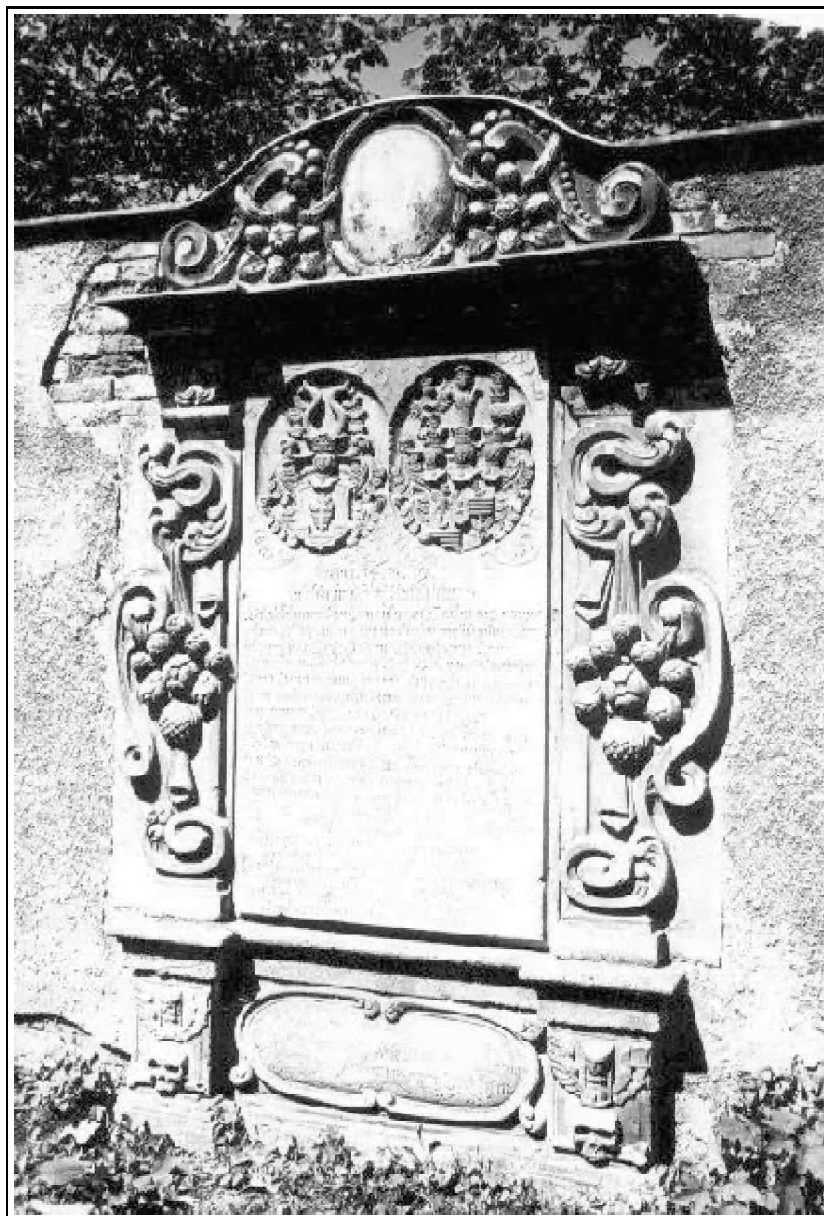
Az 1674-ben megnyitott temető síremlékei stílusjegyeik alapján több csoportra oszthatók. A Pusztai László által közzétett – első és azóta egyetlen – stíluskritikai vizsgálat későreneszánsz, korabarokk, barokk és rokokó emlékeket különböztet meg.²⁰⁷⁽²⁰⁸⁾ Mi is ezt a besorolást követjük. Az evangélikus temető későreneszánsz síremlékein a Szt. Mihály-temető sírköveiről ismert ornamensek változatosabb megoldásaival találkozhatunk. Az épületplasztikában és a köztéri szobrászat egy sajátos műfajában, az

út menti oszlopszobrokon is megmutatkozik és nyomon követhető ez a változatosság.

Érdekes összefüggés mutatható ki az Eggenberg-ház (Szt. György u. 12.) udvari szószéke és a síremlékek plasztikája között. 1674-ben Eggenberg hercegné Resch Erhard Ádám ügyvéd házáat. Mivel a császár engedélyezte számára, hogy saját házában istentiszteletet tartson, élve e lehetőséggel Lang Mátyás evangélikus lelkészt kérte fel udvari papjának. Talán már ez évben elkészülhetett az a „szószekimitáció”, amely az udvar emeleti folyosójának tengelyében, a külső falon helyezkedik el. Középső része alul kagylóformában kissé kidomborodik, felette összefűzött csavarodó indák között gyümölcscsokor látható, ami az épületeken a szemöldökpárkányok alatti frízek kedvelt motívuma is egyben. A szószék két oldalán csavart, visszakunorodó indák között fülkagyló helyezkedik el függő gyümölcscsokorral. Tudjuk, hogy az evangélikus gyülekezet 1677-ben Krausz Jakab kőfaragót bízta meg az újonnan épült temploma számára keresztelőkút készítésével. Így joggal merülhet fel az ő és leszármazottainak neve akár a szószék, akár jó néhány síremlék készítésével kapcsolatban is. [208\(209\)](#)

A szószék formáit egyértelműen utánozza a szintén exuláns Geymann báróné († 1682) síremléke, amely a későreneszánsz csoport egyik legszebb tagja (5. kép). Itt érződik leginkább, hogy a síremlék funkciója nemcsak a nyugvóhely és a megemlékezés színhelyének megjelölése, hanem mélyebb tartalom közvetítése is: tanúsítja tulajdonosa hovatartozását, vallási meggyőződését. A szószék és a síremlék hasonló motívumai Sopronban sajátos művészi kifejezőeszközeivé váltak az ellenreformáció hatalmával szemben kitartó protestáns közösségnek. A síremlék felépítése visszanyúlik a Szt. Mihály-temető sírköveihez is, a lábazati konzolokon koponyára helyezett szárnyas homokóra látható. Gyümölcscsokros, fülkagylós indadíszei toszkán fejezetes félpilléreken helyezkednek el. A lezáró egyenes párkány felett az oromzatot erősen kitekeredő porcos fülkagyló díszíti függesztett gyümölcsökkel.

Az egyik legkorábbi fennmaradt síremlék a temetőből Egg János Károly (†1679) falhoz kapcsolódó oszlopos síremléke. 1679-ben iszonyú pestis pusztított Sopronban. A temető számára megvásárolt terület csakhamar szűknek bizonyult. Ez évben nem kevesebb, mint 2516 volt a halottak száma. A szomszédos földek felvásárlásával [194](#)bővített temetőt kőfallal vették körül, amelynek a 20. század elején történt lebontásáig három oldala még állt; ezek mellett helyezkedtek el a legrégebbi díszes síremlékek. A bővítés költségeit az említett, Bécsben elhunyt Egg báró 3000 forintnyi hagyatékából fedezték. Síremlékének felirata is megemlékezik erről. [209\(210\)](#)

5. kép. Geymann báróné (szül.: Schallenberg grófnő) síremléke, 1682.
(Diebold K. 1932)

A nyitott sírboltban látható Egg falhoz állított sírköve. Az oldalak fülkagyló-szerűen csavarodó indái fellazulnak a beékelődő levélmotívumok által. A fülkagyló-díszítést alul és felül kis párkánnyal elválasztott – lábzatnak és fejezetnek megfelelő – kunkorodó levélmotívumok határolják. A korai sírkövekről visszaköszönő, a hármas tagolás mellett előremutató elem a burjánzó levéldísz, amely a korabarrokk síremlékeket meghatározó akantusz-ornamentika elődje.

Az Egg-síremlék formai jellemzői alapján az 1680-as évtized első éveire datálható. Nem korábbi, mint Preinberg Éva Mária, Geymann báróné síremléke vagy a Pallo és Seyring-család által kisajátított, de érintetlen felépítésű (1883.) sírkő (6. kép). Ez utóbbinak datálása név és halálozási évszám hiányában némileg problematikus. Általában 19517. század végi síremlékként szerepelt. Formajegyei alapján a temető megnyitása után, az 1670-es évek második felétől az 1680-as évek elejéig bezárólag készülhetett. (Az 1680-as évek végétől gyökeres stílusváltás figyelhető meg, ezért kizárható a század vége.) A síremlék legjellegzetesebb díszai a kétoldalt visszakunkorodó indákra ültetett szárnyas

kerubfejek, amelyeket alul és felül csavarodó indák határolnak. A frízen középen szintén szárnyas kerubfej, a gyámköveken rózsza és tulipán látható. A megtört íves párkányú oromzat Rollwerkszerűen, laposan csavarodik.

6. kép. Átírt síremlék (Palló és Seyring, 1883.), 1680-as évek eleje (Diebold K. 1932)

A soproni síremlékek legismertebb darabja Gálffy Ádám († 1686) nyitott, oszlopos sírboltja (7. kép). Gálffy I. Lipót udvari embere volt, aki szintén a vallási üldözések miatt költözött át Pozsonyból Sopronba. Itt az evangélikus közösség legfőbb pártfogója lett. Síremlékét – mint azt a családtörténetből megtudjuk – még életében építtette. [210\(211\)](#)

A sírbolt padlójának síkjában látható a feliratos lap. Latin szövege egyértelműen elárulja, mi célból is készült az emlék: „Salamonnak példabeszédei III./9. Tiszteld az Urat a te jóvoltodból.— Isten példabeszédei és jámbor keresztyének hasznára állíttatott itt ez a hely nemes és erkölcsös Gálffy Ádám úr császári és kir. kamarásnak, hogy itt nyugodtan taníthassák és hallgassák, hogyan kell meghalnia az

embernek Jézus Krisztusban boldogan, amint ő maga is mint saját megváltójában 1686. év júl. 14-én 196békésen 64 éves korában 6 hónapra és 5 napra boldogan elaludt és ez alatt a kő alatt a boldog feltámadást várja az örök életre.”

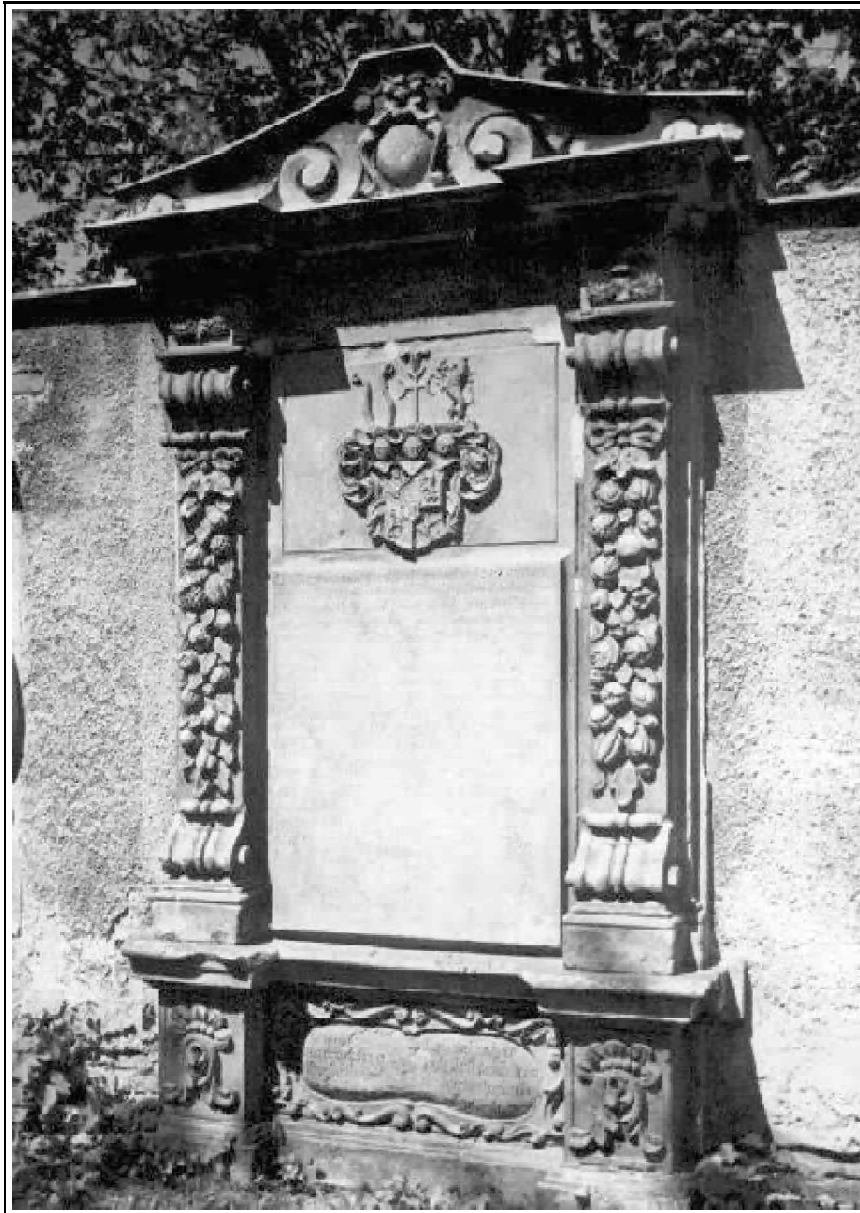
7. kép. Gálffy Ádám csász. és kir. kamarás síremléke, 1686.

Nemcsak sírként, emlékműként funkcionáló építmény ez, hanem kultuszhely, a hitbeli meggyőződés, kitartás és együttérzés monumentuma. Hatása máig érvényesül, hisz az új evangélikus temető közepén térszervező, vonzó erőként magasodik, mint egy tempel vagy glorieta. Gálffy Ádám nemcsak életében akart adományozni, hanem halála után síremlékét is az evangélikus közösségnek szánta. A Gálffy család kihalásával a 18. században a gazdátlan sírbolt a konventre szállott és a lelkészeket temették ide (Predigergruft).

A Gálffy-síremlék az egyetlen, amely nem kötődik a falhoz; a régi temető közepén állt, majd a 20. század elején szállították át az új evangélikus temetőbe. A hatszögű oszlopos nyílt csarnok formai rokonát a korábbi kutatás a zborói Rákóczi-kastély udvarán álló kútházban találta meg.²¹¹⁽²¹²⁾ Pusztai szerint hasonló megoldást mutat még egy az Árva várában található hatszögletes baluszteres glorieta is.²¹²⁽²¹³⁾ A soproni emlékek közül egyértelműen az Egg-síremlékkel, annak oszlopos kialakításával rokon. Tömzsi, szabálytalan korinthoszi fejezetű oszlopain ott találjuk a felfüggesztett gyümölcscsokrokat, amelyek az oszlopszékek előlapjain is megismétlődnek.

Érdeemes pár szót szólni a gyümölcscsok motívumáról, mert Sopronban és környékén sokáig meghatározó díszítő elem volt. A reneszánsz által meghonosított gyümölcscsokor 197és gyümölcsfüzér a későreneszánsz formavilág kedvelt díszítő eleme. A Szt. Mihály-temetőből származó sírkövek esetében

már említettük, hogy a fülkagylók, indamotívumok jellegzetes kiegészítő dísz, amelyet a német mintákról vettek át. A világi építészetben is kedvelt díszítőmotívum volt. Sopronban különösen szép példája maradt fenn azokon a konzolokon, amelyekre az Új utca 4. számú lakóház ikerablakos zárterkélye támaszkodik. A konzolok előlapjait és tekercsdíszes oldallapjait is felfűzött gyümölcsköteg díszíti.

8. kép. Jöstlsperg nővérek (Juditha Rosina és Barbara Helena) síremléke, 1693, 1708.
(Diebold K. 1932)

Az oszlopok díszítése függesztett gyümölcskötegekkel sem új keletű dolog, példái a 17. század második felétől találhatók meg a nyugati határszélen. Az oszlopszobrokon találkozunk drapérián függő gyümölcskoszorú motívummal, pl.: az 1663-ban készült nagycenki *Ecce Homo*-n.²¹³⁽²¹⁴⁾ Ez él tovább a '80-as években az Egg- és Gálffy-sírbolt oszlopain is. A középkori ún. Bildstock hagyományára visszavezethető út menti pillérek is megjelenik olykor ez a motívum, többnyire az írásos táblák díszítéseként. A pillér többi oldalát halpikkely borítja (Und, 1670; Sopron pestiskereszt, 1680.). Ez a típus azonos a szomszédos ausztriai területen, a Vulka patak völgyében fennmaradt emlékekkel. A

halpikkely motívumot is előszeretettel alkalmazták pilléren, konzolon, ¹⁹⁸oszlopszéken stb. Megfigyelhetjük, hogy az ellenreformáció nyomására sem tűnt el a reneszánsz gyümölcs-csokor motívuma a kőfaragványokról. A szoboremlékeken az oszlopszék vagy a fejezet díszítésére használták, míg a síremlékeken a lábazati konzolok díszé lett.

A későreneszánsz síremlékcsoporthoz legkésőbbi tagja a Jöstlsparg nővérek († 1693, 1708.) sírköve (8. kép). A sírlapot kétoldalt lizénák határolják, amelyeknek alul és felül befelé forduló volutákkal díszített előlapját teljes hosszában szalagdíszekkel induló gyümölcsfüzér ékesíti. Hozzá hasonló megoldás egy lakóház kapuját keretelő pilaszterekről is ismeretes, a Fegyvertár u. 3. szám alatt álló korabarrokk lakóházzal, amely 1680 körül épült, és az első soproni postaállomás volt itt 1697-ben. A földszinti ablakok szemöldökpárkány-fríze, a fekvő voluták között elhelyezkedő gyümölcs-csokrok hasonló megoldást mutatnak a Gálffy-sírbolt frízéhez, ami szintén erre az időszakra datálja az épületet.

A tűzvész utáni újjáépítéseknél előszeretettel alkalmazták az épületplasztikában a fekvő voluták között megjelenő gyümölcs vagy virágmotívumot. Ez a motívum talán először Vitnyédi István 1650 körül építtetett palotaszerű lakóházán figyelhető meg (Szt. György u. 7.).²¹⁴⁽²¹⁵⁾ Az épület 1674-ben a jezsuiták kezére került, akik egy emelettel megtoldották. A földszinti homlokzat további jellegzetes elemei: a kváderezett félpillérek és kapu kiképzése a későbbiekben több belvárosi palotán is megfigyelhetők.

A Jöstlsparg-síremlék egyik jellegzetes motívuma, az egyenes lezáró párkány felett, egy lapított háromszögű keretben lévő vastag szétterülő voluták formája. A Hátsó kapu 2. (az ún. Caesar-ház) homlokzata a lizénás tagolást kivéve 1676-os tűzvész és az 1681-es soproni országgyűlés között készült. 1681-ben ugyanis itt ülésezett a főrendiház. Kapujának lezáró párkánya felett láthatók az említett voluták. Az épület sarkán félkörívvel kidomborodó zárterkély alsó részének kagylós megoldása szintén rokon a szószék középső részével.

A korabeli épületszobrászat tehát ugyanabból a motívumkészletből táplálkozik, amely az evangélikus temető későreneszánsz síremlékein is megjelenik. Az 1676-os tűzvész után, a század utolsó évtizedeiben újjáépülő lakóházakon tehát már biztosan ugyanazok a kőfaragók – a soproni céh tagjai – dolgoztak, mint a sírköveken.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / Az indamotívumok fejlődése és a stukkóművészet

Az indamotívumok fejlődése és a stukkóművészet

A síremlék-együttesben találunk több olyan darabot, amelyeknek keretelése nem maradt fenn, vagy talán nem is tartozott hozzájuk keret. Egyetlen ornamentális részük a sírlapon lévő címert övező indadísz. Pusztai „*Egyszerű epitáfiumok*” címszó alá veszi az összes ilyen sírlapot, függetlenül azok keletkezési idejétől.²¹⁵⁽²¹⁶⁾ Szerinte ezek stilárisan be nem sorolható faragványok, amelyek hűen őrzik a középkori formákat. Ezzel szemben nyilvánvaló tény, hogy azok a sírlapok, amelyek típusukban megegyeznek a keretes emlékek feliratos lapjaival, szintén saját kerettel rendelkeztek egykor.

¹⁹⁹Az alapos vizsgálódás gyakran szórszálhasogatónak tűnhet, ellenben sok dolgot elárul. Laposdomborművű vagy karcolt indák minden egyes sírkövön hasonló minőséget képviselnek, mint a korabeli épületek kapuin és ablakkereteléseiben feltűnő hasonló technikával készített díszek.

9 kép. Dobner János András síremléke, 1683.
(Adorján A. 1991.)

Dobner János András († 1683, 9. kép) sírkövének laposdomborművű indáihoz hasonló példa a Szt. György utca 14. számú ház kapuján látható (homlokzata 1722-ben átalakítva). Ilyen levélben végződő indamotívumok több síremléken megfigyelhetők az 1680-as évek közepéről. Az épületplasztikában pedig a Szt. György utca 22. számú ház kapujának díszítése és kőkeretes ablakainak fríze hasonló megoldású.

20010 kép. Grottau, régi temető, Anna Bfaltzin, Josef Bfaltz kocsmáros feleségének síremléke
(Forrás: Im Bezirke Reichenberg. Topographie der Historischen und Kunstgeschichtlichen
Denkmale in der Tschechoslowakischen Republik. Brünn—Prag—Leipzig—Wien, 1934.

Díszesebb megoldást képvisel az a forma, amelyet kacsos-leveles (arabeszkes) ornamensnek is nevezhetünk. Ennek a motívumnak a könnyed vonalvezetése már barokk stílusban fogant, míg ornamentikája a stukkóművészettel mutat rokon vonásokat. Pietro Antonio Conti hatására a 18. század elejétől Sopronban a polgárházak mennyezetén is gyakran megjelenik a stukkódíszítés. A tömött akantuszleveles motívumokkal szemben Conti általában törékeny, könnyed indákat alkalmaz, amelyek az alapból épphogy kiemelkednek. Munkássága a 17. század végén Kismarton és Sopron környékéről indul.²¹⁶⁽²¹⁷⁾ Az ő művének tekinthető a nagyszombati jezsuita templom hajójának stukkódíszítése (1699.), illetve stílusegyezés alapján a soproni Szt. György-templom ²⁰¹század végi díszítése, a domonkos zárda ebédlője és több lakóház Sopronban és Ruszton.²¹⁷⁽²¹⁸⁾

Adatok vannak arra nézve is, hogy stukkómunkákat szobrászok is végeztek Sopronban. Krausz Jakab unokája, Krausz Mátyás 1723-ban az ev. templomban készített stukkódíszeket. Csatkai az ő illetve a

Krausz-család tagjainak tulajdonítja azokat a stukkókat, amelyek szép számban keletkeztek a 18. század első felében a soproni polgári lakóházakban.²¹⁸⁽²¹⁹⁾ Az Újteleki utca 24. számú stukkókkal díszített ház (Dahner-ház) például azé a Schiller György Jakab mészárosé volt, kinek fennmaradt barokk síremléke is.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / Korai barokk síremlékek

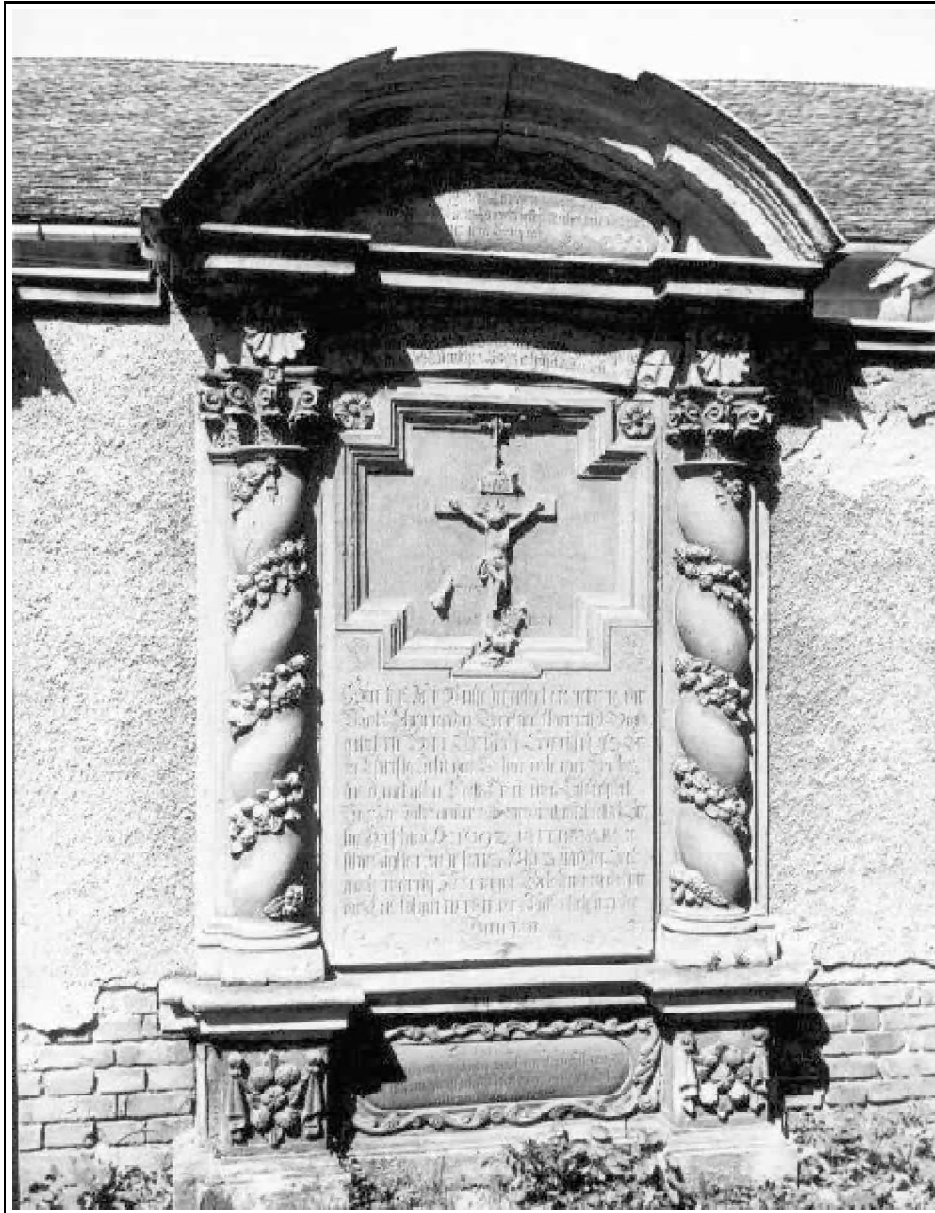
Korai barokk síremlékek

Az 1690-es évektől jelentős formai és stílári átalakulás figyelhető meg a fennmaradt síremlékeknél. Rövid, kb. 15 éves intervallumban viszonylag egységes emlékek keletkeztek. Megjelenésük nem tekinthető a későreneszánsz sírkövek szerves folytatásának. Ugyanakkor a későbbi érett barokk síremlékek sem vezethetők le ezekből.

Általános jellemzőjük, hogy a feliratos lapot kétoldalt csavart féloszlop határolja, amelyet szőlőinda, levél- vagy gyümölcsfüzér fon körül. A későreneszánsz emlékekhez hasonlóan három részre tagolódnak: alul a lábazati rész, amelyek kiugró konzolain nyugszanak a középső feliratos részt határoló féloszlopok. A síremlékeket az egyenes zárópárkány felett fülezett, tört körszeletíves oromzat zárja le. A lábazati konzolok előlapján a gyümölcscsokor motívuma hagyományozódik tovább. A feliratos lap felül vagy címert vagy, bemélyített, fülezett dús profilú kerettel ellátott mezőben, feszületet ábrázol. A reprezentatívabb darabok gazdag akantuszleveles körítést is kaptak. A fent leírtak alapján 10 síremléket sorolhatunk ebbe a korai barokk csoportba.²¹⁹⁽²²⁰⁾

A leírt stílári átalakulásban nagy szerepe lehetett az ellenreformáció virágzó kőszobrászatának, amely a század végére megtöri az evangélikusok mértéket és hagyományt megtartó művészetét. Az 1674-ben készült Fehér kereszt, amely a Bécsi kapu előtt áll, még az utógótika szegényes leszármazottja. Azonban ekkor már fokozatosan készülnek Sopron környékén olyan szoboremlékek, amelyek a katolikus restauráció termékeként keletkeztek és stilsztikailag a Vulka völgy szobraihoz köthetők.

A szőlőindával vagy levélfüzérrel körülfutott oszlop típusát a környéken ez a köztéri szobrászat honosította meg. Formai előzménye azonban az oltárokon keresendő. E típus legkorábbi fennmaradt emléket a Felvidékről ismerjük: a késmárki várkapolna faretabulumán, (az evangélikus Thököly István megrendelésére készült oltár, 1657.). Az oltárok e típusa Erdélyben és a nyugati határszélen lett igazán népszerű. A levélindával körülfont oszlop motívuma jelenik meg az 1630-ban felszentelt kismartoni ferences templom főoltárán is. Szőlőindás oszlop a temetőművészetben ²⁰²azonban ritkábban fordul elő. Kivételnek tekinthető a már említett Grottau régi temetője, ahol az alakos síremléket szőlőindás féloszlopok keretelik (11. kép).²²⁰⁽²²¹⁾ A felirat itt az ívesen záródó orommezőbe szorul.

11. kép. Sowitsch Kristóf síremléke, 1692.
(Diebold K. 1932)

A korabarrok emlékek közül legkorábbi halálozási dátummal Sowitsch Kristóf síremléke († 1692) szerepel (11. kép). Sowitsch a már említett Eggenberg hercegnő udvari lelkésze volt. Síremlékének csavart féloszlopain egyedüli példaként gyümölcsfüzér fut körbe. A csavart oszlop a jezsuiták közvetítésével terjedt el és hatott Sopronban is a protestáns körre. Talán legkorábbi emléke a városban a jezsuiták Szt. György-templomának keresztelőkápolnájában látható. Magyarországon a csavart oszlop [203a](#) 17. század végén, először a jezsuita templomok berendezésén (Lőcse) kezd elterjedni. Nyugaton, német területeken már jóval korábban megjelenik szintén a jezsuita templomokban (pl. Paderborn, jezsuita templom főoltára). [221\(222\)](#)

Az említett Sowitsch Kristóf lelkészként sok megpróbáltatáson ment keresztül, ezért is érdekes és furcsa, hogy síremlékén a jezsuiták által terjesztett típus egyik változatával találkozunk. Úgy tűnik a jezsuita befolyás erős hatást gyakorolt Sopron evangélikus polgáraitra, mert további hat síremléken találkozunk a szőlő- vagy levélindával körülfont csavart oszlop motívumával. Jaroslaus von Steinbach

(† 1693) és Magdalena Elisabeth von Pistori († 1697.) síremléke az előbbi, Sowitsch Ábrahám († 1696), a Herberstein grófnők († 1697; 1702), Sobitsch Pál János (†1706) és Pámer György († 1706) síremlékén az utóbbi motívum szerepel.

A csavart oszlop Sopronban a síremlékeken kívül két jelentős emléken is fennmaradt. Az egyik a Szentháromság-szobor a Fő téren, amely a magyarországi barokk szobrászat fontos alkotásának tekinthető éppen abból a szempontból, hogy először itt alkalmaztak csavart oszlopot a köztéri szobrászatban. (A mű megelőzi a hasonló ausztriai alkotásokat, típusát csak későbbi példákön látjuk viszont: Baden, Mödling.) Kollonich Lipót már kész tervrajzot mutat be a városi közgyűlésnek, és 1695. április 11-én tett bejelentésében is oszlopos emlék szerepel (*Saeule der Allerheiligsten Dreyfaltigkeit*).

A másik emlék a Szt. Mihály utca 9. számú, ún. „Két Mór” ház kapuoszlopai. Dávid Ferenc kutatásai derítették fényt arra, hogy az ismert Szt. Mihály utcai „Két Mór” ház Leitner Szervác szobrász háza volt 1695 és 1714 között.²²²⁽²²³⁾ De az máig nem tisztázott, hogy Leitner alakította volna ki a készen kapott két ház homlokzatát. Úgy tűnik az eredeti elrendezést – két-két ablak, egy-egy oromfülke és két-két szellőző lyuk – a jelentős épületszobrászati részletek bevonása ellenére megtartották.

Az épületplasztikai díszek inkább arra vallanak, hogy a homlokzaton megjelenő ornamenseket kőfaragó és nem szobrász készítette azzal a céllal, hogy mesterségbeli tudását bemutassa, reklámozza. A falusias, oromzatos ház homlokzatát összekötő díszes kapu illetve az oromfülkék szobrai sajátos ellentétben állnak ezzel az épülettípussal. A kaput két korinthoszi fejezetű csavart oszlop határolja, a menetekben babérkötegek. Az oszlopokon egy-egy mór alakja tartja a párkányzatot, fejük körül kagyló látható. Az egyenes, kissé golyvás párkány és a kosáríves bejárat közötti mezőben súlyos gyümölcsfonatok csüngenek. A párkány felett az akantuszos inda középen üres medaillont fog körül. Az oromfülkéket és a szellőző lyukakat szintén akantuszos inda kereteli. Ezt az oltárépítményeken, képkereteken alkalmazott motívumot ²⁰⁴Sopronban megtaláljuk néhány belvárosi ház kapujának párkányát koronázó elemként is. A két ház közötti kapun olyan reprezentatív kiképzés látható, amely a főrangúak házain is előfordul a belvárosban. Az üres medaillon a háztulajdonos címerét rejtene ebben az esetben. Akantuszos-medaillonos párkány jelenik meg a Storno-ház kapuján is, amely a homlokzattal együtt a 18. század elején készülhetett, miután Festetich Pál megvásárolta. A medaillonban a Festetich-címer látható.

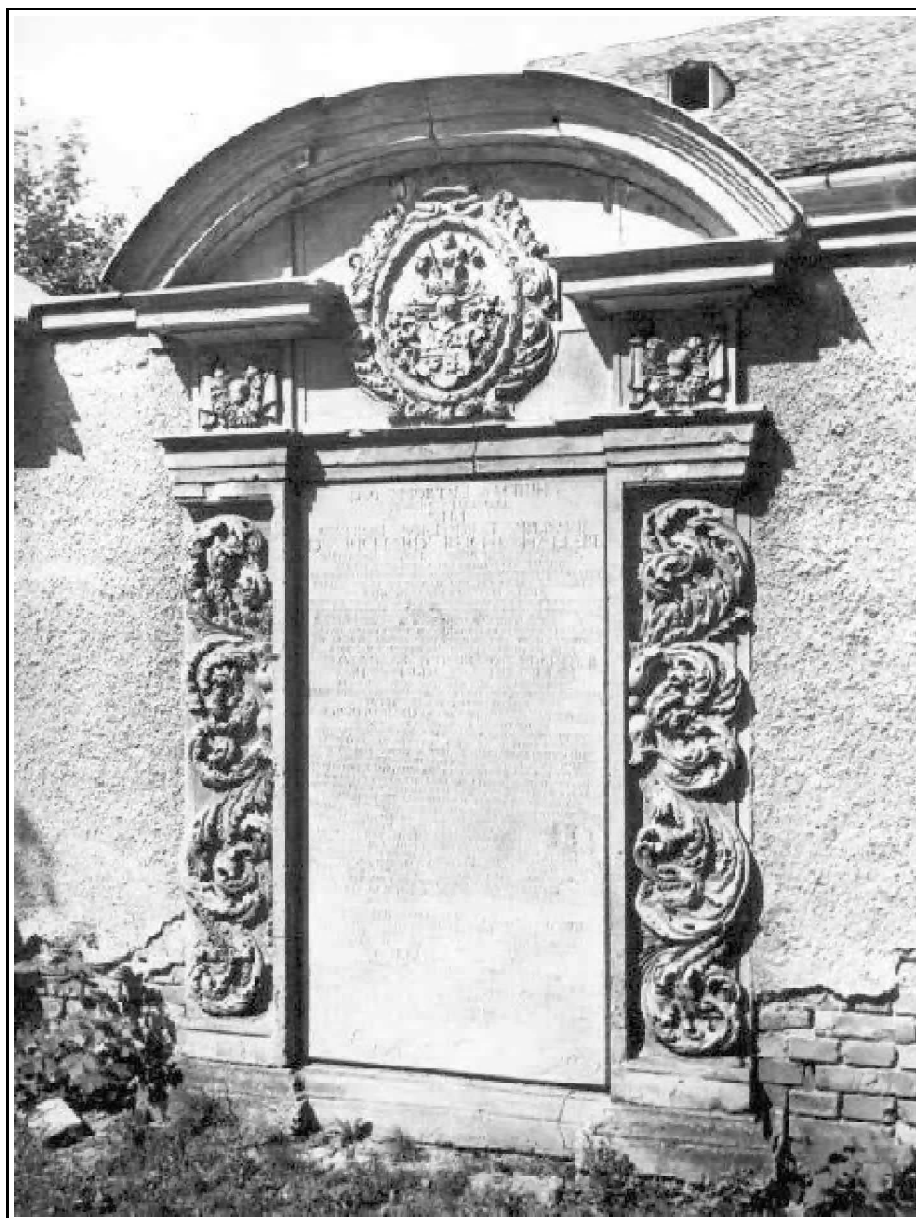
A korai barokk síremlékek oszlopai illetőleg Sowitsch Ábrahám, Herberstein grófnők és Reichenhaller Richárd síremlékén (12. kép) fennmaradt naturalisztikus akantusz-díszű keret mindenképp kapcsolatba hozható a „Két Mór” ház homlokzati díszzeit készítő mesterrel. Pusztai tanulmányában érthetően Leitner szerzősége mellett érvel.²²³⁽²²⁴⁾ Ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy Leitner szobrász volt, akit a kőfaragó céh valószínűleg nem hagyott volna érvényesülni, például a síremlékszobrászatban sem.

A kőfaragó céh és a szobrászok közötti viszony sosem lehetett felhőtlen. A felekezeti különbségnél is talán több vizályt szült, elsősorban a jezsuiták letelepedését követő időszakban, a kőfaragók és szobrászok közötti munkamegosztás. A helybeli szobrászokkal kapcsolatban a 17. század végétől kezdve maradtak fenn konkrét adatok, amelyek elsősorban oltárokhoz, templomi berendezésekhez kapcsolódtak. Ebben az időben a szobrászok még nem alakítottak céhet, adót sem fizettek rendszeresen, polgárjogot pedig ritkán szereztek — Leitner Szervác idejében csak két szobrász dolgozhatott a városban! —; nem is örvendtek akkora megbecsülésnek, mint a kőfaragók, így kevesebb feladatot is kaptak. Szobrász nem lehetett tagja a kőfaragó céhnek sem.

A fent említettek közül Reichenhaller Richárd síremléke († 1694) az egyetlen olyan megoldású emlék, amelyen csak az akantusz-dísz szerepel, és tölti ki az oszlop helyét. Különleges abból a szempontból is,

hogyan az akantusz-ornamentika a többi emléktől elkülönül kifejezetten gazdag faragásával.

Az akantuszlomb, amelyet az Itáliában járó északi mesterek hoznak magukkal, a 17. század végétől jó fél évszázadig uralkodik az európai ornamentikában. A jelentősebb fafaragó hagyománnyal rendelkező északi országokban (Norvégia) még a 19. század elején is találkozunk népiesebb formáival. Eleinte a naturalisztikus akantuszdísz volt az uralkodó. Ez a forma látható a síremlékeken is. Később stilizált dekorációra változik, szalagos, síkszerű elrendezést kap. Terjedését, különböző változatok kialakulását a porcsztylushoz hasonlóan az ornamentikakönyvek is elősegítették.²²⁴⁽²²⁵⁾ E mintakönyvek szerzői elsősorban asztalosok és fafaragók, de találunk köztük metszőt, festőt és aranyművest is.

12. kép. Reichenhaller Richard síremléke, 1694.
(Diebold K. 1932)

205 Az oltárdíszítő faragásban az akantusz jelentős és hosszú életű díszítő elem. A Felvidékről sok példát ismerünk, míg a Dunántúlon elszórta maradtak fenn emlékei. Talán 17. század végi az egervári várból a vasboldogasszonyi plébániatemplomba került oltár, amely még az indadíszes típus gazdag

változatát mutatja. Akantusz-ornamentikára jó példák az okai (Oggau) keresztelőkápolna oltára a 17. század végéről, a fertőszentmiklósi mellékoltárok a század első negyedéből. Későbbiek a zsirai mellékoltárok és a főoltárhoz kapcsolódó akantuszdíszek (1730 k.).

Az akantusz különösen gazdag formája az említett Reichenhaller síremlékén az oltárokhoz képest túl korainak tűnik. Sűrűn tagolt, burjánzó tüskés levelei inkább a 18. század első évtizedében készültek, míg a feliratos lap korábban. Sowitsch Ábrahám és a Herberstein grófnők síremlékén a „Két Mór” ház homlokzatán látható megoldással szemben monumentálisabb formában jelentkezik a levéldísz. Alul tekereselt indából nő ki a mélyen bemetszett hosszán tagolt levelek sora. A levéltagok egymás felett mindig ellenkező irányba hajlanak. A Herberstein grófnők szintén osztrák főnemesek voltak, akik itt találtak nyugvóhelyet.

206 Annak ellenére, hogy a síremlékeknél egyetemes viszonylatban is ritkán fordul elő az akantusz dísz, a Dunántúlról még egy példát ismerünk. A sorokpolányi római katolikus templomban elhelyezett Bátsmegyei Ferenc síremléke ugyan formailag kevésbé, de időben rokonpárja a soproni példának. A két részből álló feliratos lapot babérfüzérszerű keretelés választja el – a „Két Mór” ház homlokzatán hasonló ornamentalsarkok élein fut végig. A széles akantuszlevelek síkban tartva hajlanak vissza, felül a címet is körülveszik, amelynek két oldalán egy-egy puttó ül koponyára támaszkodva. Mestere bizonyára ismerte a soproni példákat.

Úgy tűnik, hogy nemcsak a megrendelő, hanem az alkotó felekezeti hovatartozását sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Sopron szempontjából nem túlzás az evangélikus és a katolikus kőfaragók elkülönüléséről beszélni. A 17. század végéig a katolikus megrendelők hiányában hasonló megoszlás még nem létezik. Az ellenreformáció tevékenysége által és a katolikus szellemi elit megjelenésével felmerülő igények és a hitbuzgalom ilyen megnyilvánulási követelménye sok megrendelést eredményezett, és letelepedésre készítették például a szomszédos ausztriai területek katolikus kőfaragóit is a városban. Tevékenységi területük a 18. század közepére meghaladta az evangélikus kőfaragók körét. A megerősödő katolikus lakosság nem a protestáns, hanem az ellenreformáció szolgáltatta művészi produktumokban látta a követendő példát. Így keletkeztek például a külvárosi házak oromfalának fülkéiben látható szentek alakjai és az említett síremlékek sora. Továbbá a Sopron környéki falvakban is megfigyelhető a katolikus kőfaragók szerteágazó tevékenysége. A síremlékek lábazati részét sok korabeli köztéri szoboremlék (pl.: Nep. Szt. János) talapzatán látjuk viszont.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 125Tárgyi örökségünk / 185Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban / Összegzés

Összegzés

A soproni síremlékegyüttes azon része, amelyet tanulmányomban ismertettem, több mint fél évszázad alatt jött létre. Ezen időszakon belül is több kisebb csoportot különböztettünk meg. A Szent Mihály temető töredékesen fennmaradt síremlékeinek létrejöttében fontos szerepet játszottak az Ausztriából kitiltott evangélikus nemesi családok, akik Sopronban temetkeztek vagy itt is telepedtek le. Ezeken az emlékeken a későreneszánsz stílusnak a délnémet területekről importált jegyeit fedezhetjük fel. A régi evangélikus temető későreneszánsz síremlékei már jellegzetesen soproni fejlődésűek. Ez elsősorban a helyi kőfaragó céhnek köszönhető, amelyet a korabeli épületplasztika is megerősít Sopronban. A korai barokk síremlékek csoportján pedig már az ellenreformáció által támogatott stílusirányzat, formavilág figyelhető meg. Az egyházi és világi katolikus megrendelő réteg erősödése, a barokk stílus térhódítása a 18. század elejére a protestáns síremlékművészetre is rányomta bélyegét.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája

Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16.

Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16.

2004 decemberében, 72 évesen meghalt a magyar műemlékvédelem egyik legnagyobb építésze. Sopronhorpácson és Sopronban nevelkedett, kultúráját kiváló őseitől és soproni iskoláiból merítette. Egyik megalkotója volt a II. világháború utáni magyar műemlékvédelem talán legnagyobb vállalkozásának, a soproni belváros 1963-ban elkezdett rekonstrukciójának. Építészeti életművének fölmérése a magyar műemlékvédelem legalapvetőbb kérdéseinek korszerű megítélését teszi szükségessé. Megemlékezésünk ezért most annyira szorítkozik, hogy közétegyük soproni vonatkozású írásainak bibliográfiáját. [225\(226\)](#)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1958

1958

A soproni középkori zsinagóga helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 2. 1958. 168–172.

Új feltárások soproni műemlékekben. *Műemlékvédelem*, 2, 1958. 4. 239–240.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1959

1959

Egy műemléki lakóház kutatása. (Sopron, Kolostor u. 5.) *Műemlékvédelem*, 3. 1959. 98–100.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1960

1960

Lauscher Nándor. *Műemlékvédelem*, 4. 1960. 246.

Műemléki lakóházak helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 1. 1949/1959. Budapest, 1960. 65–75.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1963

1963

A soproni Fabricius-ház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 7. 1963. 1–8.

A soproni Új u. 8. sz. ház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 7. 1963. 78–80.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1964

1964

– Sallay Marianne: Sopron, Fabricius ház. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség – Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1964. [10] p. (Helyreállított műemlékeink, 1.)

208– Sallay Marianne: Sopron, Szt. György templom. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség – Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1964. [14] p. (Helyreállított műemlékeink, 2.)

– Sallay Marianne: A soproni középkori zsinagóga. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1959/1960. Budapest, 1964. 191–205.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1966

1966

– Sallay Marianne: A soproni Szent György-templom homlokzatának helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 3. 1961/1962. Budapest. 1966. 177–181.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1976

1976

Sopron, Pozsonyi út 3. helyreállítása. *Magyar Építőművészet*, 25, 1976, 1. 13–17.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1977

1977

A hidegségi körtemplom helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 8. 1973/1974. Budapest, 1977. 245–253.

Középkori zsinagóga helyreállítása, Sopron, Új utca 22–24. *Magyar Építőművészet*, 1977, 4. 48–53.

Műemléképületek a városközponti funkciók ellátásának szolgálatában. *Savaria Nyári Egyetem 1977*. Budapest, TIT, 1978. 206–226.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1978

1978

XIV. század eleji zsinagóga helyreállítása Sopronban. *Műemlékvédelem*, 22. 1978. 10–18. ill.

– Dávid Ferenc: A soproni ó-zsinagóga. + A soproni ó-zsinagóga helyreállítása. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1978. 175 p., ill. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái, 8.)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1979

1979

Új módszerek és hazai példák elpusztult boltozatok érzékeltetésére. *Műemlékvédelem*, 23. 1979. 158–171.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1980

1980

Az ún. „Tábornok-ház” helyreállítása Sopronban. *Műemlékvédelem*, 24. 1980. 211–225.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1981

1981

Nagypál Judit építész helyreállításai. *Műemlékvédelem*, 25. 1981. 262–275.

Műemlékhelyreállítás, Sopron, Templom u. 12. *Magyar Építőművészet*, 1981, 6. 42–47.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1982

1982

Sopron, Templom u. 12. sz. műemlék lakóház helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 31. 1982. 83–86.

209 Utalások elpusztult homlokzati elemekre. *Műemlékvédelem*, 26. 1982. 263–275.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1983

1983

Egyházi épületek helyreállítása. *A műemlékvédelem Magyarországon*. Összeáll. Császár László. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1983. 126–177.

Különböző korú egybeeső műemléki értékek bemutatása. *Építés–Építészettudomány*, 15. 1983. 367–389.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1984

1984

Sopron, Szt. Mihály templom tornya: műemlékhelyreállítás. *Magyar Építőipar*, 33. 1984. 24–26.

A soproni Ó-zsinagóga helyreállítása. *Magyar Műemlékvédelem*, 9. Budapest, 1984. 315–339.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1985

1985

Műemléki lakóházak helyreállítása és korszerűsítése. *Magyar Építőipar*, 34. 1985. 305–310.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1986

1986

Építészeti utalások helyreállított műemlékeinken. *Magyar Építőművészet*, 1986, 5. 25–27.

Lakóház helyreállítása, Sopron, Kolostor u. 13. *Magyar Építőművészet*, 1986, 5. 27–28.

A romok védelmének elvei, módszerei és problémái. *A régészeti műemlékek védelme*. Az Egrei Nyári Egyetem előadásai, 1986. július 29. – augusztus 6. Budapest – Eger, Országos Műemléki Felügyelőség – Heves Megyei TIT, 1987. 21–23.

– Schönerné Pusztai Ilona: Sopron, Major-köz 3. helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 30. 1986. 270–278.

Sopron, Kolostor u. 13. helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 30 (1986) 263–269. ill. [ugyanaz rövidítve: *Magyar Építőipar*, 35 (1986) 74–75. ill.]

Sopron koragótikus lakótornyairól. *Soproni Szemle*, 40. 1986. 323–339.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1987

1987

Múzeumi együttes a soproni Fő tér helyreállított műemlékeiben. *Műszaki Tervezés*, 27, 1987, 10. 16–24.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1988

1988

Birkmayer János. *Műemlékvédelem*, 32. 1988. 78.

Új „Kínai ház” a fertődi kastély parkjában. *Műemlékvédelem*, 32. 1988. 109–113.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1989

1989

Új „Kínai-ház” a fertődi kastélyparkban. *Magyar Építőipar*, 38. (1989. 34–35.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2101990

2101990

Bemerkungen zu Konzeption und Planung von Fassadenrestaurierungen. *Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen*. Vorträge des Symposiums mit Denkmalpflegern aus der Republik Ungarn und der Bundesrepublik Deutschland in Seeon vom 15.–20. November 1987. [Hrsg. von Michael Petzet.] München, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 1990. 39–47.

Elpusztult középkori erkélyek visszaállítása és bemutatása. *Műemlékvédelem*, 34. 1990. 139–153.

Templomtorony helyreállítása, Sopron. *Magyar Építőipar*, 39. 1990. 24.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1992

1992

Elpusztult belső terek bemutatásának lehetőségei. *Műemléki belső terek*. Az Egeri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9–17. Budapest – Eger, Országos Műemléki Felügyelőség – Heves Megyei TIT, [1992]. 23–26.

Két különleges mérműves ablak a soproni Szt. Mihály-templomon. *Műemlékvédelem*, 36. 1992. 17–22.

Sopron, Új utca 4. helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 42. 1992. 2–3.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1993

1993

Műemlék-helyreállításainkról (magyar gyakorlat az elmúlt évtizedekben). *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Lövei Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 489–500.

Műemlék lakóépületek korszerűsítése és új felhasználása. *A Történeti városok védelme és kartája*. Az Egeri Nyári Egyetem előadásai 1992. augusztus 10–15. Budapest – Eger, Egeri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, Heves Megyei TIT, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1993]. 45–48.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1994

1994

Anekdoták a magyar műemlékvédelem történetéből. *Pavilon*, No 9. 1994. 81–84.

A soproni római fórum bemutatása. *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Pámer Nóra. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 83–93.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1995

1995

Hitelesség és műemlékvédelem. *Építés–Építészettudomány*, 25. 1995. 29–31.

A magyar műemlékvédelem gyakorlata az elmúlt évtizedekben. *Tusnad '92–'94*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Válogatás az első három tusnádi (Románia) nemzetközi tudományos ülésszakon elhangzott előadásokból. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, A-RON Kft., 1995. 8–11.

Műemlék lakóházak helyreállítása és korszerűsítése Sopronban. *Műemlék lakóházak*. Az Egeri Nyári Egyetem előadásai, 1994. június 21–28. Budapest, Egeri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, Heves Megyei TIT, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1995]. 16–21.

211A sopronhorpácsi plébániatemplom románkori periódusairól. *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*. Szerk. Horler Miklós. 3. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, plébániatemplom. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1995. 59–65.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1996

1996

Helyreállítási elveink és gyakorlatunk. Romhelyreállítási munkám tapasztalatai. *Tusnad 1995*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 1996. 10–14.

Válasz Dávid Ferenc 1984. november 22-én elhangzott felszólalására. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 16–17. [Dávid Ferenc: A műemlékhelyreállítások tervezésének kérdései. Uo. 13–15.]

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1997

1997

„A gondolat a fontos, ami a követ a helyére tette.” Kerekasztal-beszélgetés a műemlékek helyreállításáról. Kérdező: Sárvári Márta. [Résztevők: Fejérdy Tamás, Dávid Ferenc, Deák Zoltán, Dévényi Sándor, N. Kósa Judit, Körmendy József, Sedlmayr János]. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 6–10.

A hédervári kastély helyreállítása. *Tusnad 1996*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 1997. 32–35.

Magyar középkori toronysisakok. *Műemlékvédelem*, 41. 1997. 263–272., ill.

A soproni középkori magánzsinaogóa újbóli helyreállítása. *Magyar Építőipar*, 47. 1997. 66–67.

A soproni középkori magánzsinaogóa újbóli helyreállítása. *Műemlékvédelmi Szemle*, 7, 1997, 1/2. 95–114.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 1998

1998

Hatsüveges boltozatok Magyarországon. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 26–31.

Hidegség. Középkori templom. [Budapest], TKM Egyesület, 1998. 16 p., ill. (Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, 570.)

Két családi otthonról. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 120–127.

Magyarországi kora gótikus mérművek. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 144–148.

Műemlékes emlékeim. XIX. *Országos Műemléki Konferencia*, 1997. június 2–5. Budapest. Szerk. Kovács Erzsébet. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1998]. 19–22.

A soproni középkori magánzsinaogóa újbóli helyreállítása. *Tusnad 1997*. A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Benczédi Sándor. Sepsiszentgyörgy, Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, 1998. 159–162.

A sopronhorpácsi késő román templom főhomlokzatáról. Elméleti rekonstrukciós kísérlet. *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Budapest,

Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 75–82.

Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa. *Soproni Szemle*, 52. 1998. 263–268.

Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa 85 éves. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 219–221.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2121999

2121999

Elpusztult épületek elvi rekonstrukcióiról. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9, 1999, 1/2. 57–66.

Hozzászólás Császár László: Gondolkodom, tehát... a didaktika és a kiegészítések problémáiról c. írásához. *Műemléklap*, 3, 1999, 9. 18–19.

A megvalósíthatatlan „visszafordíthatóság”. *Műemlékvédelem*, 43. 1999. 57–63., ill.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2000

2000

Anjou-kori magyarországi mérművek. *Műemlékvédelem*, 44. 2000. 163–170.

Hajdanvolt Magyarország. Főszerk. Halmos Ferenc. Szerk. és írta: Kriszt György. Rekonstrukciós rajzok: Sedlmayr János. Budapest, Gesta Könyvkiadó, 2000. 104 p., [14] t.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2001

2001

Magyarországi érett gótikus mérművek (1380–1460). *Műemlékvédelem*, 45. 2001. 38–43.

Magyarországi késő gótikus mérműves ablakok. *Műemlékvédelem*, 45. 2001. 96–102.

Önéletrajz. *Napút*, 3, 2001, 10. 37–38.

Soproni történetek. *Műemléklap*, 5, 2001, 11/12. 30–31.

Szakál Ernő, az egyik példaképem. *Műemlékvédelem*, 45. 2001. 9–13.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2002

2002

Emléktörödékek az OMF hetvenes éveiből. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 9/10. 31.

Emléktörödékek az OMF kezdeti időszakából. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 5/6. 31.

Emléktörödékek az OMF kezdeti időszakából. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 7/8. 19.

Magyarországi gótikus ablakművek. *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 137—153.

Magyarországi középkori árkádok. *Magyar Múzeumok*, 8, 2002, 2. 14—15.

Soproni történetek. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 1/2. 30—31.

Soproni történetek. *Örökségvédelem*, 6, 2002, 3/4. 27.

Szakál Ernő szobrászművész, Sopron Európa-díjas műemlékvédője (1913—2002). *Soproni Szemle* 56. 2002. 393—400.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / 2004

2004

Néhány soproni műemlék elméleti rekonstrukciója. *Műemlékvédelem*, 48, 2004, 2. 82–85.

A soproni középkori Várostorony és környékének védelmi rendszere (1270–1676). *Soproni Szemle*, 58. 2004. 62–69.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dávid Ferenc: Sedlmayr János soproni vonatkozású írásainak bibliográfiája / Sedlmayr János Bécs, 1932. április 10. – Budapest 2004. december 16. / Sedlmayr Jánosról szóló írások

Sedlmayr Jánosról szóló írások

Bujdosó Győző: Sedlmayr János Ybl díjas építész „Műemlékek elvi rekonstrukciói” című kiállításáról. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9, 1999, 1/2. 133–144.

Császár László: Diósgyőrtől Sopronig. Sedlmayr János Ybl-díjas építész kiállítása az OMvH aulájában. *Magyar Építőművészet*, 83, 1992, 6. 44–46.

[213](#) Deák Zoltán: Sedlmayr János, az építész. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 128–134.

Fekete Judit: Lopott betonbombák a nagyvázsonyi vár falában. *Magyar Nemzet*, 1993. január 28. 7.

Gerő László: Sedlmayr János építész 60 éves. *Műemlékvédelem*, 36. 1992. 129–144.

Jámbor András: Műemlékes anekdoták Sedlmayr János tollából. *Műemléklap*, 4, 2000, 11/12. 30.

Jámbor Andrea: Utószó Sedlmayr János „Műemlékek elvi rekonstrukciói” című kiállításához. Országos Műemlékvédelmi Hivatal Pincegalériája, 1999. július 7. – augusztus 31. *Műemlékvédelem*, 43, 1999, 5. 309.

Kubinszky Mihály: Sedlmayr János és Sopron. *Várhely*, 5, 1999, 3. 85–87., ill.

Kubinszky Mihály: Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére. II. *Magyar Szemle*, 10, 2001, 3/4. 112–135.

Lővei Pál: Sedlmayr János. *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2005, 1.

Nagy Zoltán: Hanzi. *Örökség*, 9, 2005, 1. 2.

Román András: Az Epsomi Derbyre cylinderben kell kimenni, máskor viszont tornacipőt kell húzni. Interjú Sedlmayr Jánossal. *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 113–119.

Sedlmayr János Ybl-díjas építész. Kiállítási katalógus. Összeáll. Sedlmayr János. Gondozta: Déry Attila, Lővei Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1992]. 64 p., ill. tartalma: Horler Miklós: Előszó. 1.; Sedlmayr János: Szakmai önéletrajz. 2–4.; Sedlmayr János építészeti munkái. 5–7.

Sedlmayr János építészeti munkái. *Műemlékvédelem*, 42, 1998, 3. 135–138.

Szakál Ernő – Schöner Lászlóné – Jámbor Andrea: Hogyan láttam Sedlmayrt? *Műemlékvédelem*, 42. 1998. 139–143.

(Összeállította: *Dávid Ferenc*, Horler Miklós és Bardoly István munkájának felhasználásával)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dominkovits Péter: Egy „vezető” földesúri familiáris, Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai Sopron vármegye közállapotairól

Dominkovits Péter: Egy „vezető” földesúri familiáris, Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai Sopron vármegye közállapotairól (1614–1615)

Az elmúlt évtizedben, a kora újkori magyar történelem kutatásában is egyre nagyobb szerepet kapott (és kap) az egykorú információáramlás, a kommunikáció vizsgálata.²²⁶⁽²²⁷⁾ Az eddigi feldolgozások, esettanulmányok egyrészt a korabeli nyomtatott és írott sajtó, illetve rölapok alapján, az azok által közzéadott híryanag különböző szempontok szerinti (pl. az 1663–1664. év hadieseményei alapján történő) elemzését adják, ²¹⁴továbbá az információáramlás társadalmi hátterét, kapcsolathálózatát, mindezeknek motiváló erőit tárják fel. Szorosan ehhez az irányhoz csatlakozik az uralkodói, fejedelmi udvarok reprezentációjával összefüggő híradások rendszere. A másik – az előzőektől kategorikusan el nem választható, napjainkra karakteresen kirajzolódó – kutatási irány a hír- és információszerzés kiterjedt témakörébe tartozik. E területen a jelentős múltra visszatekintő postatörténet mellett az utóbbi időben a kémkedés, hírszerzés történetére vonatkozó kutatások látványosan megújultak.²²⁷⁽²²⁸⁾ De a kutatási területek gazdagságát kitűnően jelzi a szabad királyi városok egykorú királyi udvarhoz fűződő, és egymás közötti híráramoltatásának, kommunikációjának eddigi elemzése is.²²⁸⁽²²⁹⁾

Az alábbi, kis figyelemfelkeltő forrásközlés csupán illusztráció. A korban kiemelkedően nagy szerepet játszó főnemesi udvarok és az azokhoz kötődő hű, vezető familiáris közötti gazdag levelezés, intenzív kommunikáció egy csekély részlete. Legegyszerűbb olvasatban a két levél információt szolgáltat a 17. század eleji Sopron vármegyéről, annak egy olyan évtizedéből, amikor a törvényhatóság jegyzőkönyve nem maradt fenn.²²⁹⁽²³⁰⁾

A levelek címzettje Batthyány (II.) Ferenc, aki 1604. november 12-től 1625 augusztusában bekövetkezett haláláig töltötte be Sopron vármegye főispáni hivatalát. 1608-tól a főlovászmesteri méltóság viselőjeként a főnemesi elit tagja volt, rövid időszakig (1604–1609 között) a dunántúli kerületi főkapitány hivatalát is viselte.²³⁰⁽²³¹⁾ A megyetörténet szempontjából tán cseppet sem lényegtelen kérdés: a korszak nagyrabecsült főnemese, a Sopron vármegyében birtokkal nem rendelkező Batthyány (II.) Ferenc, a korábbi főispán, Nádasdy Ferenc halálát követően miképpen nyерhette el Sopron

vármegye főispáni hivatalát?

A közölt leveleket egy Sopron vármegyei kisbirtokos, a Batthyányak intergenerációs familiáris családjainak köréből származó személy, Mankóbüki Horváth Bálint írta. Jelenleg az első urához Batthyány (II.) Ferenchez írott levele 1605-ből ismert, amelyben korábbi szolgálatairól, és elmaradt fizetéséről (3 vég karasia) is megemlékezik.²³¹⁽²³²⁾ Nagyszámú levelezése – a magán természetű információk mellett – egyértelműen arra mutat, hogy ő soproni birtokosként folyamatosan informálta a gyakran Vas vármegyei birtokközpontjain (Rohoncon, Körmenten) távol tartózkodó főispánt Sopron vármegye ügyeiről. Mai szóval, némi túlzással: valójában ő a főispán büki központtal egzisztáló rezidenseként tevékenykedett.

215A tárgydőszakban, az 1601. május 2-i tisztújítástól, Sopron vármegye egy „törzsökös” családjának a tagja, nagyvági Vághy György viselte a törvényhatóság alispáni hivatalát.²³²⁽²³³⁾ Ő egyértelműen Nádasdy Ferenc szervitorai közé tartozott; a kapui uradalom 1587. évi kifizetéseiben (illetve az ahhoz tartozó észrevételek között) többször is találkozhatunk a nevével.²³³⁽²³⁴⁾ Hosszú vármegyei esküdti szolgálat után – a főispán-dominusz kegyétől segítve, a többi vármegyei hivatal „átugrásával” – 1601-ben rögtön az alispáni székbe emelkedett. János fivére a kapui uradalom udvarbírájaként ugyancsak a Nádasdy család szolgálatában állt.

E szituáció méginkább felerősíti azt a gondolatot, hogy Mankóbüki Horváth Bálint egyértelműen Batthyány (II.) Ferenc főispán Sopron vármegyei bizalmi embere volt. Miként a következő illusztratív példák is mutatják, javaslatokat is adva urának, folyamatosan tudósította őt a vármegye belső életéről. Így 1612-ben figyelmeztette Batthyányt: „idejn irena megh Na[gysá]god Vaghi Giörgnek, hoga mast ezt az egi zeket mulazna el, miuel hoga Na[gysá]godnak illien nagiban iaro dolga wagion, es Ebergeni²³⁴⁽²³⁵⁾ sok emberek mellet procural, ne wallana walaki kart miatta, en az notariusnak Zantohazi²³⁵⁽²³⁶⁾ wramnak megh emlitem, es w is ioualla hoga irion Na[gysá]god Vaghi wramnak felöle...”²³⁶⁽²³⁷⁾ Személyének súlyát és fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy ura utólagos beleegyezésével, a főispáni jogkört érintve, Vághy alispánnál vármegyei közgyűlés összehívásába is beleszólt, őt a közgyűlési napirend pontos megadására utasította: „en kedigh megh irtam Vaghi Giörginek hoga az zek napiara generalis giwlistis hirdetesben es az vramnak mindenfele tudasakra adgia az dolghot mirwl lezen az giwles...”²³⁷⁽²³⁸⁾

A forrásfeltárás jelen szakaszában 1596 januárjától ismert a két szomszédos törvényhatóság, Sopron és Vas közös közgyűlése. Valószínű, Nádasdy Ferenc e két vármegyét illető egyidejű, közös főispánsága is iniciálta ennek, a többnyire a Vas vármegyei Meszlenben megtartott fórumnak a létrejöttét. Itt a rendek a törvényhatóságokat közösen érintő, nagyobb súlyú ügyekről határoztak, pl. az első esztendőben a vallon zsoldosok elszállásolásáról, a hadseregellátásról.²³⁸⁽²³⁹⁾ Zala vármegye 1606-tól regisztrálható csatlakozásával immáron egy nyugat-dunántúli sáv rendjei együtt értekeztek fontosabb királyi, nádori parancsok teljesítéséről, a török elleni védelem, a helyi társadalomszervezés problémáiról.²³⁹⁽²⁴⁰⁾ 1613 során Horváth – Ebergényi ügyvédtől származó hírre hivatkozva – a Sopron és Vas vármegyék közös közgyűlésébe küldendő Sopron vármegyei **216**követség személyi összetételébe is bele kívánt szólni: „talán io wolna irnia Vaghi Georgnek, es Zantohazi wramnak hoga ne inseralna oda maghat Zepsi Janos²⁴⁰⁽²⁴¹⁾ az kőuetek köziben, mert aligh Sopronj warmegiebwl kett kőuet, miuel hoga wk ketten leznen Vaghi wram, es Zantohazi wram, es ne irnak be az varmegie credentialis leueliben.”²⁴¹⁽²⁴²⁾

Az alább közlésre kerülő levelekben Horváth Bálint az egykorú vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekből megismerhető, gyakori problémákról szól, közöttük kiemelten a Rábaköz speciális gondjairól (folyó- és határvédelem ügye, katonaság problémája). Hasonlóképpen általános gondot jelentett az adóztatás kérdése, és folyamatos szolgálatot a pápai erősséghez járó ingyenmunka megadása.²⁴²⁽²⁴³⁾ E sorok több

esetben is további speciális mikrokatatás szükségességét vetik fel: pl. a vezető főúri familiáris és a vármegyei szolgabírák közötti hatásköri viszonyok konkrét esetekben történő tisztázását (ld. 1. sz. levél). Azt pedig, hogy nem egyedi esetről van a közölt forrásokban szó, kitűnően példázza Horváth egy 1613-ban írt hosszabb levelének Sopron vármegyére vonatkozó részlete.

„Az mi az varmegie giwlesit illeti ott azt wegezink hogi az Raba vagasara, es asasara rea mennienek, 1. Decembris az napia hogi akkorra giwllienek Papoczra,²⁴³⁽²⁴⁴⁾ es hettfwn reguel el kezgik, innet az Raban belől minden kaputul, egi embert rendeltwnk asoual es nagi fejzeuel, az kik assanak, az Raba köz fwstónkint mennek az vagasra, es az ispan velek legien, Na[gysá]godnakis egi bizonios feő ember zolgaia legien az ispan mellett, azonkiwwl zolga birak, es egieb nemes emberekis legienek raia²⁴⁴⁽²⁴⁵⁾ az kik pallerkogianak. Palatinus vram irt egi paranczolatot az kiben paranczol hogi harmadek ho pinztis kwlgiwk az Batorj Gabor²⁴⁵⁽²⁴⁶⁾ segetsigere valo louasoknak, azt mi az Vasuar megiei giwlesre hallasztottok, hogi az, mit ott wigeznek miis ahoz tartiok magunkat, mert nem wolt abbul instructiom Na[gysá]godtul. Az bwiek dolghat en proponalam az varmegienek, hogi nem az bwiek tartiak ott az praedikator²⁴⁶⁽²⁴⁷⁾ hanem Na[gysá]god akaria megh tartani nekiek, miuel hogi az kőssigh zereti tanetasat, es meghis hatta Na[gysá]god az bwieknek fenitigh alat hogi el ne kwlgik ha zeretik hanem megh tarczak az orzagh wigezis zerint, en az protutolomban²⁴⁷⁽²⁴⁸⁾ [!] beis irattam.”²⁴⁸⁽²⁴⁹⁾

Ezek után cseppet sem tarhatjuk meglepőnek, hogy 1617 februárjában Vághy György alispán betegségéről is ő számolt be Batthyánynak: „az ispan Vaghi wram ²¹⁷ighen betegh, Sopronban az doctornal wagon, immar nem tudom addigh ha megh kőnniebwlj auag’ nem...”.²⁴⁹⁽²⁵⁰⁾ Jelenleg pontosan nem ismert Vághy halála, de az bizonyos, hogy 1618 augusztusában már Mankóbüki Horváth Bálint volt Sopron vármegye alispánja. Esete az egykorú főispán – alispán viszonyát is jól példázza!

A magyar nyelvű forrásokat betűhíven, de nem paleográfiai hűséggel közlöm. (A `-okat és az ű hangértékű w-eket külön nem jelzem.) A kiegészítéseket a mai helyesírás szerint [ ] –be tettem, az eredeti szövegben található elírásokat [!] -lel jelöltem. Minthogy a két levél címzése megegyező, azokat nem a forrásokat követően adom közzé, hanem itt jelzem. „Az Tekintetes es Na[gysá]gos Vrnak, Bottianj Ferencz wrannak w Na[gysá]ganak Sopronj cuarmegie feő ispannianak es Czasar Vrunk w Főlsighe louaz mesterinek, stanaczanak [!], nekem kegielmes wrannak adassik.”

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dominkovits Péter: Egy „vezető” földesúri familiáris, Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai Sopron vármegye közállapotairól / 1. Újkér, 1614. szeptember 4.

**1.
Újkér, 1614. szeptember 4.**

Mankóbüki Horváth Bálint levele gr. Batthyány Ferenchez, Sopron vármegye főispánjához.

Zolgalatomath ayanlom Na[gysá]godnak mint Kegielmes Vramnak az Vr Istentull Na[gysá]godnak io egesseget es hoszu eleteth kiuanok. Az mirol Na[gysá]god ennekem irt hogi az Zelestey Adam²⁵⁰⁽²⁵¹⁾ es Sybrik²⁵¹⁽²⁵²⁾ hadat megh tudakosznam honn giőlekesznek, es miczoda emberek giőlnek allaiok, Rabakeószben hallo[m] hogi giőlnek valami lovassok inkap hiszem hogi Sibrik Paall szamara valok, en azoknak az rabakeószy szolgabiraktull megh irtam es megis iszentem hogi mindgiarast ki menienek Raba keoszbol, ha penigh ki nem mennek, az falukat az szolgabirak raiok tamaszak es wket ki wszék Sopron uarmegiebol. Ittis hallo[m] hogi Viszén²⁵²⁽²⁵³⁾ vagio[n] mint egy huszo[n] eot lowas, azok azt hisze[m] hogi Zelestey Adamhosz hallgatnak, en azoknakys ma megh izente[m] hogi mindgiarast ki mennejenek az varmegieboll, mert ha ki nem mennek megh izente[m] az faluknak, hogi mindgiarast ki

wszek wket, semmi olly boczoletes embert nem hallok keosztottek, hanem az fele leszegeok es czauargok sententiassok, es az fele sleyt emberek, az Czyraki Balasko azt gondolo[m] [218](#) hogy el nem megyen uelek. Palatinus wramnak az ki lewelet ide kulte Na[gysá]gad[nak], vgian azo[n] dologba ide az varmegjere mas leweleys erkeszet w Na[gysá]ganak az varmegie azt deliberaltak, hogi az dica panszt [!] mind az ket terminusra egiczersmind Sz[ent] Myhaly napiara [253\(254\)](#) az vtolso terminusra p[rae]stalia, az rowo koszeben, mert elob nem lehet. Jollehet w Na[gysá]ga igen fenegeti az varmegie[t] az veghbeliekell, hogi reaiok szalletya es mind addik rajtok tartia valamedik azt az contributiot nem prestaliak de elob annall nem lehet, az mi Na[gysá]godnak megh irtam, mert az keossek nagy szegensegben vagio[n], sem borok sem gabonaiok ninczen, az kitol szeret tegiek ualaki maas az hogy az vtolso terminusys Szent Myhaly napia az orszagh uegeszese szerent, es minth hogy egiczet s mind kell mind az ket terminusra valot megh adnunk eleob megh nem adhatiok megh irtok w Na[gysá]ganak maganakys, [254\(255\)](#) Palatinus wramnak es kertek azo[n] w Na[gysá]gat, hogy w Na[gysá]ga ne nehesztelien reank hogy elob megh nem adhatiok. Asz mi az szombathely giólesben ualo be menetelemetis illeti eóromast be mennek, mert volnanak dolgaim magamnakys, de az labomall igen gonoszuull vagiok, megh Posomban hogj megh wtotem uolt, megh sebeswlt es az melegiben ualo jarasban orbanzys esset reya, es igen felek teole, hogi valami gonoszuull nw legyen dolgo[m], ahoz keppest ne[m] merek szeliell jarno[m], mind azo[n] altall ha lehet be megiek. Tarcza megh I[ste]n Na[gysá]godat io egessegben. Datum ex Wyker 4 die Sep[tem]bris Anno 1614.

Na[gysá]god szolgálója

Horuat Balint man[u]ppria.

Gyűréspecséttel lezárt eredeti, tisztázat.

MOL P 1314. Hg. Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 19763.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / Dominkovits Péter: Egy „vezető” földesúri familiáris, Mankóbüki Horváth Bálint tudósításai Sopron vármegye közállapotairól / 2. Bük, 1615. április 1.

2.

Bük, 1615. április 1.

Mankóbüki Horváth Bálint levele gr. Batthyány Ferenchez, Sopron vármegye főispánjához, császári főlovászmesterhez.

Zolgalatomat aianlo[m] Na[gysá]godnak mint kegielmes wramnak, algia megh az Isten sok iokkal Na[gysá]godat, mind az Na[gysá]godhoz tartozokkal egietemben. Itt Sopronj varmegiebe az zek megh lin, hanem az zek első napiara valami paranczolatokat praesentala Ispan wram az mellieket im oda kwltem Na[gysá]godnak, [255\(256\)](#) azt talala az varmegie hogi generalis giwltis kel hozza. En altalam [219](#)azirt kiretik Na[gysá]godat az nemes varmegie hogi praefigallion egi bizonios napot Na[gysá]god az giwles napianak, az mellien Na[gysá]godis ha raita lehetne ighen akartia az varmegie, ha csak Czepreghre hirdetetnyeis Na[gysá]god közellieb woltaert Na[gysá]godhoz, mert wgian sok dologh wagon az varmegieben, kiualtkippen az Raba köz allapattia, hogi telliesiggel el arezti az Raba wize, ha eleitt nem wezik, es mind az molnokra adottnek[?], annal fölöttő az papai gratuitus labor felőlis izent volt Török Istuan [256\(257\)](#) wram az varmegienek, hogi többet praestallianak hogi nem az kit az előtt praestaltak, azis nem kiczin dologh. Ismegh Palatinus [257\(258\)](#) wram ir egi leuelet, az meliben inti es kiri az varmegieket hogi az corona tarto witezlő rendnek walami[t] adnanak, segittsigeke, hogi ne kellettneiek el hadni az koronat, es az magyar nemzet gond uiseletlensighe miatt, ne idegenednik el túló.

Ezeket mind az generalis giwlisre hallasztottak, miuel hogi nem giwlist hanem zeket zolgaltottak, ezen kiuwlis sok rendbely dolg[ot] iradnak, az melliekirt ighen kiuanna az varmegie az Na[gysá]god jelen litit. Az lanseri teztartois kire enghemet, hogj Na[gysá]godnak tudasara adnam, miuel hogi egi Basty [?] neuw lator toluaj legent fogatot ott megh az tartomanjban, az meljnek ez jóúó pinteken, wgimint 3. Aprillis lezen törüenie, azert ha Na[gysá]god egi bizonios emberit kwlde oda annak az latornak törüeniere. Poganj Kata felőlis emlite a zek hogi Palatinus wramat busitotta wolna mast ottfen litiben, arrul azt mondgia hogi ighen sinistre informalta w Na[gysá]gat, mert semmi hatalmat nem czelekedet Ezterhas uram raita, hanem czak az minemő iozagha wolt inscriptioban Ezterhas²⁵⁸⁽²⁵⁹⁾ wrammak, azt waltotta megh az melirwl fassioia wagion.

Az mi az gerebeni²⁵⁹⁽²⁶⁰⁾ inscriptio dolghat illeti, arrul tractaltatni Cziraki,²⁶⁰⁽²⁶¹⁾ Zantohazi,²⁶¹⁽²⁶²⁾ es Ebergenj²⁶²⁽²⁶³⁾ wraimekkel, az mit talaltak raita, ha föl megiek Na[gysá]godhoz megh bezilghetem, wk azt mondgiak hogi megh walthattia Na[gysá]god, eginihanj rendbeli oka wagion az miert megh lehhet. Tarcza megh az Isten io egessigben Na[gysá]gadat. Irtem Bwkón ma zerdan 1 Aprillis. 1615.

Na[gysá]god zolgaia

Horuat Balint.

Gyűrspeccéttel lezárt eredeti, tisztázat.

MOL P 1314 Hg. Batthyány család levéltára, Missiles, Nr. 19769.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 207Műhely / 220Andrássy Péter: A Kitaibel Pál nevét őrző középiskolai tanulmányi verseny jubileuma

220Andrássy Péter: A Kitaibel Pál nevét őrző középiskolai tanulmányi verseny jubileuma

Mindenekelőtt igyekszünk megnyugtatni az olvasót. Olyan elismert, a határainkon is átívelő pedagógiai tevékenységről szeretnénk rövid tájékoztatást nyújtani, amely sok szállal kapcsolódik városunkhoz! A Sopronban született és itt érettségizett *Kárpáti Zoltán* (1909–1972) egyetemi tanár aki Gombocz Endréhez hasonlóan sokat tett Kitaibel örökségének ápolásáért az 1960-as évek második felében ötletadója volt, a halála után megvalósult tanulmányi versenynek. Öccsének, a közelmúltban elhunyt soproni tanárnak, *Kárpáti Lászlónak* (1917–2004) ő javasolta, hogy a gimnáziumok első és második osztályosai számára szervezzenek tehetségkutató biológiai tanulmányi versenyt, amely Kitaibel Pál nevét viseli.

A megvalósítás döntő lépése az volt, amikor *Kothaj József* megyei tanulmányi felügyelő és a győri tanár *Bokor Péter* támogató bekapcsolódásával az 1973/74. tanév végén a soproni Berzsényi Dániel és a győri Révai Miklós gimnáziumok biológia tagozatos I. és II. osztályosai számára vetélkedőt szerveztek. A Sopronban megrendezett eseményen: *Csapody István* (1930–2002) erdőmérnök botanikus méltatta megnyitó beszédében, a volt soproni és győri diák, Kitaibel Pál életét, munkásságát. Ő vállalta a zsűri-elnöki feladatot és volt ezen évtől, több mint 25 éven keresztül, betegségének elhatalmasodásáig, a verseny aktív fejlesztője, részese. Az 1975/76. tanév őszén a Győr-Moson-Sopron Megyei Tanács Művelődési Osztálya a szomszédos megyéknek is elküldte a versenyfelhívást. Ennek eredményeként Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megyék gimnáziumaiból is jelentkeztek tanulók. (A szervezők később ezt az évet tekintették „hivatalosan” az elsőnek.) Kilenc évvel később, 1984 őszén már a főváros és az ország valamennyi megyéje csatlakozott, az akkor már a Művelődésügyi Minisztérium hivatalos közlönyében meghirdetett, biológiai-környezetvédelmi

tanulmányi versenyhez. 1992-ben a szlovákiai, majd 1994-ben pedig a romániai magyar tannyelvű középiskolások is bekapcsolódtak. Kiemelhetjük még, hogy 1978-tól a gimnáziumok tanulóival együtt a szakközépiskolások is jelentkezhetnek.

Miután a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Növényteni Tanszékének akkori vezetője, illetve az egyetem rektora nem láttak fantáziát a kezdeményezésben, a szervezők másutt kerestek és találtak befogadót. Ennek köszönhetően a Kitaibel-Verseny döntőjének házigazdája immár 30 éve a mosonmagyaróvári Agrártudományi Egyetem. A kapcsolat ennél többet jelent, hiszen a nemzetközivé szélesedett mozgalom fejlesztésében, a tanulók teljesítményét értékelő munkában, az egyetem számos vezetője vett, illetve vesz részt. A döntő különböző feltételeinek megteremtésében (technikusok, kollégiumi vezetők, egyetemi hallgatók) az egyetem korábban a Kossuth [221](#)Lajos nevét viselő Gimnázium és Kollégiuma segítségével, ugyancsak kiemelkedő jelentőségű!

Ezen idő során, több mint százezer (!) fiatal vállalkozott az „iskolai kötelezőnél” többet követelő feladatra. A három évtized legjobbjai között ma szépszájú természetkutatót, orvost, tanárt, erdő-, agrár és kertészmérnököt találhatunk. Gyakori az, hogy egy-egy tanuló felkészítőkísérő tanára, korábban diákként vett részt a versenyen. Igaz, hogy a döntőnek Mosonmagyaróvár adott otthont, a verseny szaktanácsadói irányítása azonban, mégis Sopronban maradt. *Kárpáti Lászlót* 1977-től, e sorok írója, a Berzsényi Dániel Gimnázium szaktanácsadó tanára követte, országos és nemzetközi felelősként 20 éven keresztül. Harmadikként pedig *Hoczek László* megyei szaktanácsadó (jelenleg a soproni Roth Gyula Szakközépiskola igazgatóhelyettese) vette át a stafétabotot. Feltétlenül ki kell emelnünk azt is, hogy városunk három középiskolájának a Berzsényi Dániel és a Széchenyi István Gimnázium, valamint a Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola tanuló kiemelkedő teljesítménnyel jutottak a legjobb három közé. Ők és felkészítő tanáraik elnyerték a soproni Szabadosné Egyed Emma által készített Kitaibel-bronzplakettet.

Mielőtt a verseny legjellegzetesebb sajátosságait összefoglalnánk, felidézzük *Csapody Istvánnak* a 25. évforduló alkalmából írt „vallomását”: „Lapozgatom a magyar természettudományok géniuszának, Kitaibel Pálnak nevét büszkén viselő verseny egyre igényesebb meghívó- és programfüzeteit, s közben a bibliai példabeszéd jutott eszembe, amelyben a mag jó talajra hullott és fává terebélyesedett. Mert bizony negyedszázaddal ezelőtt, a hivatásszeretettel vezérelt két biológia szakfelügyelő Kárpáti László és Andrassy Péter egyikük sem gondolta, hogy kezdeményezésükből hagyomány lesz, a zsenge vetés mozgalommá terebélyesedik és a fővárossal együtt az egész országra kiterjedő, évről-évre megszervezett ünnepé válik. Szervezők, zsűritagok és felkészítő tanárok várták a tavasz zsongásával Mosonmagyaróvárra érkezőket, s mindent megtettek azért, hogy az ifjú versenyzők szárnypróbálgatásai sikerüljenek. Nem volt olyan résztvevő, aki ha kiemelkedő helyezést nem is ért el, ne gyarapodott volna tudásban, rutinban, fair játékban. Ezt nagymértékben elősegítette a családi környezet. Mindenki egy kicsit hazajött, s tapasztalatokat szerzett arról, hogy *milyen egy pártatlan verseny s milyen szép a minket körülvevő világ, a mi szűkebb hazánk, a szülőföld. S mert igazán csak azt szerethetünk, amit ismerünk, a Kitaibel versenyek évről-évre a hazaszeretet elmélyítését is szolgálták. Így váltak számomra is ünnepnapokká ezek a családi hangulatú szellemi viadalok, ma már emlékek, amelyekre minden tavaszon szívesen emlékszem.*”

Az őszinte, személyes vallomás, elsősorban a legjobbak mosonmagyaróvári szereplésének hangulati körülményeit tükrözi vissza. Az ezt megelőző hétköznapi követelményeiből, az alábbiakat emelhetjük ki:

– Olvasásra készítés. Az egyes szakaszokban (iskolai, megyei-területi, nemzetközi döntő) a számonkérhető ismeretek körét Kitaibel élete, munkássága, hazánk környezet és természetvédelmi kérdései, védett területek és fajok elszakadva a tankönyvi [222](#)leckéktől, a Természet Búvár, valamint

az Élet és Tudomány megjelölt írásai adják.

– Ismerkedés a tudományos kutatómunka alapjaival. Valamennyi jelentkezőnek önálló vizsgálódási feladatot kell választania természet-, vagy környezetvédelmi témakörben. A nemzetközi döntőbe eljutottak (évenként mintegy 140 tanuló) vizsgálódásukról kiselőadásban számolnak be. Valódi kuriózum az, hogy a legjobb 14–16 éves diákok kiselőadási dolgozatai a két versenykiíró lapban megjelenhetnek.

– A versenykiírás alapján minden megyéből, a fővárosból és a határainkon kívüli területekről szerepelhetnek versenyzők a döntőben. Ez a legszélesebb összetetési, tanulási lehetőséget jelenti, amelyről 1985-ben *Ádám György* akadémikus, így szólt megnyitó beszédében: „*Követendő példa a verseny országos döntőjének nyilvános jellege, az, hogy a tanulók és a szaktanárok megismerhetik a többiek tudását, törekvéseit, miközben bepillantást nyerhetnek a mosonmagyaróvári egyetem munkájába.*” Nem tudunk olyan tanulmányi versenyről, melynek döntőjében 80–90 középiskola tanulói szereplnének Pozsonytól Budapesten, Szolnokon át Csíkszeredáig illetve a felvidéki Tornaljától Miskolcon át Szegedig felkészítő tanáraik jelenlétében.

– *Kitaibel* munkásságának közkinccsé tételében, amely a verseny meghatározó célkitűzése, az elmúlt harminc év kiemelkedően eredményesnek mondható. A versenyhez kapcsolódóan megjelent két könyv, valamint a kiíró folyóiratokban, több mint húsz, nagyobb terjedelmű közlemény köztük írásainak első magyar nyelvű fordításai a százezret meghaladó diák és tanárolvasó, önmagukért beszélnek! Jórészt ugyancsak e tanulmányi mozgalomnak köszönhető a *KITAIBELIA* elnevezésű botanikai folyóirat 1996-os megszületése, első számában *Csapody István: Kitaibel kora élete és munkássága* című írásával.

Irodalom:

Andrássy Péter Dr. Csapody István Hortobágyi T. Cirill: *Kitaibel Pál és a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai Tanulmányi Verseny – ECHO PR. Kft., Veszprém – 1994*

Andrássy Péter (szerk.): *Huszonöt éves a Kitaibel Verseny – Versenybizottság, 2000.*

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 223Soproni Arcok

---

223 Soproni Arcok

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 223Soproni Arcok / Molnár László: Buda Ernő (1921–2005)

Molnár László: Buda Ernő (1921–2005)

Február 8-án, Nagykanizsán elhunyt Buda Ernő, gyémántokleveles bányamérnök, nemzetközi hírű olajipari szakember. Brennbergbányán született 1921. június 23-án. Elemi iskoláit ott végezte, 1931-ben bekerült a soproni reálgimnáziumba, majd az evangélikus líceumba. Ifjú cserkészként bejárta Európát német, angol és francia nyelvtudásának csiszolása céljából, számos, életre szóló barátságot kötve. Nagyapja, Breuer Gusztáv az 1853. évben iratkozott be a selmeci akadémiára. Hat gyereke közül a legfiatalabb – Breuer György – a Krassó-Szörény vármegyei Aninán született 1887-ben és

1909-ben tisztviseleként került Brennbergbányára, amikor az Urikány-Zsilvölgyi vállalat átvette a bányát.

Buda Ernő a soproni bányamérnöki karra iratkozott be. A Selmecről áttelepedett neves professzorok előadásait hallgatta s aktívan közreműködött az egyetemi ifjúság mozgalmaiban. 1943-ban szerezte meg bányamérnöki diplomáját. Szakmai pályafutását fűrómérnöként kezdte Nagykanizsán, 1944-től a MAORT műszaki titkára volt. A háború utolsó hónapjaiban Bajorországba hurcolt olajipari berendezések, csövek és műszerek hazaszállításában jelentős érdemeket szerzett. 1948-tól Lovásziban irányította az olajfűrészi munkálatokat. A Munka Érdemrend arany fokozatát kapta 1952-ben. A nagylengyeli olajmező kútjainak kiképzésén túlmenően részt vett a felszíni létesítmények tervezésében és kivitelezésében, ahogy később leírta: „eltöltött a munka eredményességének örömmámora.” Az alföldi olajbányászat kezdetekor, 1954-ben Mezőkeresztesre helyezték, ahol az olajipari infrastruktúra kiépítésével, a dunántúli módszerek bevezetésével bízták meg.

Az 1956-os forradalom napjaiban munkásszállítási nehézségek és biztonságtechnikai okok miatt leállította a fűróberendezéseket. Elismerés helyett 1957. februárjában letartóztatták, statáriális bíróság elé állították, 6 hétig volt siralomházban. Egy év múlva a vádat ejtették, ennek ellenére Tökölre internálták, ahonnan fél év múlva szabadult, kényszerlakhelyéül Celldömölköt jelölték ki. Az olajos szakmába 1959 végén került vissza. A börtönben angol nyelvű szakirodalomhoz jutva megismerte a modern rétegrepesztési technika eljárásait. 1964-től kezdve a fűrólyukakból kitoró gáz és olaj megelőzési és elzárási feladataival foglalkozott. Jól képzett, bátor munkásokból kitorés-elhárítási mentőcsapatokat szervezett, és korszerű munkamódszereket, eszközöket dolgozott ki. Számos hazai olaj- és gázkitorés elfojtásában működött közre, hatalmas értékeket megmentve. A legemlékezetesebb az 1979. január 23-i nagy zsanai gázkitorés volt. A Zsanán történeteket Mezei András az Élet és Irodalom 1979. februári számában hosszú cikkben, majd a „Megkérdeztük...” című 1982-ben kiadott könyvében örökítette meg. Számos külföldi kitorés elfojtásával is megbízták. Megérdemelt tekintély vívott ki magának és az olajiparnak. Több országban járt előadó-tanulmány-úton. Angol, francia és német szakfordításainak száma jelentős.

224 Munkássága elismeréseként Eötvös Lóránd-díjat kapott. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Péch Antal-, Zsigmondy Vilmos- és Sóltz Vilmos-emlékérmekkel tüntette ki, 1997-ben tiszteleti taggá választotta. Szűkebb pátériája is elismerte: Nagykanizsa megyei jogú város és Zala megye is díszpolgárrá avatta.

Buda Ernő közösségi ember volt. A magyarság sorsa és jövője mindig érdekelte, aggódott érte, de mégis optimista volt. Rendkívül fogékony volt az újdonságok iránt. Páratlan gyorsasággal kezelte öreg írógépét, jelentéseit mindig maga írta, nyugdíjas fejjel megtanult számítógéppel dolgozni, mindig a legújabb megoldásokat használva. Soha nem panaszkodott, nehéz sorsáért sohasem vádolt senkit. Néhány éve tudta, érezte, hogy hamarosan el kell mennie. Összerendezte dolgait az Olajipari Múzeum részére. Élete utolsó éveiben körbeutazta mindazokat a helyszíneket, ahol élt és tevékenykedett. Meglátogatta a soproni egyetemet, a professzorok és barátok sírjait, megpihent az evangélikus templomban, sétált a Várkerületen. Brennbergbányán 2003. júniusában – a 250 éves magyar szénbányászat tiszteletére rendezett konferencián – búcsúzott el még élő iskolatársaitól, hamisítatlan brennbergi tájszólással.

Bölcs nyugalommal, kiegyezve a világgal halt meg nagykanizsai otthonában. 2005. február 16-án Litter Nándor, a város polgármestere búcsúztatta. Végso nyughelyére ősi selmeci szokás szerint kísérték az ország minden részéből érkezett bányásztársai. A temetés után a Művelődési Központ kamaratermében gyászszakestélyen emlékeztek meg Buda Ernőről.

Buda Ernő

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 225Soproni Könyvespolc

---

225 Soproni Könyvespolc

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 225Soproni Könyvespolc / Turbuly Éva: Katona Csaba: „Kacérkodni fogok veled” Schlachta Etelka soproni úrleány naplója I.- II. 1838-1840. Mediawave Alapítvány, Győr, 2004-2005. 135.+ 4 p.; 156.+11.p.

Turbuly Éva: Katona Csaba: „Kacérkodni fogok veled” Schlachta Etelka soproni úrileány naplója I.- II. 1838-1840. Mediawave Alapítvány, Győr, 2004-2005. 135.+ 4 p.; 156.+11.p.

Schlachta Etelka naplói nem ismeretlenek az olvasóközönség előtt. A naplót több mint 60 éve, 1943-ban Csatkai Endre adta közre alapos bevezetővel, jegyzetekkel ellátva a Soproni Szemle külön füzeteként.²⁶³⁽²⁶⁴⁾ A közlés azonban nem volt teljes, Csatkai kihagyta a nem Sopronban íródott, valamint az általa túlságosan intimnek, vagy érdektelennek tartott részeket. Ezzel Schlachta Etelka és naplója közkinccsévé vált, bevonult a köztudatba. Legalább is a soproniba. 1943 óta több, mint 60 év telt el. A napló újra felfedezése, egy teljes kiadás szorgalmazása Katona Csabának, a Magyar Országos Levéltár fiatal levéltárosának az érdeme. Elsőként az 1841. július 15-25 közötti, Balatonfüreden töltött időszak naplóját jelentette meg 2002-ben a Soproni Szemle 2-3. számának hasábjain²⁶⁴⁽²⁶⁵⁾, majd a most bemutatandó két kötetet. Szándékai szerint a napló még hiányzó kötetei is rövidesen publikálásra kerülnek.

Az eredeti napló 15 kötetet tesz ki. Az első három a gyermek és kamaszkor főként francia és német nyelvű bejegyzéseit tartalmazza, amelyek eddig még nem kerültek publikálásra. A most ismertető I. kötetben a IV.-V.-VI. kötet és részben a VII. tartalma, az 1838. december 27-től 1840. február 29-ig terjedő időszak bejegyzései kaptak nyilvánosságot, míg a II. kötet a VII-X. füzet tartalmát, az 1840. március 1.- december 26. közti feljegyzéseket tartalmazza.

Csatkai Endre 1941 tavaszán bukkant Schlachta Etelka nevére az Országos Széchényi Könyvtárban a korabeli folyóiratokat és napilapokat böngészve. Felkeltette érdeklődését a a Regélőben publikáló, fordító soproni leány. Egy rokon, Conrad Hauer vezérőrnagy révén jutott el Schlachta Etelka Budapesten élő unokájához, Bisell Margithoz, aki lehetővé tette számára a napló tanulmányozását és engedélyezte a közreadást. Csatkai Endre értesítette Házi Jenő főlevéltárost, aki felismerve a kézirat értékeit ²²⁶más, a családra vonatkozó iratokkal együtt örök letétként megszerezte azt intézménye számára.²⁶⁵⁽²⁶⁶⁾

Ki volt a napló írója, zadelji Schlachta Etelka? Petőfi kortársa, aki nagy költőnkénél éppen 2 évvel volt idősebb, 1821. január 1.-én született. Tudjuk róla, hogy 1876-ban, 56 évesen halt meg.

Édesapja, zadelji Schlachta Ferenc 1777-ben a Liptó vármegyei Zadeljen született. Édesanyja az 1781-ben született báró Hauer Terézia.

Az apa jogász, kamarai tisztviselő. Hivatali állomásai Temesvár, Zombor, majd Buda, ahol már kamarai tanácsos. Művelt, jogtörténeti műveket írt, amelyek az 1820-30-as években Bécsben jelentek meg. Budai hivatalát elfoglalva hamarosan ágyának dőlt, majd 1837. május 31-én.

Anyai részről a báróságot Etelka nagyapja szerezte. Hauer Terézia Bécsben született, magyarul nem beszélt, csak németül és franciául. Lánykorában ő is naplót írt, tehetségesen énekelt. A házasságból két gyermekük született, egy korán elhalt fiú és Etelka, aki így egyetlen gyermekként nőtt fel.

Etelkának volt tehát kitől örökölnie mind írásra való hajlandóságát, éles esztét, mind zenei tehetségét. Körülményei és nyelvérzéke tették lehetővé, hogy már fiatal lányként több nyelvet írt és beszélt. A naplóírást 9 évesen kezdte. Fejlődésére a hozzá érzelmileg is közelebb álló apa van nagyobb hatással. Halála után egy ideig még Pesten maradtak, ahol átélték az 1838-as nagy árvíz szörnyű pusztítását. Ekkor, helytállását és hősiességét látva lett a romantikus ifjú lány Wesselényi feltétlen híve.

A kis család 1938. október 6-án költözött Sopronba, ahol számos anyai rokon élt. A Templom u. 3-ban béreltek lakást. Etelka 1842 márciusáig élt Sopronban. Anyagi viszonyaik meglehetősen szerények voltak. Egy cselédet tartottak, Etelka ruháit maga varrta, vasalta. Emellett zene, ének, olvasás, a helyi társadalmi eseményeken való részvétel töltötte ki idejét. Fordításai, kisebb irodalmi művei a Regélőben jelentek meg Ligeti Irma álnéven, vagy neve kezdőbetűivel. Elmondható, hogy Schlachta Etelka korában kiemelkedő olvasottsággal és műveltséggel bírt, publikációira Széchenyi is felfigyelt.

Erős nemzeti érzelmek fűtötték. Eljárt a megyegyűlésekre, a Magyar Társaság rendezvényeire. Részvényeket vásárolt a Soprony-Vasi Szederegyletben, zeneegyesületi tag volt.

1840-ben az özvegy férje érdemeiért 10 ezres kegydíjban részesült, ami helyzetüket jelentősen javította. A betegeskedő asszony kúrára és lányát férjhez adni 1841 júliusában Balatonfüredre utazott. A kiruccanás azonban tragikusan végződött, Schlachtáné augusztus 20-án váratlanul meghalt. A füredi út mégis eredményes volt, hiszen Etelka itt ismerkedett meg későbbi férjével, Szekrényessy József ügyvéddel, Széchenyi egykori jurátusával. A napló utolsó, még nem publikált kötete szól házasságuk első évéről. Az 1840-es években a mindketten a pesti társadalmi és irodalmi élet ismert alakjai. Kilenc [227](#)gyermekük született, köztük a legismertebb Kálmán, a magyar repülősport egyik úttörője, aki elsőként úszta át a Balatont Füred és Siófok között 1880 augusztusában. Anyja irodalmi hajlamát örökölve egy drámát is írt (Erminy). A férj később feladta ügyvédi hivatását és fürdőbérletekkel biztosította a család megélhetését.

Néhány szót a napló jelentőségéről. Kevés a reformkori női napló. Ismertebb közülük Kölcsey unokahúga, Antónia naplója 1838-ból. [266\(267\)](#) Erről írta a közreadó, Gábor Júlia, hogy a hiányzó magyar biedermeier női regény. Ugyanez elmondható Schlachta Etelka naplójáról is, amelyet olvasva felmerülnek az olvasóban a majdnem kortárs Bronte testvérek, de méginkább az 1775-1817 között élt Jane Austen nőalakjai és az őket körülvevő társadalmi miliő, a látszólag idilli, mégis kisebb-nagyobb intrikákkal, belső megosztottsággal és feszültségekkel teli világ. A másik feltétlenül számba veendő párhuzam Wesselényi Polixéna 1842-ben megjelent utinaplója [267\(268\)](#), amelyben 1835-ben tett olaszországi és svájci utazásáról számol be. A három napló egyszerre élvezetes olvasmány, irodalmi mű és korrajz, amelyekből a történészek is számos adatot nyerhetnek kutatásaikhoz. Jól kiegészítik egymást, hiszen a három nemesi származású hölgy a korabeli mikrotársadalom más-más rétegének képviselői. Mind anyagi, mind társaságbéli helyzetüket, lehetőségeiket tekintve különböznek. Ami összeköti őket, az a feltétlen hazaszeretet és a kor hőse, Wesselényi Miklós iránti feltétlen rajongás.

Az utinapló kivételével a szerzők saját maguk számára foglalták írásba legbenső gondolataikat, véleményüket az őket leginkább foglalkoztató kérdésekről. A naplók személyessége kiemelkedő erényük. A három szerző közül a 30-as éveiben járó Wesselényi Polixéna a legérettebb személyiség, aki a nyilvánosság kívánalmainak megfelelően átdolgozta ugyan naplóját, mégis, kiemelkedő műveltsége, erős és színes egyénisége, önálló véleményformálása élvezetes és életteli olvasmánnyá teszi azt a ma embere számára is.

A soproni olvasók számára különös jelentőséggel bír Schlachta Etelka naplója. Számos apró korabeli részlet, esemény azonosítható segítségével, amely más források alapján nem elérhető. A művelt, a társaságban nagy népszerűségnek örvendő, érzésektől gyakran túlfűtött leányzó naplóján keresztül betekinthetünk a korabeli Sopron, érintőlegesen Bécs és Pest mikrovilágába, megismerhetjük a város felsőbb köreinek mindennapos elfoglaltságait, életét. A naplóban kisebb súllyal szerepel a helyi polgárság, a városba települt bárók és grófok, nyugalmazott és még szolgáló, gyakran főrangú tisztek, a vármegyei bene possessionátus nemesség képviselői és családjaik a főszereplők. Akik ugyan Etelka szavaival „mindinkább megtörék a rangi különbség bilincseit s a kis város felsőbb köreihez oly kis kört is olvasztanak, mely habár nem születésre, de nevelés és belső lelki becsre [228](#)nézve méltó vala

hozzájuk” mégis tudatában vannak és büszkéek társadalmi hovatartozásukra, belső köreikbe csak kivételes esetekben vonnak be kívülállókat.

Életükben mindennapos szerepet játszik a kártya, az énekléssel, zenéléssel tarkított összejövetelek, társasjátékok, bálók és piknik. Mindennapos program a korzó, üldögélés a Casinónál, séta a Neuhoftnak nevezett mai Erzsébet-kertben, az ottani szabadtéri Arénában tartott koncertek és egyéb szórakoztató programok megtekintése, az esti színház. A társaság tagja gyakran látogatják a közeli falvakban lakó ismerősöket, barátokat, kirándulgatnak például Bánfalvára, Fraknóra, Eszterházára. A mindennapos elfoglaltságok közé tartozott vizit időben a baráti családok végiglátogatása. A betegeskedő, vagy éppen elfoglalt vendéglátóknak jogában állt a látogatókat elutasítani. Leányok számára tilalmas dolog volt nőtlen ifjak látogatását gardedám hiányában fogadni, nekik levelet írni. „De hisz itt levelet sem küldhet az ember postára anélkül, hogy az egész város tudná” – írja Etelka egy alkalommal elkeseredetten. A korabeli Sopron egyúttal a pletykálkodás melegágya, ahol az ifjú hölgyeknek az etikett ezernyi útvesztője között nagy figyelmet kell fordítaniuk makulátlan hírnevük megőrzésére. Ám Etelka nem csak ítéletet, ítélt is, csípős nyelve élvezetesen, olykor keményen ostromozza a neki nem tetsző jelenségeket és személyeket. Különösen, ha úgy érzi, lovagját akarja tőle eltántorítani valamelyik társnője. De kijut a neki nem tetsző férfiaknak is: Chernel Lajosról írja: Mily iszonyú ember ez! Jó hazám! Ameddig néked sok ily, hibáiban megáltalkodott, jobbulásban makacs, műveletlen, durva, s amellet mégis felfuvalkodott s nevetséges, kevély sok ily fiad lesz, nem fogsz te emelkedhetni.”²⁶⁸⁽²⁶⁹⁾

Mégis, ahogy erre a közreadó többször is kitér bevezetőjében, sejtelmes, érzéki világ Etelkáié, amelyben megfér a sokszor hangsúlyozott leányi ártatlanság a tetszeni vágyással, a hódítani akarással. Boldoggá teszi a kis családot Pozsony és Pest között szállító gőzhajó – gőzöny – kapitányának előzékenysége, csakúgy mint bármely rangjábéli férfiú felkeltett figyelmé. Etelka sokoldalú, összetett egyéniség. Naplójának egyik fő érdeme éppen ez a sokszínűség, őszinteség, ahogy Csatai szavaival nem kandi szemek, hanem saját maga számára veti papírra az őt leginkább foglalkoztató gondolatokat, naponta változó érzéseit. A szeretett apát elvesztő és a rideg anyától szenvedő leány szeretetre vágyik, szerelmes magába a szerelembe, amely más és más éppen a közelben lévő férfiban testesül meg számára. Retteg, hogy „elhagyatott, támasz nélküli vén szűz” leend. A reménytelen, plátói szerelem, August Antal, az érett férfi Vojna gróf, a hannoveri ulánus tiszt, Riefkohl Rudolf egyaránt felkeltik érdeklődését. Naplói tekintélyes hányadát tölti ki a leendő férjről való elmélkedés.

Tisztában van szerény anyagi helyzetükkel, a jó party szükségességével. „Belőlem grófné, vagy birtokos földesasszonynak kell válnom hogy tőkélyes boldog lehessen, mélyen érzem – írja, bosszankodva egy alkalommal a „finnyás grófi orrokon”. Mégis taszítja anyja rideg, anyagias szemlélete, szerelmet és boldogságot akar. Büszke arra, hogy a bálók legtöbbször táncoltatott bálkirálynője. Nem csak külsejét, belső értékeit is nagyra ²²⁹tartja, bár gyakran kesereg, hogy lelkét kevesen értik meg. „Kivétel vagyok az itteni lányok közt – írja – ki több energiát bírok, s kinek karaktere szilárdabb, nemesebb.

Annak ellenére, hogy anyja nem beszél magyarul, Etelka igazi honleány, aki a nemzeti szalagot kitűzve vesz részt megyegyűléseken, látogatója a Magyar Társaság összejöveteleinek, adományokat gyűjt Mátyás szobrának elkészítésére. Széchenyi és Wesselényi rajongó tisztelője. Széchenyi már akkor sem egyértelmű megítélésére jellemző a hatalom részéről, hogy amikor egyik lovagja, az ulánus Riefkohl meghívást kap a legnagyobb magyar névnapjára, ezredese és egyik társa is azt ajánlják neki, karrierje érdekében ne menjen el. „Tehát ily hírben állasz te, nagy Széchenyink! Ki mindent, amit tevé, hazánk javára, de soha a trón ellen tevé! Ki az országlás módja ellen felszólaltál, de soha királyunk ellen! Nem tudom bosszankodjam-e, vagy nevessek?”²⁶⁹⁽²⁷⁰⁾ – írja erről.

A II. kötet két rövidebb bécsi és egy hosszabb pesti tartózkodás eseményeinek leírását is tartalmazza. Ezekből kiderül, hogy a családnak mindkét helyen kiterjedt ismeretsége volt, napjaik a soproniakéhoz meglehetősen hasonlóan teltek. Mindenesetre alkalmat adtak az operáért rajongó Etelkának a gyakoribb opera és színházlátogatásra. Pesten neves közéleti személyiségekkel (Eötvös József, a műgyűjtő Jankovich Miklós, Bajza) való találkozás, énekórák tették változatosabbá és érdekesebbé az itteni napokat. Különösen érdekes a börtönéből szabaduló Wesselényit köszöntő fáklós felvonulás leírása.

Maga az utazás is társasági eseményt jelentett, Bécs felé postakocsin, míg Pestre Pozsonyig kocsin, majd gőzhajón. Utóbbi kitűnő alkalmat nyújtott a már említett hajóskapitánnyal való ártatlan flörtre, valamint egy előkelő angol utazóval való hosszas társalkodásra a magyarokról és a hazaszeretetről. „a kis Melkore oldalam mellett maradt ülve, s nem is távozott többé, míg Pozsonyba nem értünk. Találá, hogy a nemes érzésű, művelt magyar jelleme nagyon hasonlít az angoléhoz. De mondá, hogy igen-igen hátra vagyunk, bűnös tespedésben létez az egész lakóság. Egy angol, mondá, mit nem tehetne mindent egy magyar nemes birtokán! Ily szabadsággal, annyi joggal s ily Isten áldással! De itt nem művelik az ész, nem a földet! Igen keserűn, de fájdalom, igen igazságosan kelt ki eme restség ellen.”²⁷⁰⁽²⁷¹⁾

Néhány szót a közreadásról. Köszönettel tartozunk Katona Csabának a szöveg és bájos írója új életre keltéséért. Az elmúlt 3 évben lépésről lépésre publikálta a naplókat. A munka még nem ért véget, reméljük, egy év múlva újabb kötetet köszönhetünk és mutathatunk be. Míg a Soproni Szemlében közölt füredi naplórészek az eredeti helyesírás szerint, addig a tavaly és idén megjelent kötetek már a mai magyar helyesírás és központozás szabályait alkalmazva jelentek meg, ami a könnyebb olvashatóságot szolgálja. Az olvasó számára a szavak régies alakja, a szóhasználat biztosítja a kor hangulatába való beilleszkedést. A szükséges információkat a közreadó a lábjegyzetekben adja meg, a magyarázatra szoruló szó, kifejezés, vagy utalás esetében csak első említéskor.

230A naplóban szereplő személyek azonosítása Csatkai Ende információt is felhasználva ugyancsak a lábjegyzetekben történt. Természetesen így is maradtak olyan személyek, akiket a megadott információk alapján nem sikerült azonosítani. A könnyebb tájékozódás érdekében célszerű lenne a leggyakrabban előforduló szereplőkről egy betűrendes melléklet összeállítása, amelyet a közreadó a következő kötetre ígért. A szövegben szereplő latin, német, francia, olykor olasz kifejezések többségének magyar fordítása ugyancsak a lábjegyzetekben szerepel.

A könnyebb eligazodást személy és helynévmutató szolgálja. Utóbbiaknál a már nem Magyarországhoz tartozó helységek esetében feltüntetésre került a mai név és a hovatartozás is. A két kötet publikálásának alapelvei mindenben megegyeznek. A közreadó a naplóban felbukkanó zeneművek és operák jegyzékét az utolsó kötet függelékében kívánja megjelentetni. Az első kötet végén a Shlachta család tagjait ábrázoló festmények, valamint a napló egy oldalának reprodukciója, a második kötetben a naplóban említett helyszínek – a korabeli Sopron, Bécs és Pest, valamint Fraknó, Kismarton, Fertőrákos stb. – ábrázolásai láthatók.

A naplók megjelentetése azért is példaértékű, mert azt több intézmény és szervezet együttműködése tette lehetővé. Ezek a Mediawave Alapítvány, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, a Győri Tanulmányok Szerkesztősége és a kézirat őrzője, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Külön köszönet illeti Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatóját, Bana Józsefet a szervezés és előkészítés fáradságos munkájáért.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 225Soproni Könyvespolc / Kubinszky Mihály: Megjegyzés az égő pusztahoz

Kubinszky Mihály: Megjegyzés az égő pusztához

A Soproni Szemle ez évi első száma méltón megemlékezett a hatvan évvel ezelőtt történt szomorú eseményekről, amelyek a második világháború végén Sopron várost is sújtották. A „Három írás-három sors” cím alatt megjelent visszaemlékezések közül az első, Csatkai Endre önéletrajzi írásának részlete, megrázó és történetileg hiteles. Ugyanúgy hitelesnek tűnik Stánitz Antal, egykori osztálytársam visszaemlékezése, mely megannyi, akkor külföldre vetődött nyugat-magyarországi lakos sorsára emlékeztet. A kettő között található íráshoz, mely Andrassy-Kuylenstierna Stella „Ég a puszta” c. Svédországban még 1948-ban kiadott könyvéből származó kivonat, azonban néhány megjegyzést szeretnék fűzöm. Mert ez az írás a másik kettőtől eltérő műfaj. Megrázóan eleveníti fel a háború borzalmait. Egy olyan ország lakosaihoz szól, akik mindettől akkor távol maradhattak és a háború, a bombázások, a menekülés borzalmait nem élték át. Az írói szabadság természetesen a hatás érdekében a hiteles történeti **231**tényektől eltérő motívumokat is megenged, talán szinte meg is követel. De a „Soproni Szemle” helytörténeti folyóirat, mely az utókor részére forrásként is szolgálhat. Ezért szabad lenne felhívnom a figyelmet, hogy ebben az írásban az olvasó a való történetektől erősen eltérő ténnyel találkozhatott.

Sorrendben: Hepes alezredes valóban a Puma vadászrezred parancsnoka volt, de nem „a legsikeresebb harci pilóta”. A vadász-repülőezred nem Sopronba menekült, hanem áttelepült az egykor vas megyei Nagyszentmihályba (Grosspetersdorf), az írónt kísérő pilóták bizonyára más alakulathoz tartoztak. Nagy tévedés, hogy az írás utolsó fejezete a sohasem létezett soproni repülőtéren „játszódik”, melyet az írás szerint akkor – március 28-án- amerikaiak bombáztak volna. Az utolsó amerikai bombázás Sopront 1945 március 4-én érte. A repülőtéren összesereglett embertömeg aligha tudott volna egy közeli „jéghideg hegyi patak”-ban vagy egy „rókalyukban” menedéket találni. Az íróntól „néhány méter távolságra” egy német légvédelmi ágyú is alig nyithatott volna tüzet. Sopront nem március 29-én foglalták el az oroszok, az első páncélos-ék március 31-én ért ide (nyugat felől érkezve). Az Esterházyak cseklézi kastélya nem Sopron közelében van, hanem Pozsonytól is még 17 km-re, északkeletre. Sopronban nem volt svéd konzulátus, s az eddigi történeti ismeretek szerint legalábbis valószínűtlen, hogy Wallenberg a körülzárt Budapestről Sopronig eljutott volna.

Megjegyzem, hogy a cikkből hitelesek Tóth Sándor történésznek az írónt életére vonatkozó érdekes adatok, köszönet érte.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Munkatársaink

Munkatársaink

Andrassy Péter középiskolai tanár, 9400 Sopron, Juharfa u. 18.

Dávid Ferenc művészettörténész, tud. Munkatárs,
MTA Művészettört. Kutató Intézet, 1014 Bp., Úri u. 49.

Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf.82.

Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Gömöri János régész, történettud. Kandidátusa, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68

Jerem Erzsébet kandidátus, egyetemi docens,
Miskolci Egyetem Ős- és Ókortörténeti Tanszék, 1250 Bp. Pf. 41.

Kaus Karl régész, Burgenländisches Landesmuseum, A-7000 Eisenstadt

Kiss Andrea Phd.hallgató, CEU Medieval Studies Department, 1051 Bp., Nádor u. 9+.

Kiss Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Molnár László, ny. múzeumigazgató, Sopron, Fő tér 7.

Piti Ferenc tudományos főmunkatárs,
Szegedi Tudományegyetem, MTA-SZTE Magyar Medievisztikai Kutatócsoport,
6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Vásáros Zsolt építész, Narmer Építészeti Stúdió, 1111 Bp., Petőfi u. 15.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / 232INHALTSVERZEICHNIS

232INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

Preisausschreibung

NEUBEGINN DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU VOR 50 JAHREN

Ottó Domonkos: 50 Jahre Ödenburger Rundschau II.: Stadtgeschichte, Denkmalschu
Museumsangelegenheit

UNSERE SACHLICHE ERBE

Erzsébet Jerem – Zsolt Vásáros: Das geplante touristische Besucherzentrum und Aussichtsturm
Bécsi-domb in Ödenburg

János Gömöri – Karl Kaus: „Panem et circenses”. Das Amphitheater in Scarbantia und sein Publikum

Andrea Kiss – Ferenc Piti: Das „Fok” des Neusiedler-See

Melinda Kiss: Spätrenaissance und Frühbarock Grabdenkmäler in Ödenburg

KLEINE MITTEILUNGEN

Ferenc Dávid: Die Ödenburg betreffenden Schriften von János Sedlmayr

Péter Dominkovits: Die Berichte des Gesandten Bálint Horváth von Mankóbük

Péter Andrásy: Das Jubiläum des „Pál Kitaibel“ Studienwettbewerbs für Mittelschüler

ÖDENBURGER GESICHTE

László Molnár: Ernő Buda (1921—2005)

BÜCHERSCHAU

Éva Turbuly: Csaba Katona: „Ich werde mit ihm flirten...“ Tagebuch des Fräulein Etelka Zadjeli Schlac
Bd. I-II.

Mihály Kubinszky: Anmerkung zur in Flammen stehenden Pušta .

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* Jelen írás a SSz. 2005/1. számában megjelent tanulmány folytatása, immáron nem a Mollay- és Csatkai-hagyatékban található levelezés, hanem a szerző személyes emlékei és válogatása alapján. A visszatekintés jelentőségét az adja, hogy Domonkos Ottó a szerkesztőbizottság egyetlen tagja, aki a Soproni Szemle 1955-ös újraindítása óta folyamatosan részt vesz a folyóirat szerkesztésének munkájában (a Szerkesztőség).

Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1953. (A mű második, javított kiadása 1956-ban jelent meg.)

2 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1953. (A mű második, javított kiadása 1956-ban jelent meg.)

3 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. Bp., 1944. (Ostmitteleuropäische Bibliothek No. 49)

4 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 9 (1955) 158.

5 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 9 (1955) 68–74.

6 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 1917. IX. 11.

7 (Megjegyzés - Popup)

Ezt ismerteti: Csemegi József: A soproni Lenin körút és az Előkapu rendezési terve. SSz. 1956. 156–165.

8 (Megjegyzés - Popup)

Hozzászólások a Lenin körút és Előkapu rendezési tervéhez. SSz. 11 (1956) 311–318.

9 (Megjegyzés - Popup)

Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest székhellyel.

10 (Megjegyzés - Popup)

Boronkai Pál: A soproni Belváros talajvizsgálatának eredményei. SSz. 17 (1963) 57–69.

11 (Megjegyzés - Popup)

Szakál Ernő: Jupiter, Juno és Minerva szobrai a Fabricius-ház kőtárában. in: Magyar Műemlékvédelem

1973–1974. Bp., 1977. 47–64.

12 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György u. 3. számú ház. SSz. 13 (1959) 121–136, 193–204. Az építészeti munkáról ld. Riedelmayer Gyula: Műemléképület helyreállítása Sopronban. Műemlékvédelem 1 (1957) 26–34.

13 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron várostörténeti kutatása. SSz. 14 (1960) 331–337.

14 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530). SSz. 18 (1964) 1–14, 97–117.; Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Kovácsok utcájának topográfiája. SSz. 43 (1989) 18–40, 126–148, 205–224.

15 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: Az 1440-ben lebontott Kovács-szeri házak régészeti feltárása. SSz. 47 (1993) 332–338.

16 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre: Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51 (1997) 289–306. (Összefoglalja a korábban az Archaeológiai Értesítő ill. az Acta Archaeologica hasábjain megjelent részletes kutatási beszámolókat.)

17 (Megjegyzés - Popup)

Patek Erzsébet: Ásatások a soproni Várhelyen (Burgstall) 1973-ban. Előzetes jelentés. SSz. 28 (1974) 55–65; uő: A soproni Várhely (Burgstall) őskori földvára kutatásának 1974. évi eredményei SSz. 29 (1975) 272–282; uő: A sopronvárhelyi ásatások 1975. évi eredményei (előzetes jelentés). SSz. 1977. 150–160.

18 (Megjegyzés - Popup)

Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen- és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56 (2002) 17–27, a lelőhely kutatására vonatkozó korábbi irodalommal.

19 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975), in: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974 Bp., 1977. 7–30.

20 (Megjegyzés - Popup)

Kissné Nagypál Judit: Sopron városfalai. in: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974 i. m. 87–124. A védművek kutatásáról ld. még Tóth Sándor: Régészeti adatok az Elő- és Hátsókapu történetéhez. SSz. 42 (1988) 56–77.

21 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Póczy Klára: Scarbantia romjai Sopron mai városképében. SSz. 20 (1966) 341–343.

22 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: Scarbantia foruma I–IV. SSz. 39 (1985) 1–24, 97–118, 193–212, 289–301, ill. Sopron Szemle kiadványai, Új sorozat 14. sz.

23 (Megjegyzés - Popup)

A teljesség igénye nélkül a templommal kapcsolatban a Szemlében megjelent cikkek: Ifj. Csemegi József: Prédikált-e Kapisztrán János a soproni Ferences templom szószékéről? SSz. 6 (1942) 70–75; Mollay Károly: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig. SSz. 15 (1961) 114–130, 193–204. (126–127: a káptalanterem ún. Agendorfer-kápolnájáról); Házi Jenő: A soproni ferences templom jótévője, SSz. 15 (1961) 308–316; Balogh Jolán: Renaissance oltár Sopronban. SSz. 16 (1962) 144–146; Csemegi József: Mikor épült a soproni ferences kolostor káptalanterme? SSz. 17 (1963) 97–115; Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolata a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája. SSz. 52 (1998) 196–208. Az épület 1990 előtti kutatásának részletes összefoglalója: Bartos György: Megjegyzések a soproni ferences templom és kolostor építéstörténetéhez. In: Művészettörténet – Műemlékvédelem VII. Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Budapest 1994. 177–196.

24 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz. 33 (1979) 222–243.

25 (Megjegyzés - Popup)

Ld. pl. Domonkos Ottó: Jelentés a Soproni Múzeum 1975. évi munkájáról. SSz. 30 (1976) 167–175.

26 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A Soproni Múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye, Sopron, 1968.; Nikolics Károly: Sopron, Patikamúzeum. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára (a továbbiakban: TKM) 106. sz.

27 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: A brennbergi bánya és a munkásmozgalom története. SSz. 22 (1968) 198–229.

28 (Megjegyzés - Popup)

Askercz Éva: Polgári otthonok a XVII–XVIII. századi Sopronban. Arrabona 18 (1976) 89–142. A téma folytatása: Uó: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) SSz. 53 (1999) 370–382.

29 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi Dezső: Sopron műemlékvédelmi Európa-díja. SSz. 30 (1976) 39–46.

30 (Megjegyzés - Popup)

Dávid Ferenc: A soproni Ó-zsinagóga. Bp. 1978.

31 (Megjegyzés - Popup)

Molnár László: A Központi Bányászati Múzeum épületének története és műemléki helyreállítása. SSz.

38 (1984) 42–57. Külön kiadványként is: a Soproni Szemle füzetei 12. sz.

32 (Megjegyzés - Popup)

Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti és Faipari Egyetem múzeuma az Esterházy-palotában. SSz. 48 (1994) 137–158.

33 (Megjegyzés - Popup)

Sopron, Stornó-gyűjtemény. TKM 276. sz.; Sopron, helytörténeti kiállítás. TKM 284. sz.

34 (Megjegyzés - Popup)

Fertőszéplak, falumúzeum. TKM 143. sz.

35 (Megjegyzés - Popup)

Ezen időszak alatt összesen 10 temetkezési halmot tárt fel Patek E. és kutatásokat folytatott az erődített telepen is. Eredményeiről folyamatosan beszámolt hazai és külföldi szakmai fórumokon. Legfontosabb idevonatkozó publikációi: Patek, E.: Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Berichte der Römisch-Germanischen-Kommission 63, 1982, 105 ff. Patek, E. Recent Excavations at the Hallstatt and La Tène hill-fort of Sopron-Várhely (Burgstall) and the predecessors of the Hallstatt culture in Hungary. British Archaeological Reports Int. Series 144. 1–56. cikket és a nem sokkal halála előtt megjelent könyvét tartjuk, amelyek a korábbi irodalmat is tartalmazzák. Patek, E. Westungarn in der Hallstattzeit. VCH Acta humaniora. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie; Bd.7. Weinheim 1993. 1–177.

36 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló helyreállítások készültek azóta a Százhalombattán feltárt 115. Hallstatt kori halomsírról, valamint az Inotán és Balácán feltárt római kori halomsírokról. Mezős, T. Präsentation von prähistorischen und römischen Hügelgräbern. Halomsírok helyreállításának műemléki problémái. In: Balácai Közlemények V, 1997. 189–200.

37 (Megjegyzés - Popup)

A magaslati telepen a későbronzkori Urnamezős kultúra népessége kezdte el a földsáncok építését, amelyet a kora- és késővaszkor idején már fa és kőszerkezettel megerősítve, többször is átépítettek. Ez utóbbi időszakra keltezhető a telep belsejét osztó belső sáncok és a bejáratot erősítő védvonalak kiépítése.

38 (Megjegyzés - Popup)

Jerem E.–Rudner E. Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen és faszénleletek alapján. *Soproni Szemle* 56/1, 2002, 17–27. Részletes korábbi irodalommal.

39 (Megjegyzés - Popup)

Jerem, E. An early Celtic pottery workshop in North Western Hungary: Some archaeological and technological evidence. *Oxford Journal of Archaeology* 3 (1984) 57–80; Jerem, E. Kelta fazekaskemencék Sopronban. (Keltische Töpferöfen in Sopron). In: Gömöri, J. (ed.), *Iparrégészet - Industrial Archaeology II*. Veszprém, 1984. 83–105; Jerem, E.–Kardos, J. Entwicklung und Charakter der eisenzeitlichen Graphittonware. *Mitt. der Österr. Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte*. Wien, 35 (1985) 65–75; Kardos J. –Kriston, L. – Morozova, O. – Träger, T.– Zimmer K. – Jerem, E.

Scientific investigations of the Sopron-Krautacker Iron Age pottery workshop. *Archaeometry*. Oxford, 27 (1985) 83-93; Jerem, E. – Balla, M. – Balázs, L. Early Celtic stamped pottery in the eastern Alpine Area: workshop activity and trade. In: Kltő, L. – Bartosiewicz, L. (eds.): *Archaeometrical research in Hungary II*. Bp. – Kaposvár – Veszprém, 1998. 85–95.

40 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A konzerválás 1982. nyarán történt. A munkálatokat a MTA Régészeti Intézetéből Glattfelder Lucia restaurátor, míg a Burgenländisches Landesmuseum részéről dr. Karl Kaus régész irányításával Hannes Eberhart restaurátor végezte. Segítségüket ezúton is köszönöm.

41 (Megjegyzés - Popup)

Az építészeti és statikai tervek, valamint a költségvetés az Északdunántúli Tervező Vállalat (Győriterv) Soproni Irodájában készültek. Vajda Géza építész a védőépület tervezésénél többszöri egyeztetésünk és kéréseink alapján igyekezett a régészeti szempontokat és a bemutatással kapcsolatos kívánalmakat összeegyeztetni. Lelkes munkájáért köszönetünket fejezzük ki, nem rajta múlt, hogy a projekt végül nem valósulhatott meg. Sem a területen dolgozó Fertődi Építőipari Szövetkezet, sem a város, sem a megyei múzeumi szervezet, sem az illetékes minisztériumi főosztály nem tudta anyagilag támogatni a kivitelezést.

42 (Megjegyzés - Popup)

Lásd előző jegyzet. A jóval a mai járószint alatt fekvő fazekas kemence jelenleg előkerülésének helyén található, azaz *in situ* került visszatemetésre. A jövőben kell döntenie végleges sorsáról. Továbbra is úgy gondoljuk, hogy mint egyedülálló iparrégészeti emlék megérdemelné a bemutatást.

43 (Megjegyzés - Popup)

Jerem, E. – Müller, K. – Vasáros, Zs. (2001): Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park Százhalombatta. *Praehistoria* 2, 173–192; Jerem E., – Mester, Zs., – Vasáros Zs. (2005) Archaeological presentation sites and visitor centres in Hungary. In: *Archaeological and Cultural Heritage Preservation within the Light of New Technologies*. EPOCH Lecture Notes Series, eds. E. Jerem, Zs. Mester and R. Benczes. In print, Budapest 2005.

44 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Múzeumban 1999-ben „3000 év a Borostyánkő út mentén” címmel megnyílt állandó kiállítás koncepciójára, s az ott elhelyezett térképekre és tablókra utalnék. Ebből a szempontból különösen fontos az Alpok előterében lévő erődített telepek elhelyezkedését mutató térkép és több földvár alaprajzának összehasonlítása. Mivel komolyabb magyarázatra az egyes helyszíneken az útbaigazító táblákat leszámítva nincs mód, az új látogató központban elhelyezésre kerülő magyarázó rajzok és rekonstrukciók segítik majd az egykori védműrendszerek értelmezését.

45 (Megjegyzés - Popup)

Jerem, E. Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatčnezeit im Ostalpenraum. Veränderungen in der Siedlungsstruktur: archäologische und paläoökologische Aspekte. In: E. Jerem (Hrsg.) *Hallstattkolloquium Veszprém 1984. Mitt. Arch. Inst. ungar. Akad. Beih. 3*. Budapest (1986) 107-118, 363-365. A tanulmány a Fertő medence vaskori településtörténeti viszonyait elemzi. A Sopronban gyártott kelta pecsételt kerámia elterjedése szintén kirajzolja a kereskedelmi útvonalakat és jelzi az egyes települések közötti távolságokat. V.ö. 5. jegyzet és a soproni

régészeti kiállítás idevonatkozó új térképei. A téma fontosságát jelzi újonnan indított osztrák-magyar-szlovák kutatási programunk, melynek célja a fazekasipari termékek újabb természettudományos vizsgálatával igazolni a közeli és távolabbi kereskedelmi kapcsolatok, valamint az állandó útvonalak meglétét.

46 (Megjegyzés - Popup)

Jerem, E. – Facsar, G. – Kordos, L. – Krolopp, E. és Vörös, I. A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata [Archäologische und umweltbezogene Untersuchung einer eisenzeitlichen Siedlung in Sopron-Krautacker] *Arch. Ért.* 111 (1984) 141-169; és *Arch. Ért.* 112 (1985) 3-24.; Rudner, Z. E. – Jerem, E. Anthracological investigations at Sopron-Krautacker (NW-Hungary). In: Jerem, E. – Bíró, K., (eds.), *Archaeometry'98. Proceedings of the 31st International Symposium on Archaeometry* 27. 4. – 1. 5. 1998. Budapest, Archaeolingua – Central European Series 1. BAR International Series 1043 (I-II) Oxford, (2002) 45–53. Továbbá Jerem – Rudner i.m.; Jerem – Müller – Vasáros i.m.

47 (Megjegyzés - Popup)

Poroszlai, I. Környezetrekonstrukció a Százhalombattai Régészeti Parkban. *Magyar Múzeumok* (2004) 4. 32-33.; Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. Természeti és régészeti örökség. *Magyar Múzeumok* (2004) 4. 26-27. irodalommal.

48 (Megjegyzés - Popup)

A három eltérő jellegű látogatóközpontról szóló összehasonlítást lásd a 9. jegyzetben idézett új cikkünkben. Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. (2005). A Szeleta Múzeum terveiről: Jerem, E. – Mester, Zs. – Vasáros, Zs. Szeleta Museum and Archaeological Park. *Praehistoria* 3 (2002) 327-333.

49 (Megjegyzés - Popup)

Az egyébként régészeti védelem alatt álló területen jelenleg engedély nélkül művelt kis kertek vannak. Innen még a közelmúltban végzett terepbejárások során is gyűjtöttünk főként kelta cserepeket.

50 (Megjegyzés - Popup)

Az előadásból készült cikk megjelenés alatt van a konferencia *Proceedings* kötetében. Munkánk újabb,, mégjobban kiérlelt változata, amellyel a 2004. decemberében, Bécsben rendezett *Archäologie and Computer. Workshop* 9. konferencia *Tourismus – Weltkulturerbe* szekciójában hangzott el ugyancsak publikálásra kerül. Jerem, E. – Vasáros, Zs.: Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary.

51 (Megjegyzés - Popup)

A római amfiteátrum maga is régészeti lelőhely, ásátása az 1970-es évek végén zajlott, de bemutatása nem valósult meg. Az új projekt lehetőséget nyújt a virtuális bemutatásra és előre vetíti a részleges rekonstrukció lehetőségét. Az lelőhely kutatástörténetéről és ásátásáról lásd Gömöri János cikkét ugyan ebben a kötetben.

52 (Megjegyzés - Popup)

Természetesen a téli és nyári nyitva tartás különbözne egymástól, de ettől függetlenül a kivilágított információs táblák elhelyezésével állandó tájékoztatást nyújtanánk.

53 (Megjegyzés - Popup)

Az építészeti formavilág és anyaghasználat tekintetében részben a soproni faépítészeti hagyományokat is szem előtt tartva high-tech faszerkezetek, korszerű üvegkonstrukciók alkalmazását tartjuk iránymutatónak. A témához áttekintő irodalom: Stungo, Naomi, *The New Wood Architecture*, Gingko Press (1998), Slavid, Ruth, *New Wood Architecture*, New Haven (2005), *Building in Europe*. The European Wood Magazine November (2003) Number 1. (Publisher: Söderlind Jan, Nordic Timber Council, Editor-in-chief: Brauer Joachim).

54 (Megjegyzés - Popup)

Jelen elképzelésünk szerint a *cavea* legépebb része valós, az egész pedig a *Nemeseummal* együtt virtuális bemutatásra kerülne.

55 (Megjegyzés - Popup)

²¹ A soproni kutatásokat az OTKA T037853-as, és a MÖB-DAAD 21. projektje támogatta, amelyért e helyen is köszönetet mondunk.

56 (Megjegyzés - Popup)

Decimus Iunius Iuvenalis: *Satura libri X*, 81.

57 (Megjegyzés - Popup)

Weeber, K.-W.: *Panem et Circenses. Massenunterhaltung als Politik im antiken Rom*. Mainz, 1994.; H. Gabelmann: *Circusspiele. Antike Welt*, Mainz, 1980, 25 skk.

58 (Megjegyzés - Popup)

Hajnóczy Gyula: *Pannóniai amphitheatrumok. Építés-, Építészettudomány (ÉÉt) 1-2.* (1974) 127–150.

59 (Megjegyzés - Popup)

Jobst, Werner: *Provinzhauptstadt Carnuntum*. Wien, 1983. 90, 100.

60 (Megjegyzés - Popup)

Gerő László: *Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása*. Technika 1941. 8. szám. 316-329.; Szilágyi János: *Az aquincumi amfiteátrumok. Műemlékeink*. Budapest, 1956.; Hajnóczy Gyula: *Az aquincumi katonai amfiteátrum kitűzése és szerkesztésmódja*. ArchÉrt 98. (1971) 186-189.

61 (Megjegyzés - Popup)

Borhy László előadása a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Régészeti Társulat ülésén, 2005.janár 26-án.

62 (Megjegyzés - Popup)

Póczy Klára: *Städte in Pannonien*. Budapest, 1976,19, 88.; Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs: *Savaria-Szombathely története*. Szombathely, 1998, 28.

63 (Megjegyzés - Popup)

Póczy Klára: Städte in Pannonien. Budapest, 1976, 27.

64 (Megjegyzés - Popup)

Vázlatkönyvek Nr. 116., 16-17., S. 84.202. 1.

65 (Megjegyzés - Popup)

Paúr Iván: A soproni Bécsi domb vaskori temetője. ArchÉrt 6. (1886) 97., I. tábla 4. a „sáncok” helyszínrajzával.

66 (Megjegyzés - Popup)

Lauringer Ernő: A soproni amfiteátrum. Soproni Hírlap 1925. november 21. és 22. számaiban.

67 (Megjegyzés - Popup)

Storno Miksa: A római amfiteátrum és Nemeseum Sopronban – Das römische Amphitheater und Nemeseum zu Sopron (Scarbantia). SSz 5. (1941) 201-216.

68 (Megjegyzés - Popup)

Lauringer jelentésében nem javasolja az amfiteátrum feltárását, legfeljebb a közönség adományából. Közpénzeket e célra nem fordítana, mert nem akarja „a várost és az államot a biztos siker reménye nélkül egy kockázatos és sok milliós költséget igénylő vállalatra rábeszélni”. Emellett kiemelte, hogy „az amfiteátrumok ideje a teljes erkölcsi lezüllés kora”, „amikor a petyhüdt idegek felkorbácsolása volt a főcél, amit már csak az ártatlanok vére hullása” tudott előidézni.

69 (Megjegyzés - Popup)

Megtalálták a római amfiteátrum romfalait. Soproni Hírlap 20. évf. 161. sz. 1933. júl. 19. A cikk a városi mérnöki hivatal népligetre vonatkozó határozatát említi. Az újabb ásatásokra 1933-ban a tervezett faültetések előtt került sor Gallus Sándor vezetésével.

70 (Megjegyzés - Popup)

Storno Miksa: Római színház és kápolna a Bécsi dombon. Sopron Vármegye Képes Naptára az 1926. évre. 31-35.

71 (Megjegyzés - Popup)

Sopronvármegye 36. évf. 167. sz. 1933. júl. 26.; Sopronvármegye 36. évf. 169. sz. 1933. júl. 28.

72 (Megjegyzés - Popup)

Gallus Sándor: Mit eredményeztek a Bécsi-dombi ásatások ? Soproni Hírlap 1933. aug. 6. „Láthatók az amfiteátrum kapujának maradványai. Ebbe a kapuba valószínűen későbbi, de még mindig késő római időben, egy falat építettek be, melynek rendeltetése még homályos...” „a szerdától csütörtökre virradó éjjel valaki kisebb rombolást végzett a feltárt romokon”. Gallus vázlatos ásatási feljegyzései a MNM Régészeti Adattárában találhatóak (7 S I.)

73 (Megjegyzés - Popup)

SSz 1941, 222. A feltárt a romok közel egy évtizedig konzerválás nélkül omladoztak.

74 (Megjegyzés - Popup)

Ennek köemlékei, fogadalmi oltárok és domborművek a Soproni Múzeum Lapidáriumában láthatók.

75 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri J., RégFüz 39. (1986) 47.

76 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik tervváltozat az arénán keresztül vezetett volna egy mellékutat, vagy a nagy sánc tövében K felől aszfaltos úttá építették volna át a Füves utat. Az UTIBER-rel egyeztetve az elkerülő út költségkeretéből fedezték az amfiteátrum régészeti kutatásának költségeit. A feltáráshoz diáktáborokat is szerveztünk. „Sopronnak még egy színháza lesz !. Szondázzák az amfiteátrumot”. Kisalföld 46. évf. 169. sz. 1991. júl. 20

77 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. In: Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstraße. Sopron 1999, 98-100., 5. kép., U. a.: Scarbantia/Sopron, városrégészeti kutatása. U. o. 115.

78 (Megjegyzés - Popup)

A szentély szakszerű értékelése Gabrieli Gabriellától várható, aki a scarbantiai szentélyekkel foglalkozik és aki 1991-ben részt vett a Nemseum megmaradt falapozásainak feltárázásában.

79 (Megjegyzés - Popup)

Vitruvius: Tíz könyv az építészetéről (De Architectura Libri Decem, V. könyv, 7. fejezet, III 3.) ford.: Gulyás Dénes, Bp. 1988, 152.

80 (Megjegyzés - Popup)

Gömöri János: Scarbantia fóruma. Soproni Szemle kiadványai. Új sorozat 14. Sopron 1985. 33. A fórum tere 45x46 m, 2070 m². Az amfiteátrum arénája Storno (i. m. 1941, 206) számítása szerint 2025 m².

81 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Ákos: A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. Arrabona 31-33. (1994) 19-48.

82 (Megjegyzés - Popup)

Kiseb mértékű anyagi támogatás lehetőségét az esetben vizsgálta volna meg az OMF, ha az Önkormányzat, vagy más szponzor vállalná a feltárási és helyreállítás költségeit. Hokkyné Sallay Marianne levele a Soproni Múzeumnak 1991. nov. 8. OMF Ü.i.sz.: 11.583/1991; Az MTA Régészeti Bizottsága, a kérésünkre kiszállt Gabler Dénes jelentése alapján (1992. nov. 22.) az amfiteátrum „feltárási folytatását és részleges bemutatását” javasolta. A tervezéséhez konzultánsnak a Műegyetem Építészeti Tanszékét ajánlotta.

83 (Megjegyzés - Popup)

A Város az ásatási felmérések és a fenti bemutatási tervek alapján 1992-ben elkészítette "Sopron amphitheatrum és környékének területfelhasználási és hasznosítási tervét", a közműterveket, a parkosítási és parkolási terveket, nem maradt ki az eseményrendezési elképzelések felvázolása sem.

84 (Megjegyzés - Popup)

A Gy.-M.-S. Megyei Településfejlesztési és Vállalkozástámogatási Alapítvány Kuratóriuma azzal utasította el a „Sopron, Bécsi-domb műemléki területrendezésé”-re benyújtott pályázatunkat, hogy azt majd a Kisalföld Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány Kuratóriumánál támogatni fogják. Tamás István elnök levele 1992. március 31. Ikt. sz. 311-9/1992.

85 (Megjegyzés - Popup)

Fugmann, J.: Römisches Theater in der Provinz, Aalen 1988, 5.

86 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Római leletekről Sopronban. ArchÉrt 31. (1911) 366. A mészkőbe vésett szövegmező alján egy vers részlete volt olvasható, a szöveg azonban már előkerülésekor is igen kopott volt.

87 (Megjegyzés - Popup)

Barkóczi László – Mócsy András: Die römischen Inschriften Ungarns (RIU) 1, Amsterdam 1972, Nr.185.

88 (Megjegyzés - Popup)

Kaus, Karl: Panem et circenses. Zirkusbesucher im römischen Burgenland. Burgenländische Heimatblätter 66. (2004) Heft 3. 120-131.

89 (Megjegyzés - Popup)

Kaus, Karl: Urgeschichte und Römerzeit. In: Wulkaprodersdorf, eine Gemeinde stellt sich vor. Wulkaprodersdorf 1992, 52., Nr.12.

90 (Megjegyzés - Popup)

Burgenländisches Landesmuseum, Archäologische Sammlung, Inv. Nr. 30.267.

91 (Megjegyzés - Popup)

Göbl, R.: Antike Numismatik. München 1978, Bd.I, S.31 f.

92 (Megjegyzés - Popup)

Religio Romana. Trier 1996, 114.

93 (Megjegyzés - Popup)

RIC 27a, 82, 100.

94 (Megjegyzés - Popup)

RIC 58, 167a.

95 (Megjegyzés - Popup)

Burgenländisches Landesmuseum, Archäologische Sammlung, Inv.Nr.29.965.

96 (Megjegyzés - Popup)

Auget, Roland: Kegyetlenség és civilizáció. Bp. 1978.?, André, Jan-Marie: Griechische Feste, römische Spiele. Stuttgart 1994, 203-232.

97 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos: Diceus pohara. ArchÉrt 14. (1894) 392-394. Több,mint 110 éve találták a Deák téren a Schmidt féle ház vízvezeték bekötésekor azt a nagyméretű kőládát, amelyben egy férfi csontváza mellett többek között egy üveg pohár is előkerült. A pohár domborművei gladiátori jeleneteket ábrázolnak, amelyeket Bella L. részletesen leírt és rajzokkal illusztrálva értelmezett. A pohár egykori tulajdonosa feltehetően gyakori nézője lehetett scarbantiai amfiteátrum rendezvényeinek. Póczy Klára:

„Rabszolgaélet Scarbantiában” című dolgozatában újra közölte az üveg pohár rajzait (SSz. 13. (1959) 2-6.) és a Zettl-család bécsi ágától 1957-ben Londonba (a Corning Museum of Glass számára) eladott dísztárgyról megállapította, hogy Diceus üvegműves műhelyének ez a terméke feltehetően az észak-itáliai üzem valamelyik galliai fiók-műhelyében, az I. században készülhetett és onnan került Scarbantiába.

98 (Megjegyzés - Popup)

Storno i. m. 210. és 7. kép 1.

99 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi András: Tonmodell und Reliefmedaillons aus den Donauländern. Laureae Aquincenses - Diss.Pann.II/10, Budapest 1938, S.338, Nr.46, Taf.LXVIII,2.

100 (Megjegyzés - Popup)

Prohászka Péter: Römische Fibel mit Gladiatorendarstellung und Inschrift aus Pannonien. CommArchHung 2001, 65.

101 (Megjegyzés - Popup)

H.-J. Kellner: Die Sigillatöpfereien von Westerndorf und Pfaffenhofen. Stuttgart 1973, S.21., Hefner, J.: Die römische Töpferei in Westerndorf. München, 1862, Taf. I, 20.

102 (Megjegyzés - Popup)

Karl, Kaus: i. m. 204, 126., Abb. 5. Ez a gyakori motívum a Sol Invictus kultusz II. századi elterjedésével párhuzamosan tűnik fel. A győzedelmes kocsihajtókkal és quadrigákkal díszített gyűrűgemmák nagyon hasonló formájúak voltak, mint amelyeket ebben az időben Pannóniában kedveltek. Kocsimodelleken is ábrázoltak quadrigákat.

103 (Megjegyzés - Popup)

Miltner, F.: Die antiken Lampen in Eisenstadt. ÖJH 24, Wien, 1929, Sp.150,Nr.7, Abb.63,9; Inv.Nr.SW 4093.

104 (Megjegyzés - Popup)

Miltner, F. i. m., Sp.155, Nr.21, Abb.63,12; Inv.Nr. SW 4092.

105 (Megjegyzés - Popup)

Aram-Stern, : Die römischen Lampen aus Carnuntum. RLÖ 35, Wien 1989,.68.

106 (Megjegyzés - Popup)

Gabler Dénes: Italische Sigillaten in Nordwestpannonien. WAB 51, Eisenstadt 1973, Abb.3/3.

107 (Megjegyzés - Popup)

Langmann, G.: Aus einer Sammlerkiste (Terra Sigillata aus dem Ager Carnuntinus). WAB 57, Eisenstadt 1975, 5, Taf. 2/1, Taf.3/10.

108 (Megjegyzés - Popup)

Ezt a jelenetet ábrázolja a soproni Szent György templom egyik oldalkápolnájának mennyezeti freskója.

109 (Megjegyzés - Popup)

Rittsteuer, J.: Kirche im Grenzraum. Eisenstadt (1968), S.33 ff., B. Thomas, Edit: Zur Quirinus- und Martinfrage in Sabaria. BHBl. 43, Eisenstadt 1981,7. (Thomas E. itt tévedett, amikor 303.-t vélte Quirinus halála évének.), Jarak, M.: Martyres Pannoniae – the Chronological Position of the Pannonian Martyrs in the Course of Diocletian's Persecution. Situla 34, Ljubljana 1996, 278.

110 (Megjegyzés - Popup)

A tarragonai kő-amfiteátrumot Domitianus (81-96) császár idején építették. A VI. sz. második felében egy kis nyugati gót (vizigót) kőtemplom épült a falai közé (Szt. Fructuos, 257. évi mártírhalálának helyén). Ezt a kápolnát alakították át a XII. században a román-gót stílusú Santa Maria del Miracle templommá, melynek romjai az aréna egy negyedét foglalják el. Tarraco colonia volt, Hispania citerior fővárosa, Kr. e. 27-től. A várost Kr. e. 281-ben alapították.

(www.ajtarragona.es/...amfiteatre/intro.html); A dalmáciai Solin (Salona) amfiteátruma, Szt. Asterius mártírovságának helye, a VI. században itt is építettek egy ókeresztény szentélyt, miután I. Justinianus bizánci császár (527-565) megtiltotta az amfiteátrumi gladiátor küzdelmeket.

111 (Megjegyzés - Popup)

Siliotti, Alberto: European Plan of Ancient Places of Performance. Concil of Europe – Strasbourg 1995. Az európai antik színházi és amfiteátrumi emlékeket feltüntető térképen Scarbantia még nem szerepel. A feltárt aqincumi és carnuntumi amfiteátrumok már igen. Görög területeken csak színházak láthatók, a legkeletibb római amfiteátrum Sarmisegetruza (Ulpia Traiana) Erdélyben (R), a legészakibb Chester (Deva) (GB) területén látható.

112 (Megjegyzés - Popup)

A dolgozat soproni részét és az ásatási felméréseket Gömöri János, az ásatás vezetője készítette, a burgenlandi részt Karl Kaus írta (németről magyarra Gömöri J. fordította). A fényképfelvételeket Adorján Attila (17.), Gömöri J. (5., 9., 11.), K. Kaus (18., 19., 20, 21.) készítették. A 12. ábrát Balassa Krisztina rajzolta.

113 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például: Karácsonyi Zoltán: A fok-rendszer és rehabilitációs lehetőségeinek vizsgálata a Tisza felső szakaszán; a tímári fok-rendszer. Váradiné Kintzly Ágnes (szerk.): *Halászatfejlesztés 21* (Szarvas: Haltenyésztési Kutató Intézet, 1998), 96–101. Az egykori ártéri gazdálkodás (így a fok) eddigi ismeretanyagának felhasználására építve gyakorlatilag komplex tervezetet jelent Balogh Péternek a Földrajzi Közleményekben megjelent munkája: Balogh Péter: Hagyomány és jövő. Az ártéri gazdálkodás koncepciója (előleges javaslat). Földrajzi Közlemények 125/3–4. (2003) 249–270.

114 (Megjegyzés - Popup)

A dunai fokokkal kapcsolatban a mai napig Andrásfalvy Bertalan 1973-ban kiadott munkája számít irányadónak. Lásd: Andrásfalvy Bertalan: A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználata a szabályozás előtt. Borítékcím: A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása. VIZDOK soksz. (Vízügyi Történeli Füzetek 6.) Bp. 1973. (a továbbiakban Andrásfalvy, 1973.); illetve: Andrásfalvy Bertalan: A Duna mente népének ősi ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna Megye Történetéből VII. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1975. (a továbbiakban: Andrásfalvy, 1975.)

115 (Megjegyzés - Popup)

A tiszai fokokra vonatkozó egyik legnagyobb hatású munka: Károlyi Zsigmond – Nemes Gerzson: Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei (895–1846). In: Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. Vízügyi Történeli Füzetek 8. Bp., VIZDOK, 1975. (a továbbiakban: Károlyi–Nemes, 1975.). A Tiszára vonatkozó korai és friss szakirodalom közelmúltban történt összefoglalására és a tiszai fok-térképek szisztematikus elemzésére lásd: Fodor Zoltán: Az ártéri gazdálkodást tárgyaló elméletek és alkalmazhatóságuk a magyarországi Tisza-szakasz kéziratos térképein szereplő fokok alapján. Agrártörténeli Szemle 43/1. (2001) 89–149. (a továbbiakban: Fodor, 2001a.) Lásd még: Fodor Zoltán: Az ártéri gazdálkodás fokai a Tisza mentén. Földrajzi Konferencia, Tanulmánykötet FEJÉR-ROM, Szeged, 2001. 1–10. (a továbbiakban: Fodor, 2001b.).

116 (Megjegyzés - Popup)

Fodor, 2001a.

117 (Megjegyzés - Popup)

Fodor, 2001b. 139.

118 (Megjegyzés - Popup)

Szamota István – Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. Bp., 1902–1906. (a továbbiakban: Szamota–Zolnai, 1902–1906.) 254.

119 (Megjegyzés - Popup)

Fodor, 2001a. 100.

120 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1983. 223.

121 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például: Fodor, 2001b. 1.

122 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például Andrásfalvy Bertalan korábban említett munkáit (Andrásfalvy, 1973. és 1975.), valamint újabban Fodor, 2001a. 100–102.

123 (Megjegyzés - Popup)

A vitával kapcsolatos cikkeket lásd például: Takács Károly: Fokgazdálkodás vagy valami más? Korall 1. (2000) 149–150.; Deák Antal András: „Fokok és délibábok.” Hidrológiai Közlöny 81/1. (2001) 39.; Faludi Gábor – Kalocsa Béla: A fokok történetisége és funkciója – Adalékok egy vitához. Hidrológiai Közlöny 82/2. (2002) 127–129.; Deák Antal András: A „fok” metamorfózisa. Hidrológiai Közlöny 82/2. (2002) 368–369.; Andrásfalvy Bertalan: A fokok szerepe az ártér használatában. Adatok a fokok készítéséről. Hidrológiai Közlöny 82/1. (2002) 55–57.; Deák Antal András. „Adatok a fokok készítéséről” mondatára. Hidrológiai Közlöny 82/1. (2002) 57–59.

124 (Megjegyzés - Popup)

1093(hamis)/1416: Györffy György: *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Bp., 1992. (a továbbiakban: Györffy, 1992.) 283. p.; 1211: Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. Pest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO.) 1/124. p.; 1238: ÁÚO 2/90. p.; 1460: DL 101750; 1302: Nagy Iván – Tasnádi Nagy Gyula: *Anjoukori okmánytár*. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) 1/44. p.; 1358(hamis): Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) 9/2/718. p.; 1349: AO. 5/280–281. p.; 1421: DL 87948, illetve Mályusz Elemér – Borsa Iván: *Zsigmondkori oklevéltár*. Bp., 1951–2004. (a továbbiakban: ZsO.) 8/123–124. p. A mai Sióra vonatkozó érdekes adalékot jelent a 15. században előforduló néhány Foksár folyó elnevezés: DL 13: 1262/1382/1407 (hiányosan és hibákkal kiadva: Fejér 10/4/630. p.); 1329: AO. 2/450. p.

125 (Megjegyzés - Popup)

„Rivulus”: 1055: Györffy, 1992. 150. p.; 1337: AO. 3/165. p.; 1489: DL 19516; „Riuulus seu ramus”: Körös: 1458: DL 15261; „Vena”, „er”: 1264: Knauz Ferdinánd – Dedek Lajos: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Esztergom, 1874–1924. (a továbbiakban: Str.) 1/514. p.

126 (Megjegyzés - Popup)

„Alveus” – vízmeder, folyamágó értelemben: 1382: DL 30725. „Meatus”: 1384: Nagy Iván et al.: *A zichi és vásónkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) 4/283. p.; 1464: DL 15949. „Alueus seu meatus”: 1349: AO. 5/280–281. p. „Rivulus seu alueus”: 1480: DL 18406. „Meatus aque”: 1377: DL 6395; 1384: Zichy 4/284. p.; 1453: DL 30828 („meatus aquarum”). „Meatus fossati(!)”: 1300: Nagy Iván et al.: *Hazai okmánytár*. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: Hazai) 7/288. p. „Meatus seu effluxus aque”: 1435: DF 278003. „Aquarum meatibus”: 1377: DL 6395. „Rivulus seu ramus” (ez utóbbi vízfolyás-ág értelemben): 1458: DL 15261.

127 (Megjegyzés - Popup)

„Meatus seu effluxus aque”: Fertő: 1435: DF 278003. *Introitus aquae* 1322: AO. 2/43. p.; 1346: DL 3872. *Initium aque*: 1347: DL 3874.

128 (Megjegyzés - Popup)

„Aqua” illetve „parva aqua”: 1257: ÁÚO 9/436. p.; 1349: AO. 5/280–281. p.; 1399: DL 8613;

1296/1408 (hamis): DL 1437; 1412: DL 8613; 1511: DL 37884.

129 (Megjegyzés - Popup)

„Piscina”: 1342: DL 4297; halászhely értelemben: 1401: DL 9377 (ZsO. 2/1328.).

130 (Megjegyzés - Popup)

„Piscatura”: Duna: 1482: DL 106651; 1500: DL 106704.

131 (Megjegyzés - Popup)

Tó foka –fok tava: 1349: AO. 5/280–281. p.; 1352: AO. 5/600. p.

132 (Megjegyzés - Popup)

„Locus”: 1257: ÁÚÓ. 9/436. p.; 1370: DL 30702.

133 (Megjegyzés - Popup)

„Possessio”: 1501: PRT. 3/572. p.; 1502: DF 208013. „Villa”: 1093(hamis)/1416: Györffy, 1992. 283. p. „Terra”: 1251: ÁÚÓ. 2/280. p.; 1358(hamis): FEJÉR 9/2/724. p. A Fok nevű települések némelyike azonban egyértelműen kapcsolható egy, a közelükben egykor létezett vagy ma is megtalálható, vízrajzi értelemben vett fokhoz; ilyen például Siófok, Vindornyafok, Diósok vagy Foktő települések neve. A Fok gyakran előfordul például Zala megyei birtokosi családnévben.

134 (Megjegyzés - Popup)

Fok „tributum”-aként: 1383: Erdélyi László és Sörös Pongrác: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. 12 kötet. Bp., 1902–1916. (a továbbiakban: PRT.) 2/571. p.; 1262/1382/1407: Fejér 10/4/631, 633. p. „Teloneum”-aként: 1257: ÁÚÓ. 2/280. p.; 1522: PRT. 3/738. p.; 1382: Fejér 9/7/470. p. – E két jogi fogalom az egykori Fok, ma Sió folyón, annak is leginkább nagyjából a mai Siófok területén lévő foki átkelő vámját, illetve az abból származó bevételt jelentette.

135 (Megjegyzés - Popup)

Utalásokra lásd például: Andrásfalvy, 1973, 1975. stb.

136 (Megjegyzés - Popup)

Fodor, 2001a, b.; Károlyi–Nemes, 1975. stb.

137 (Megjegyzés - Popup)

1264: Str. 1/514. p.

138 (Megjegyzés - Popup)

Vajda, Tamás. „Adatok a Dráva menti középkori fokgazdálkodásról.” In: Weisz Boglárka et al.: Tanulmányok a középkorról. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001. (a továbbiakban: Vajda, 2001.) 125–137.

139 (Megjegyzés - Popup)

1401: DL 9377 (ZsO. 2/1328.); 1370: DL 30702.

140 (Megjegyzés - Popup)

1300: ÁÚO. 10/395. p.

141 (Megjegyzés - Popup)

1458: DL 15261; 1511: DL 37884 stb.

142 (Megjegyzés - Popup)

1280: ÁÚO. 9/286. p.

143 (Megjegyzés - Popup)

1399: DL 8613; 1296/1408: DL 1437. stb.

144 (Megjegyzés - Popup)

1093(hamis)/1416: Györffy, 1992. 283. p.; 1460: DL 101750.

145 (Megjegyzés - Popup)

1421: DL 87948 (ZsO. 8/123–124. p.).

146 (Megjegyzés - Popup)

1257: ÁÚO. 9/436. p.

147 (Megjegyzés - Popup)

Szamota Istvántól származik az eddig ismert legtöbb (többé-kevésbé hivatkozott) középkori fok- említés Szamota–Zolnai, 1902–1906. 254. p.

148 (Megjegyzés - Popup)

Érdekes azonban, hogy Ortway a Fok szónál csak a ma Siónak nevezett vízfolyás néhány korabeli említését adja meg, de még ebben az esetben sem megy különösebb részletekbe. Az Ortway-féle gyűjteményben ugyanakkor több más helyen fokként szóösszetételben említésre kerülnek fokok (Ortway Tivadar: Magyarország történeti földrajza a 13. század végéig. Bp., 1882.). Ezeket az elszórtan szereplő, többnyire Árpád-kori említéseket Fodor Zoltán gyűjtötte ki s foglalta össze egy táblázatba. Lásd: Fodor, 2001a. 101. Ugyanakkor Ortway utalásainak nagy hátránya, hogy forrásai helymegjelölése többször hiányos vagy teljesen elmarad, így az általa említett adatok egy részének visszaellenőrzése néha komoly nehézségekbe ütközik.

149 (Megjegyzés - Popup)

Az említett munkákban szereplő középkori hivatkozások az újkor fokok korábbi kapcsolatait, jelentését keresve több munkában is felhasználásra kerültek (lásd pl. Fodor, 2001a; É. Kiss, 1975. stb.). Ugyanakkor e tanulmányokban már általában nem az eredeti források feldolgozásával, hanem a Szamota vagy Ortway által leírtak hivatkozásával találkozunk.

150 (Megjegyzés - Popup)

Lukács Károly: Fok–Sár–Sió–Siófok. Magyar Nyelv 48/1–4. (1952) (a továbbiakban: Lukács, 1952.)

255–266.

151 (Megjegyzés - Popup)

Vajda, 2001. 125–137.

152 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például: Fodor, 2001a. 132.

153 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen esetre lásd: Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon. SSz. 53. (1999) 390–394. A tanulmányban bemutatásra került, döntően újkori példában több, fokhoz hasonló, de annak nem nevezett vízfolyás biztosította a Barbacsi tó kapcsolatát a folyóvízi ágakkal.

154 (Megjegyzés - Popup)

1270: Fejér, 7/3/66–67. p. Első birtokként való említése előtt családnévben még két fennmaradt oklevélben szerepel: 1278: Hazai 1/69–70. p.; 1296: Hazai 5/80–81. p. Csitvándi Egyedek több generációja is felmerül további, Anjou-kori oklevelekben. Lásd például: 1325: Hazai 3/81–82. p., 1329: Hazai 4/148. p.

155 (Megjegyzés - Popup)

1299: Hazai 7/283–284. p.

156 (Megjegyzés - Popup)

Ma Csikvánd néven Győr -Moson-Sopron megyében található falu.

157 (Megjegyzés - Popup)

1411: DF 278060.

158 (Megjegyzés - Popup)

A továbbiakban a „piscina” latin szót „halas” értelemben használom, mivel a „piscina” szó alatt nem feltétlenül és nem mindig említenek a középkorban olyan vízfelületet, amit mai fogalom-meghatározásunk egyértelműen tónak értelmezne. Ugyanakkor funkciója szempontjából a szintén már a középkorban előforduló, de az újkorban gyakran használt „halas” kifejezés „visszafogottabb” vízrajzi meghatározottsága miatt alkalmasabb a „piscina” gyakorlati jelentésének lefedésére – ezzel kapcsolatban lásd még a Függelék vonatkozó lábjegyzetét.

159 (Megjegyzés - Popup)

1434: Nagy Imre: Sopron vármegye. Oklevéltár. Sopron, 1889–1891. (a továbbiakban: Nagy) 2/197–198. p. Lásd még: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. 1. kötet. Bécs, 1954. (a továbbiakban: ALB.) 1/396. p.

160 (Megjegyzés - Popup)

1426-ban Csitvándi Egyed Héderváry György dabronyi (Veszprém megye) gazdatisztjeként jobbággyokkal Alásonyra (Veszprém megye) tört, s néhány barmot elhajtattott. A perben többszöri halasztás után Csitvándi Egyedet mint alperest elmarasztalták és pénzbírság megfizetésére ítélték. A

Héderváry-család oklevéltára. II. kötet. Bp., 1909. 357–358. p.

161 (Megjegyzés - Popup)

1447: Nagy 2/324. p.; 1450: Nagy 2/349. p.

162 (Megjegyzés - Popup)

1473: Hazai 2/357–359. p.

163 (Megjegyzés - Popup)

1479–1480: Teleki József: A Hunyadiak kora. Pest, 1852–1863. (a továbbiakban: Teleki) 12/137–140. p.

164 (Megjegyzés - Popup)

Csitvándi Ferenc a már korábban apja által Kapolesi Benedeknek elzálogosított birtokok átadását helyben hagyja (Teleki, 12/137. p.; Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. 3/436. p.).

165 (Megjegyzés - Popup)

1498: DF 279560: 31–2. lap. Bedy Vince erre alapozza azon nézetét, hogy Csitvánd már a 15. század végén elnéptelenedett: Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye múltjából, 3. Győr, 1938. (a továbbiakban: Bedy, 1938.) 149. p.

166 (Megjegyzés - Popup)

1499: DF 279560: 44. lap; A Győri régészeti és történeti füzetekben, 2. (1863) (a továbbiakban: GyRTF) Bedy Vince kiadásában 1502: 149. p.; lásd még: 1504: DF 279560: 115. lap. A győri káptalan késő-középkori vegyes (döntően gazdasági) irataiban (DF 279560) Csitvánd neve más esetekben is előfordul: ezek közül 1502-ben (87. lap) és 1505-ben feltehetően az itteni kaszálóról esik említés (136. lap). Ugyanakkor Csitvándról máskor is esik szó, méghozzá „possessio”-ként (birtok) a győri káptalan iratai között: ezek azonban szintén megye megnevezése nélkül szerepelnek, így feltehetően a Győr megyei, mai napig lakott Csikvándra vonatkozhatnak (részben a szövegben szereplő átírás, részben a helymegjelölés is inkább ezt támasztja alá): 1505: DF 279560. 59. lap; 1506 DF 279560: 178. lap; 1513: DF 279560: 347. lap. Egyértelműen azonban nem mindegyik esetben dönthető el, hogy valóban az összes possessio-említés kizárólag a Győr megyei Csikvándra vonatkozik e.

167 (Megjegyzés - Popup)

Ezt a feltételezést tovább erősíti, hogy – amint azt látni fogjuk – 1498-ban „Chithwand p(ro)pe Weijden”-ként, vagyis Védeny mellett fekvőként említik a győri káptalant foglalkoztató csitvándi birtokot vagy birtokrészt.

168 (Megjegyzés - Popup)

Az ALB. szerint 1527-ben, török támadás következtében (ALB. 1/396).

169 (Megjegyzés - Popup)

Ma Weiden am See, Ausztria (Burgenland).

170 (Megjegyzés - Popup)

Podersdorf, Ausztria (Burgenland).

171 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/301, 396. p.

172 (Megjegyzés - Popup)

Neusiedl am See, Ausztria (Burgenland).

173 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/301. p.

174 (Megjegyzés - Popup)

St. Andrä, Ausztria (Burgenland).

175 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/396. p.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. kötet. Bp., 1998. 146. p.; okleveles említésekre lásd még: Bedy, 1938. 149–50. p.

176 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/301, 396. p.

177 (Megjegyzés - Popup)

Az oklevél keltét Nagy 1434 január és május közepe közé teszi (Nagy, 2/197. p.), míg az ALB. május közepi (11–13.) dátumot ad meg kiállítási dátumként (ALB. 1/396. p.). A Zsigmonddal ekkor Baselben tartózkodó Hédervári György ebben az oklevélben királyi lovászmesternek nevezi magát, jóllehet 1427-től egészen 1437-es nádorrá választásáig ezt a címet Hédervári Lőrinc viselte. Györgyöt ugyanakkor egy 1436-os oklevél (DL 12958) már volt lovászmesterként említi (a lovászmesteri címet azonban korábban már egyszer 1430-ban biztosan viselte). Mivel közben (1434) a király Lőrincet a husziták elleni hadjárat lebonyolításával bízta meg, lehetséges, hogy a királyi udvarban unokatestvére visszatértéig György látta el a lovászmesteri tisztséget (és talán más tisztségeket is).

178 (Megjegyzés - Popup)

DL 28340. Az 1488. évi adólajstrom szerint „Kapwchy” Benedek (Kéttornyú-)Lak és Zserk (ez utóbbi korábban szintén Csitvándi családi birtok) helységeken földesúr.

179 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/301. p.

180 (Megjegyzés - Popup)

ALB. 1/396. p.

181 (Megjegyzés - Popup)

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. kötet. Bp., 1996. 56., 58. p.

182 (Megjegyzés - Popup)

Lásd többek között: Lukács, 1952. 256–257.

183 (Megjegyzés - Popup)

Fodor 2001a. 102.

184 (Megjegyzés - Popup)

Lásd például Fodor 2001a. 122.

185 (Megjegyzés - Popup)

Az 1459. évi vagyonbecslési összeírás fedőlapjaként szolgáló soproni latin–magyar szójegyzékben a „piscina” halastó („halas to”) értelemben került magyar fordításra. Lásd: Házi Jenő: A Soproni magyar–latin szójegyzék. Magyar Nyelv (1924): 20/9–10. 154. (Házi Jenő a szójegyzéket 1375–1385. évek közé datálta. Házi, 1924. 163. p.) Ugyanakkor a „piscina” fogalmat a középkorban nem mindig feltétlenül teljes mértékben a mai halastó értelmében használták (lásd például a tanulmány elején szereplő fok-elnevezéseket, ahol a fok akár „piscina” is lehetett), de értelmezése mindig kapcsolható egy (feltehetően valamilyen módon elkerített, különválasztott) halászóhelyhez, ami ez esetben azonban tágabb értelemben külön vízfelületként értelmezhető.

Általában meg kell említenünk azt a tényt is, hogy a középkorban használt (szak)kifejezések („meatus”, „agger”, „piscina” stb.) ritkán határolhatók le egy kizárólagos mai jelentéssel, s ennek megfelelően jelentésük mai értelemben vett pontos meghatározása sokszor nehézségekbe ütközik.

186 (Megjegyzés - Popup)

A kulcsfontosságú „agger” szó jelentései a „Lexicon Latinitatis” szerint: földhányás, gát (folyóhoz kapcsolódóan), malomgát (vízelvezetésnél), sánc (katonai értelemben). Lásd: Harmatta János (főszerk.): Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Bp., 1987. I. kötet, Fasc. 1–3. (A–B) 112. p.

187 (Megjegyzés - Popup)

Teofil Gamauf: Denkwürdigkeiten der Stadt Ödenburg. I–XXXII. Kirchengeschichte II. (kézirat, Soproni Evangélikus Levéltár) elsősorban a történész szemével vizsgálta a sírfeliratokat, felfigyelt arra, hogy azok sok esetben a város történetével és a jeles személyek tetteivel kapcsolatosak. Bünker Raynald: Der alte evangelische Friedhof in Oedenburg. Sopron, 1907. Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban. Soproni Napló, 1917. ápr. 1., 3., 15., 22. napi számaiban folytatásokban. Megjelent külön füzetben: Sopron, 1917. Az elhunyt személyek és sírfelirataik vizsgálata egy következő tanulmány részét képezheti.

188 (Megjegyzés - Popup)

Varjú Elemér: A soproni Szent Mihály temető sírköveiről. Archaeologiai Értesítő. 1898. (továbbiakban: Varjú 1898.) 358–363.

189 (Megjegyzés - Popup)

Műemlékek Országos Bizottsága (továbbiakban: MOB) iratok 136/1906.

190 (Megjegyzés - Popup)

MOB iratok 206/1906.

191 (Megjegyzés - Popup)

Divald Kornél – Bünker Raynald: Az evangélikusok régi temetője Sopronban. Magyar Iparművészet 9 (1906) (továbbiakban: Divald – Bünker 1906,) 233–236.

192 (Megjegyzés - Popup)

Az elhelyezéssel kapcsolatban a végső döntést a város vezetőségével karöltve, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya mondta ki. MOB iratok 572/1910. Az elhelyezésről: Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1914. 176.

193 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Soproni szobrászat. Magyar Művészet 4. (1928), 519–539.

194 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. Bp., 1956. (továbbiakban: Csatkai 1956,) 419–427.

195 (Megjegyzés - Popup)

Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. Bp., 1959. (továbbiakban: Aggházy 1959,)

196 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai László: Evangélikus temetőművészet Sopronban a XVII–XVIII. században. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Bp., 1977. (továbbiakban: Pusztai 1977,) 175–205.

197 (Megjegyzés - Popup)

A tejes adattárat elkészítettem: Kiss Melinda: Későreneszánsz – korabarokk evangélikus síremlékek Sopronban 1640 és 1750 között. Diplomamunka, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Művészettörténeti Intézet. 2004. 75–133.

198 (Megjegyzés - Popup)

Henszlmann Imre: Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei. II. Bp. 1880. 43.

199 (Megjegyzés - Popup)

Varjú 1898,

200 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Múzeum, Stornogyűjtemény: Id. Storno Ferenc 1864-es vázlatkönyve. Num 43. 67. oldal.

201 (Megjegyzés - Popup)

Stemindl von Weltz bal oldali epitáfiumán megfigyelhető faragási és méretbeli különbségek arra engednek következtetni, hogy később helyezték el a síremlékre. Mégis mindkét lap egy kőfaragó

munkájának tulajdonítható. Pusztai 1977, 182–183.

202 (Megjegyzés - Popup)

Ehhez a csoporthoz kapcsolható továbbá szintén egy síremlék oldalkeretét mutató rajz az 1863-as Storno-vázlatkönyvből. Mivel semmilyen információt nem közöl a rajz, sajnos nem tudjuk azonosítani a hozzá tartozó feliratos lapot – valószínűleg elpusztult vagy újra felhasználták. A keret formai kialakításában a Weltz-síremlékhez áll a legközelebb, egykorúnak tekinthetjük vele. Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény: Id. Storno Ferenc 1863-as vázlatkönyve. Num 41. 156. oldal. Varjú idézett cikkében szintén említést tesz egy sírlap nélküli oldalkeretről mely, a Weltz-síremlékhez hasonló (363.).

203 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977, 42. jegyzet.

204 (Megjegyzés - Popup)

1627 után II. Ferdinánd rendelete alapján az osztrák protestáns főnemesek is csak az áttérés vagy a kivándorlás (cedere aut catholice credere) között választhattak. A Sopronba bevándorolt családok listáját az anyakönyvekből Gamauf állította össze. Közli Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története I. Sopron, 1917. 286.

205 (Megjegyzés - Popup)

Im Bezirke Reichenberg. Topographie der Historischen und Kunstgeschichtlichen Denkmale in der Tschechoslowakischen Republik. Brünn – Prag – Leipzig – Wien. 1934. (továbbiakban: Reichenberg 1934,) 95–97.

206 (Megjegyzés - Popup)

Aggházy 1959, 27.

207 (Megjegyzés - Popup)

Baranyai Béláné: Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban. In: Későreneszánsz, korabarrokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 356–60., 367–369.; Zülch, W. K.: Entstehung des Ohrmuschelstils. Heidelberg, 1932; Forrsmann, Erik: Säule und Ornament. Studien zum Problem des Manierismus in den nordischen Säulenbüchern und Vorlageblättern des 16. und 17. Jahrhunderts. Uppsala, 1956. Terjesztő mesterek a holland Domenicus Custos, aki Augsburgban is tevékeny, ugyanott Lukas Kilian; Nürnbergben Christoph Jamintzer; Stassburgban ifj. Wendel Ditterlin és Gottfrid Müller.

208 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977,

209 (Megjegyzés - Popup)

Id. Krausz Jakab Rákosról jött kőfaragó, 1637-ben polgár, 1681-ben még élt. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Bp., 1982. (továbbiakban: Házi 1982.) 2882. sz. 1654-ben Samosdorfbán ablakok, ajtókhöz szükséges faragott kövek szállítására szerződött. 1677-ben a soproni ev. templom keresztelőkútját készítette. Munkásságával kapcsolatban ld. Magyar Országos Levéltár, Acta Jesuitica, Irregestrata, Collegium Soproniensis, Fasc. 3. (Kaposy János gy.). Thieme – Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart. Leipzig, 1927.

(továbbiakban: Thieme – Becker 1927,) Krausz Jakabról: XXI. kötetben 452.; Csatkai Endre: A nyugatmagyarországi barokk szobrászat problémái. Az MTA II. osztályának közleményei. 1951. II. köt. 1. szám. (továbbiakban: Csatkai 1951,) 100. Csatkai 1956, 129., 133., 288.; Aggházy 1959, I. köt. 229. Fia: ifj. Krausz Jakab 1675-ben polgár, megh.: 1687. Házi 1982, 2883. sz.

210 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban. Sopron, 1917. 15–16. „Relicto per tabulas pietatis causa legato, / cujus de parte hoc coemeterium, quod propter auctum / Per pestis truculentiam numerum defunctorum, adjecto / Ad hortum agro, amplificandum erat, muro cinctum est.”

211 (Megjegyzés - Popup)

Sikabonyi Gálffy Ernő: A Gálffy család története. 1966. 113.

212 (Megjegyzés - Popup)

Divald – Bünker 1906, 235.

213 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977, 186.

214 (Megjegyzés - Popup)

Nagycenk, Ecce Homo. Kockás talapzaton a közepe felé kidomborodó, vaskos leveles és csigás fejezetű oszlop, törzsén gyümölcs csoporttal. Szobor: Krisztus szegénykőhöz kötve. Talapzatán elmosódva: 1663.

215 (Megjegyzés - Popup)

Vitnyédi István prókátor, a város első magyar jegyzője (1638–1647), Zrínyi Miklós bizalmasa, 1650 táján házat építtetett, amelyhez az építőanyagot ingyen kapta; perbe fogták, mert a városiak ítélete szerint fényűzően építkezett és ezért megtiltották neki az erkély kiépítését. Payr Sándor: Musaji Wittnyédi István. Sopron, 1906. 26–27.

216 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977, 193–195.

217 (Megjegyzés - Popup)

Conti neve 1697-ben tűnik fel Sopronban, mikor a soproni tanács előtt több kézműves bepanaszolja, hogy a büki kastélyban szidalmazta őket. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára, Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei, 1775. 340. p.

218 (Megjegyzés - Popup)

Continak tulajdonítható stukkók lakóházakban: Kolostor u. 1., Hátsókapu u. 2. (Caesar-ház), Szentlélek u. 11., Fövényverem u. 29. Ruszt, Wenzel-ház. Neki tulajdonítható Kőszegen, volt jezsuita templom, Xav. Ferenc-kápolna stukkódíszje. Irod.: Csatkai 1953. 110., 167., 191.p. 110–111. kép; Csatkai 1956, 135., 207., 209., 221., 234., 242., 557.p., 157–158., 317. kép.; Csatkai 1944.; Aggházy 1959. I. 51, 180.p.

219 (Megjegyzés - Popup)

Ifj. Krausz Jakab fia, 1709-ben polgár, 1733. 1716-ban a Lackner-házon végzett munkájáért 102 forintot kap. 1723-ban az ev. templom és a Schiller-ház stukkómunkái. Házi 1982, 2884 rendszám alatt Thieme—Becker 1927, XXI. 452; Csatkai 1951, 100.; Csatkai 1956, 133., 183.

220 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977, 187–193.

221 (Megjegyzés - Popup)

Reichenberg 1934, 98–99.pp. kép:99. Anna Bfaltzin, Josef Bfaltz kocsmáros feleségének síremléke (évszám nélkül).

222 (Megjegyzés - Popup)

A teológia a csavart oszlopot Salamon templomából vezeti le. A Liber pontificalisba, mint az antik oszlopok, a régi San Pietro bazilikában a confessio előtt álló oszlopok kerültek be. A motívum a középkoron át tovább élt (Rosenbaum, E.: *The Wine Columns of old St. Peter in Carolingian Canontables*. Warburg and Courtauld Institute 18. London, 1955.). Bernini alkalmazta a Cathedra Petrin, majd az északi országok a 17. században elterjesztik az egyházi tárgyakon, bútorokon is.

223 (Megjegyzés - Popup)

Dávid Ferenc: Soproni építőiparosok házai. Klny. Az Építés-, Építészettudomány 1974. V. köt. 3–4. sz-ból, 635–637. Leitner Szerváchoz: Atyja Leitner Simon, 1685-ben Kismartonban esküszik, 1686-ban Sopronban fia születik, Apja bevádolta 1699-ben, hogy pénzt hamisít, védekezése szerint ónplaketteket gyártott csak. Leitner Szervác neve szóba kerül a Szentháromság oszlopával kapcsolatban is: egy ács bepanaszolta a szobrászt, hogy amikor a kőfejtőből behozták a városba az oszlopot, Leitner a kötelét eltulajdonította. Ebből az adatból azonban az nem derül ki, hogy Leitner faragta volna az oszlopot. Egyetlen hiteles faragása ismert csak, egy feszület 1701-ből (Soproni Múzeum), de a gyenge alkotás és a Szentháromság oszlopa között egyenes vonalat elképzelni szinte lehetetlen. 1712–1714: munkálatok a városházán. † 1714.

224 (Megjegyzés - Popup)

Pusztai 1977, 190–193.

225 (Megjegyzés - Popup)

Rothe 1938, Augsburgban működött 1676–1691 között: J. C. Reuttimann jellemzője a naturalsztikus, festői lombok; 1690–96 között J. Unselt, aki mozgalmas, vékony indákat alkalmazott. Nürnbergben működött J. L. Eysler, műve: *Neu-invertiertes Laub und Bandl Werk*. 1725. Bécsben működött J. Indau, művei: *Rabeschi e fogliani romani*. 1685; *Studien in Italia und Germania*. 1686.

226 (Megjegyzés - Popup)

A bibliográfia összeállítója elemző cikkben tervezi bemutatni Sedlmayr János soproni munkásságát, amelyet következő számaink egyikében közlünk. (A szerk.)

227 (Megjegyzés - Popup)

E helyen még egy rövid historiográfia felvázolása sem lehet a cél. A kutatás korábbi eredményeit és

legfőbb irányait jól jellemzik az Aetas. Történettudományi folyóirat 1995. 1-2. számában *Erdősi Péter, Lukács Zs. Tibor, G. Etényi Nóra, Csapodi Zoltán* tanulmányai, miként további szakirodalommal a legújabb feldolgozásokból hoz: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly, Bp. 2004. (Elsősorban: *Erdélyi Gabriella, G. Etényi Nóra, Pálffy Géza, Slíz Mariann, Tusor Péter* tanulmányai.)

228 (Megjegyzés - Popup)

Gazdag szakirodalommal, további kutatási szempontok: *Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a török kori Magyarországon*. In: *Információáramlás a kora újkorban*. Szerk.: Z. Karvalics László – Kis Károly, Bp. 2004. 125-161.

229 (Megjegyzés - Popup)

H. Németh István: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század.) In: *SSz*, 56. 2002. 3. sz. 210-238., *Uő.: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség.)* 1. kötet. Bp. 2004. 193-207.

230 (Megjegyzés - Popup)

A 17. század elejéről Sopron vármegyének 1608-ig maradt fenn folyamatosan közgyűlési jegyzőkönyve. Feldolgozása: *Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608*. Sopron, 2002. Az ezt követő két évtizedből – jegyzőkönyv hiányában – minden az itt közöltekhez hasonló dokumentum önmagában is nagy fontossággal rendelkezik.

231 (Megjegyzés - Popup)

Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 96., *Uő.: Magyarország főméltóságai* Bp. 1988. (a továbbiakban: *Fallenbüchl 1988*), 82., *Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. In: *Történelmi Szemle*, 39. 1997. 2. sz., 269., *Batthyány (II.) Ferenc életútjára adatokat hoz: Koltai András: Adam Batthyány und seine Bibliothek*. Eisenstadt, 2002. (*Burgenländische Forschungen Sdbd. XXIV.*) 9-14.

232 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár (MOL) P 1314 Hg. *Batthyány család levéltára (Batthyány cs. lt.)*, Missiles, Nr. 19.727. *Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Szalónak, 1605. júl. 16.*

233 (Megjegyzés - Popup)

Turbuly 2002, Nr. 228. A család már az Anjou és Zsigmond korban is a vármegye politikai elitjébe tartozott. Ld.: *Belitzky János: Sopron vármegye története*. 1. kötet. Bp. 1938. 894., 897., 902., 909-910., 912., 977., 1012., 1015.

234 (Megjegyzés - Popup)

MOL E 185 *Magyar Kamara Archivuma (MKA) Archivum familiae Nádasdy (Nádasdy cs. lt.)*, *Vaswary Ferenc kapui udvarbíró regestomaba találtatott difficultasok Anni 1587. fol. 369-r.* (MOL Mikrofilm, Nr. 31.991.) A téma feldolgozása: *Horváth László: A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén*. In: *SSz*, 58. 2004. 4. sz., 353-385.

235 (Megjegyzés - Popup)

Valószínű, Ebergényi Péterről, és az ő ügyvédi munkájáról van szó.

236 (Megjegyzés - Popup)

Szántóházy Ferenc, 1601-től Sopron vármegye jegyzője.

237 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19740., Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Bük, 1612. febr. 18. Batthyány elhúzódo perai miatt az évben többször is későbbi időpontra kellett halasztani a Sopron vármegyei törvényszékeket: uo. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19.743., uók, Bük, 1612. szept. 5.

238 (Megjegyzés - Popup)

A datálatlan levél: MOL P 1314. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19.899., Horváth Bálint Batthyány Ferenchez, Bük.

239 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. Szombathely, 1989. Nr. 136-149. (Vas megyei levéltári füzetek 2.)

240 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620., 1631–1641. Szombathely, 1992. Nr. 930-932. (Vas megyei levéltári füzetek 5.)

241 (Megjegyzés - Popup)

A következő három szó lapszéli betoldás. Szepsy pályaívéről: *Dominkovits Péter*: Egy kora újkori ügyvéd pályaképe – Szepsy (Zepsy) János. In: *Aetas. Történettudományi folyóirat*. 2002. 2-3. sz. 5-35.

242 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 1314. Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19750. Horváth Bálint Batthyány Ferenchez, Bük, 1613. febr. 7.

243 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye egykorú feladataira ld.: *Turbuly Éva*: Megyei közigazgatás Sopron vármegyében a statútumok (szabályrendeletek) tükrében (1589–1771). In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből*. Szerk.: Horváth József, Győr, 2000. 21-37.

244 (Megjegyzés - Popup)

Pápóc, Vas vármegye.

245 (Megjegyzés - Popup)

Javított szó, eredetileg: raita/raipa betűhibával.

246 (Megjegyzés - Popup)

Báthory Gábor erdélyi fejedelem.

247 (Megjegyzés - Popup)

Az egyháztörténet jelenlegi ismeretei szerint az egyetlen település a 16–17. századi Sopron vármegyében, amelynek református papja volt. 1613-ban Tolnai István nevű lelkésze ismert. Ld.: *Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. I. kötet. Sopron, 1924. 146. Minden bizonnyal ugyanarról a böi prédikátorról van szó, akit Cziráky Mózes 1617-ben szentháromság tagadóként említett. Ld. erről, a szentegyház hatósági jelenlét melletti feltöréséről: MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 9510. Cziráky Mózes levele Batthyány Ferenchez, Dénesfa, 1617. júl. 31.

248 (Megjegyzés - Popup)

Recte: protocollumba.

249 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19753. Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Bük, 1613. november 24.

250 (Megjegyzés - Popup)

MOL P 1314 Batthyány cs. lt., Missiles, Nr. 19780. Horváth Bálint Batthyány Ferencnek, Bük, 1617. febr. 24.

251 (Megjegyzés - Popup)

Szelestey Ádám 1593 novembere és 1594 februárja között Nádasdy Ferenc magánhadseregében szolgált, a sárvári hópénzes familiárisai közé tartozott, miként ugyanitt, ugyanezzel a létszámmal tüntette fel egy 1594 márciusi fizetési jegyzék is. Egy 1594-re datált összeírásban a viszonylag nagy számú, hét lovassal összeírt Szelestey nevét (ismeretlen okból) kihúzták a jegyzékből. MOL E 185. MKA Nádasdy cs. lt., Anni 1594. Az Sarwary ho penzes vra[i]mmal ualo zamuetesek regestuma, a octaua die Nouemb[ris] Anni 1593. vsq[ue] 8 di[e]m February Anni [15]94. per 3 mensis, MOL Mikrofilm (Mif.) Nr. 31.990.; uo. Register No. 96. Anno 1594 16 Marty. Az wraymnak aduan fel ho pénztt., uo. Anno 1594. Az Lowas vrain zamok. A két utóbbi összeírás: MOL Mif. Nr. 31.998. Neve szintén nem szerepelt az 1614-es familiárisok fizetéséről felvett jegyzéken. Ld.: uo. MOL Mif. Nr. 31.992.

252 (Megjegyzés - Popup)

Nádasdy Pál szervitorainak 1614. évi jegyzéke szerint az ő szolgálatában csak Sibrik János állt. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Az 1614. évi familiárisok, szervitorok jegyzéke (MOL Mif. Nr. 31.992.)

253 (Megjegyzés - Popup)

T.i.: Visen

254 (Megjegyzés - Popup)

Szeptember 29-re.

255 (Megjegyzés - Popup)

A következő két szó lapszélre írt betoldás.

256 (Megjegyzés - Popup)

A levélhez ilyen jellegű iratmelléklet nem maradt fenn.

257 (Megjegyzés - Popup)

Enyingi Török István, Pápa földesura.

258 (Megjegyzés - Popup)

Bethlenfavi Thurzó György 1609–1619 között Magyarország nádora volt. *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai.* Bp. 1988. 70.

259 (Megjegyzés - Popup)

Esterházy Miklós.

260 (Megjegyzés - Popup)

Minden bizonnyal Gereblény értendő alatt. A település a mai Zsira határába olvadt.

261 (Megjegyzés - Popup)

Cziráky Mózes

262 (Megjegyzés - Popup)

Szántóházy Ferenc, az 1601-es tisztújítástól Sopron vármegye jegyzője.

263 (Megjegyzés - Popup)

Valószínűsíthetően a térségben tevékenykedő egyik ismert ügyvédről, Ebergényi Péterről van szó, aki 1614-ben Nádasdy Pál első számú prokátora volt. MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Mif. Nr. 31.992.

264 (Megjegyzés - Popup)

Zadelji Schlachta Etelka soproni naplója 1838-1842. Sajtó alá rendezte és jegyzetelte: Csatkai Endre Sopron, 1943. 1-155.p.

265 (Megjegyzés - Popup)

Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyülj a mulatság zajába...”Schlachta Etelka balatonfüredi naplója 1-2. rész Soproni Szemle LVI. (2002) 126-145. és 267-276.

266 (Megjegyzés - Popup)

A kézirat Sopronba kerülésének körülményeit, illetve a Schlachta Etelka családjára vonatkozó adatok többségét Csatkai Endre idézett munkájának bevezetőjéből vette át a recenzens.

267 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó, Kölcsey Antónia naplója, Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 301. A szöveget válogatta, gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Gábor Júlia

268 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Hírmondó, Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás, Magvető Kiadó, Budapest
1981. 462. Sajtó alá rendezte Győri János és Jékely Zoltán

269 (Megjegyzés - Popup)

II.k. 21.p.

270 (Megjegyzés - Popup)

II. k. 68.p.

271 (Megjegyzés - Popup)

II. k.131.p.